

An abstract painting featuring a central vertical column of light blue and white, flanked by dark blue and red brushstrokes. The bottom section is dominated by warm yellow and orange tones with red accents. The overall texture is highly textured and expressive, with visible brushwork and a rich color palette.

**Izmēritais
laiks un telpa**

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
AKADĒMISKĀS BIBLIOTĒKAS
STARPNOZARU PĒTNIECĪBA

Izmērītais laiks un telpa

Izmēritais laiks un telpa. Sast., zin. red. I. Kivle. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2022. 128 lpp.

Rakstu krājums publicēts ar Latvijas Universitātes Humanitāro un sociālo zinātņu padomes 2022. gada 10. janvāra lēmumu, protokols Nr. 1.

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**

Sastādītāja un zinātniskā redaktore *Dr. phil.* Ineta Kivle

Zinātniskā redakcija / Editorial Board:

Dr. phil. Ineta Kivle (Latvija)

Dr. phil. Raivis Bičevskis (Latvija)

PhD Natalja Anna Mihna (Polija)

PhD Lenarts Škofis (Slovēnija)

PhD Maja Bjelica (Slovēnija)

Zinātniskie recenzenti:

Dr. phil. Igors Gubenko

Dr. philol. Jana Dreimane

Literārā redaktore Gita Kļaviņa

Angļu tekstu redaktore Andra Damberga

Tulkotāja no spāņu valodas Inguna Miļūna

Dizainu un maketu veidojusi Ineta Priga

Vāka un nodaļu sākuma noformējumā izmantotas Ingunas Miļūnas gleznas “Pasaules arhitektūra”, “Laika drumslas”, “Atlantida” un “Mazā pasaule – viss tepat blakus”, Majas Bjelicas foto.

Par attēlu autortiesībām atbild rakstu autori.

Inguna Miļūna un Maja Bjelica atļāvušas bez atlīdzības šajā izdevumā publicēt savas gleznas un fotogrāfijas.

Inguna Miļūna and Maja Bjelica has given permission to publish their paintings and photos free of charge in this publication.

- © Latvijas Universitāte, LU Akadēmiskā bibliotēka, LU Akadēmiskās bibliotēkas Starptozaru pētniecības centrs, 2022
- © Autori: Raivis Bičevskis, Linda Gediņa, Gunta Jaunmuktāne, Ineta Kivle, Inta Lismane, Iveta Nātriņa, Ilze Ruža, Anna Strode, Viesturs Zanders, 2022
- © Tulkojums no spāņu valodas un gleznas: Inguna Miļūna, 2022
- © Foto: Maja Bjelica, 2022

ISBN 978-9984-844-13-8

ISBN 978-9984-844-11-4 (PDF)

<https://doi.org/10.22364/ilt.22>

Saturs

Ineta Kivle	
Priekšvārds	4
Ineta Kivle	
Introduction	6
Horhe Luiss Borhess	
Laiks	9
1. daļa	
SKAITLIS KULTŪRĀ, FILOSOFIJĀ, VALODĀ	14
Ineta Kivle	
Skaitļu polifonija: imitācija vai simulācija?	
111111111 × 111111111 = 12345678987654321	15
Raivis Bičevskis	
Skaitlis kultūrkritikas perspektīvā: valoda – sabiedrība – pasaule	25
Linda Gedīņa	
Skaitījums un iedalījums: kas kuram pakārtots	36
Anna Strode	
Laiks un telpa: ierobežojumi kāzu norisē Livonijā 16.–17. gadsimtā	53
Iveta Nātriņa	
Utopijas koordinātes	66
Inta Lismane, Ilze Ruža	
Skaitļi un fakti: ārvalstu studenti latviešu valodas apguves kontekstā	76
2. daļa	
KALENDĀRI	92
Gunta Jaunmuktāne	
No kalendāru vēstures	93
Viesturs Zanders	
Ieskats latviešu trimdas kalendārniecībā (personības un tendences)	106
Annotations	118
Autori	126

Priekšvārds

Ideja par starpdisciplināru pētījumu “Izmērītais laiks un telpa” radās 2020. gadā, kad Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Starpnozaru pētniecības centrs, pieaicinot dažādu nozaru ekspertus, Latvijas Universitātes 78. starptautiskajā zinātniskajā konferencē organizēja atsevišķu sekciju. Bija iecere rast atbildes uz jautājumiem: kā tiek mērīta telpa un laiks; kā veidojas saikne starp subjektīvo un objektīvo laiku, starp objektīvi izmērāmo trīs dimensiju telpu un subjektīvo telpuztveri; kā laiku un telpu iespējams attēlot uz papīra lapas vai datora ekrānā? Šie jautājumi aptver atšķirīgas zinātņu un mākslas jomas, un vienas nozāres atbildes potenciāli veido saikni ar citām.

Šajā grāmatā, kas nu jau ir otrais LU Akadēmiskās bibliotēkas Starpnozaru pētniecības centra zinātnisko rakstu krājums sērijā *phronesis, praxis, paideia*, ir publicēti astoņi oriģināli zinātniski raksti un Horhes Luisa Borhesa filosofiskās esejas “Laiks” tulkojums latviešu valodā. Kopīgā diskusijā savus viedokļus pauž filosofi un filologi. Viņu teorētiskie laika un telpas “mērījumi” veido salikumu, kurā katrs fragments atklāj kaut ko nozīmīgu par telpalcisko plūdumu un mērvienību skalām. Lietas tiek mērītas saskaņā ar noteiktu izkārtojumu un plūdumu – gan objektīvi mērāmu, gan subjektivitātē konstituētu. Veidojas daudzdimensionālas “mērījumu” skalas, kas nepretendē uz universālu lietojumu, – ikvienā situācijā piemērojamas tai atbilstošās mērvienības. Filosofiju interesē iekšējā telpuztvere un laika pārdzīvojums, kas nav nosakāmi mērvienībās, bet tiek konstituēti pieredzē, atmiņā, apziņas plūsmā. Laiks un telpa ir nozīmīgas filosofijas tēmas, kurām uzmanību veltījuši filosofijas klasiķi: Imanuela Kanta (1724–1804) izziņas mācība lielu vērību piešķir telpai un laikam kā iekšēja vērojuma formām, fenomenoloģiskie domātāji,

kā Edmunds Huserls (1859–1938), atklāj iekšējās laikapziņas intencionālo plūsmu un pielīdzina to heraklītiskajai upei, Moriss Merlo-Pontī (1908–1961) telpu analizē uztveres fenomenoloģijas kontekstā: “Ja neņem vērā fizisko vai ģeometrisku attālumu, kas pastāv starp mani un lietām, tad pārdzīvojumā dotais attālums mani sasaista ar lietām, kas man pastāv un man ir svarīgas, un saista lietas savā starpā. Šis attālums liecina par manu dzīves “plašumu”. Te starp mani un notikumiem pastāv intervāls, kas nodrošina manu brīvību, lai gan notikumi turpina mani ietekmēt, – te atkal, tieši otrādi, pārdzīvojumā dotais attālums vienlaikus ir gan par mazu, gan par lielu, jo vairums notikumu pārstāj man būt svarīgi, toties tuvākie notikumi man paliek nomācoši, tie mani ieskauj gluži kā nakts un man atņem individualitāti un brīvību.”¹ Minēšu vēl vienu piemēru: Protagors (483.–410. g. p. m. ē.) pasludināja *homo mensura tēzi: cilvēks ir visu lietu mērs: esošo, ka tās ir, un neesošo, ka to nav*. Lietas pašas sevi nemēra,

¹ Merlo-Pontī, M. 2018. *Uztveres fenomenoloģija*. Rīga: FSI, 309. lpp.

cilvēks tām piemēro mēru. Un šis mērs nebūt nav izsakāms objektīvās mērvienībās, kā metri, kilogrami, dienas, gadi u. c., bet ir iekšējā laika ritējums, pārdzīvojamu plūsma, eksistenciālā telpa un laiks.

Lielākā grāmatas daļa ir veltīta ar abstrakcijām mērītajai telpai un laikam. Tie ir pētījumi par skaitli, skaitīšanu un rēķināšanu, idejām, koordinātēm, kalendāriem, kartogrāfijas utopiskajiem aspektiem, tie skata attēla un mākslas izmērīto telpu un virtuālās skaitļu realitātes, atstājot tikpat kā neskartas tādas plašas un nozīmīgas sfēras kā skatuves māksla, tehnoloģijas, dzīvības zinātnes, arhitektūra, glezniecība, mūzika u. c. Mūsdienu irstošajā, pandēmijas traumētajā sabiedrībā arvien neatlaidīgāk sevi piesaka nepieciešamība meklēt stabilitāti, noturīgumu, kārtību. Skaitlis saistās ar stabilitāti un proporcijām, harmoniju, tas ir ģeometrisku figūru un cilvēka ķermeņa aprēķinos u. c., tas veido digitālo pasauli, virtuālo vidi, modeļus utt. Skaitlis ir pētāms, balstoties uz konkrētiem piemēriem un procesiem, bet to var vērtēt arī kā substanci, rīku, mēru stabilitātei u. tml. Skaitlis ir matemātisks objekts, abstrakts un inteligibls, neatkarīgs no nacionālo valodu tulkojumiem, noturīgs mērs attiecībā pret subjektīvām interpretācijām, bet ir klātesošs atšķirīgās zinātņu nozarēs – humanitārajās un mākslas zinātnēs, sociālajās un dzīvības zinātnēs, metazinātnēs.

Kas piesaista grāmatas autorus? Ingunas Miļūnas tulkotā Borhesa eseja “Laiks” līdz šim nav bijusi pieejama lasītājiem latviešu valodā. Borhesa filosofiskais laika raksturojums saista dzirdi, mūziku, atmiņu, laika plūdumu, atsaucoties uz Platonu, Sv. Augustīnu, Artūru Šopenhaueru, Anrī Bergsonu u. c. Ineta Kivle

skata skaitļa imitācijas un simulācijas filosofiskos aspektus, skaitļa dualitāti būt racionālam un iracionālam, mēram un pašģenerējošam spēkam. Raivis Bičevskis saista skaitli ar kultūrkritiku, viņš uzsver, ka noturīga kultūrkritikas tēma ir “jaunlaiku zinātņu apsēstība ar skaitli un aprēķiniem”. Lindas Gediņas pētījums pievēršas mākslas darba un valodas telpai, telpas iedalījumam un telpas atvēršanai mākslas darbā – telpa mākslā ir nevis saskaitāma un mērāma, bet gan iedalāma, tātad metaforiska. Anna Strode analizē telpas un laika ierobežojumus kāzu rituālos Livonijā 16. un 17. gadsimtā. Iveta Nātriņa stāsta par utopiskās telpas koordinātēm, atzīmē laika utopijas un parāda, kā utopiskās apziņas strāvājumi sakņojas antikajā domāšanā un īpašu aktualitāti gūst 16.–18. gadsimtā. Intas Lismanes un Ilzes Ružas raksts dod precīzu skaitlisko ainu par to ārvalstu studentu skaitu, kuri apgūst latviešu valodu Latvijas Universitātē. Divi raksti ir veltīti kalendāru pētniecībai: Gunta Jaunmuktāne ietiecas kalendāru vēsturē un laika skaitīšanas simbolos, savukārt Viesturs Zanders dod detalizētu faktoloģisko materiālu par latviešu trimdas kalendārpētniecību.

Raksti, kas apvienoti grāmatā “Izmērītais laiks un telpa”, ir tikai neliela daļa no iespējamajiem telpas un laika pētījumiem. Tā ir tēma, kas interesē ikvienu zinātņu nozari: fiziku, filozofiju, mūziku, ģeogrāfiju, psiholoģiju u. c., bet katrā no tām telpa un laiks ir citādi mērāmi un atšķirīgi saprotami.

Ineta Kivle,
Dr. phil., vadošā pētniece,
LU Akadēmiskās bibliotēkas direktora vietiece,
Starpnozaru pētniecības centra vadītāja

Introduction

The idea of the interdisciplinary research “Measured Time and Space” arose in 2020, when the Interdisciplinary Research Centre of Academic Library of the University of Latvia organized an interdisciplinary section within the framework of 78th International Scientific Conference of the University of Latvia. It was intended to answer the questions: What is a number and how is it represented in thinking, different realities, and objects: cartography, geography, mathematics, music, philosophy, dance, etc.? How do numbers form references to reality – governed and expropriated territories, space of thought and concept? How to display the measured time and space on sheets of paper or computer screens? What is the time that can be portrayed, and what is the time that can only be survived? Do all maps have reliable references to objective reality, and are the days and years measurable by the Earth’s orbit around the Sun in all calendars? How is time measured in music and dance? What time and space strata are measured in the notation of the composition? How to find the connection between subjective and objective time, between the objectively measurable three-dimensional space and the subjective perception of space? These questions cover different areas of science and the arts, and the answers from one discipline make linkages with others.

In this book, which is the second serie of collection of scientific articles *phronesis, praxis, paideia* of the Interdisciplinary Research Centre of Academic Library of the University of Latvia, eight original scientific articles and a Latvian translation of Jorge Luis Borges’ (1899–1989) philosophical essay “Time” have been published. Not all research presented at the conference “Measured Time and Space” are published in the book but only a part of

them where philosophers and philologists express their views in a joint discussion about number, and measurement of time and space. Their theoretical “measurements” form a composition in which each fragment reveals something about the scales of spatial and temporal measurements. Things are measured according to a certain situation and dedicate to both experiences objectively assessed and constituted in subjectivity. Multidimensional “measurement” scales are applicable in every situation differently. Time and space are important philosophical topics to which the classics of philosophy have paid attention. Philosophy is interested in the inner perception of space and time. Immanuel Kant (1724–1804) pays great attention to space and time as forms of our sensible intuition of objects – they are not beings that exist independently of our intuition. Phenomenological thinker Edmund Husserl (1859–1938) reflects on the consciousness considering its temporality. He outlines how temporality provides the form for perception, phantasy, imagination, memory, and recollection. Husserl demonstrates a distinction between cosmic and phenomenological time and compares it with Heraclitus’ river. French philosopher Maurice Merleau-Ponty (1908–1961) develops kinaesthetic awareness of spatial equivalences of bodily movements in contrast to the “positional spatiality” of things. He analyses space in the context of the perception and shows how the body has a “situational spatiality”.

Ancient philosopher Protagoras (483–410 AD) proclaimed the thesis of *homo mensura*: “Man is the measure of all things”. Things do not measure themselves; a person applies a measure to them. Each of us is unique in our own perception.

What does the book contain? The current volume compiles studies on number and counting, coordinates, calendars, utopian aspects of cartography. It views the measured spaces of image and the virtual realities of numbers. Jorge Luis Borges' essay "Time", translated by Inguna Miļūna, gives philosophical description of time connecting hearing, music, memory, the flow of time, and refers to Plato, St. Augustine, Arthur Schopenhauer, Henri Bergson, and others. This essay has not been available to Latvian readers until now. Ineta Kivle views the philosophical aspects of two functions of number – imitation and simulation. A number is related to stability and proportions, harmony, it is contained in the calculations of geometric shapes and the human body, etc., it forms the digital world, virtual environment, models, as well as other entities. The number can be studied on the basis of specific examples and processes, but it can also be evaluated as a substance, a tool, a measure of stability, and other aspects. The number is a mathematical object, abstract and intelligible, independent of the translations in national languages, a lasting measure in relation to subjective interpretations, while being present in different branches of science – humanities and arts, social sciences, life sciences, meta-sciences. Raivis Bičevskis analyses cultural criticism as "the obsession of the modern sciences with numbers and calculations". Linda Gedīņa's

research focuses on the space of artwork and language – space in art is not countable and evaluable, but divisible, and thus metaphorical. Anna Strode explores the space and time constraints of wedding rituals in Livonia in the 16th and 17th centuries. Iveta Nātriņa talks about the coordinates of the utopian space, notes the utopias of time, and shows how the currents of utopian consciousness are rooted in ancient thinking and manifested in the 16th–18th centuries. The article by Inta Līsmāne and Ilze Ruža views the statistics of foreign students of Latvian language at the University of Latvia. Two articles are dedicated to calendar research: Gunta Jaunmuktāne's article considers the history of calendars, while Viesturs Zander's study delving into Latvian exile calendar research provides detailed factual material.

The published papers are only a small part of the possible studies of measured space and time. This topic engages every branch of science: physics, philosophy, music, geography, psychology, and so on, but for each of them space and time are differently measured and understood.

Ineta Kivle,
Dr. phil., leading researcher,
Deputy Director of Academic Library
of the University of Latvia,
Head of the Interdisciplinary Research
Centre

Laiks

(no spāņu valodas tulkojusi Inguna Miļūna)

Nīčem nepatika, ja salīdzināja Gēti un Šilleru. Piebildisim, ka tikpat necienīgi ir apvienot laiku un telpu, jo vairāk tāpēc, ka mēs varam abstrahēties tikai no telpas, bet ne no laika.

Iedomāsimies, ka piecu sajūtu vietā mums ir tikai viena, – ka tā ir dzirde. Tad pazūd redzamā pasaule, tas ir – pazūd debesjums, zvaigznes... Līdz ar taustes pazušanu mums zūd nelidzenais, gludais, raupjais... Ja pazūd arī oža un garša, zudīs aukslējās un degunā lokalizētās sajūtas. Paliks tikai dzirde. Tā mums būs iespējama pasaule, kas var iztikt bez telpas. Individu pasaule. To veidos indivīdi – varbūt tūkstoši vai miljoni, kuri spēj sazināties savā starpā, – un viņi sazinās ar vārdiem. Nekas mums neliedz iedomāties valodu, kas ir tikpat sarežģīta vai vēl sarežģītāka nekā mūsējā, un saziņu ar mūzikas starpniecību. Citiem vārdiem sakot, mums varētu būt pasaule, kurā nebūtu nekā cita kā vien apziņa un mūzika. Varētu iebilst, ka mūzikai vajadzīgi instrumenti. Tomēr ir absurdi uzskatīt, ka bez instrumentiem mūzika nav iespējama. Instrumenti nepieciešami tikai mūzikas atskaņošanai. Ja iedomājamies kādu partitūru, varam iztēloties tās skanējumu bez instrumentiem: bez pianīniem, vijolēm un flautām un visa cita.

Tā būtu pasaule – tikpat sarežģīta kā mūsējā –, kurā pastāvētu tikai individuālas apziņas un mūzika. Kā teica Šopenhauers – mūzika nav nekā ārējs attiecībā pret pasauli; mūzika jau ir pasaule. Tomēr šajā pasaulē mums vienmēr būtu laiks, jo laiks ir secīgums. Ja es iztēlojos sevi, ja katrs no jums sevi iztēlojas tumšā telpā, redzamā pasaule pazūd, tā pazūd ap jūsu ķermeni. Cik bieži mēs neapzināties savu ķermeni! Piemēram, šobrīd, tikai šajā brīdī, kad es

ar roku pieskaros galdam, es apzinos gan roku, gan galdu. Taču kaut kas notiek. Kas notiek? Tā var būt uztvere, sajūtas vai vienkārši atmiņas vai iztēlošanās. Bet visu laiku kaut kas notiek. Un te es atceros vienu no Tenisona skaistajām rindām, vienu no pirmajām rindām, ko viņš uzrakstīja: “Time is flowing in the middle of the night” (“Nakts vidū plūst laiks”). Kāds poētisks tēls: visa pasaule guļ, bet klusā laika upe – šī metafora ir neizbēgama – plūst pār laukiem, caur pagrabiem, telpā, tā plūst starp zvaigznēm.

Tādējādi laiks ir būtiska problēma. Ar to es gribu teikt, ka mēs nevaram iztikt bez laika. Mūsu apziņa nepārtraukti pāriet no viena stāvokļa citā, un secīgums – tas arī ir laiks. Šķiet, Anrī Bergsons bija tas, kurš teica, ka laiks ir metafizikas galvenā problēma. Ja šī problēma būtu atrisināta, viss būtu atrisināts. Uzskatu, ka mums par laimi tas nedraud. Citiem vārdiem sakot, mēs vienmēr būsīm risinājuma alkās. Tāpat kā svētais Augustīns, mēs vienmēr varam teikt: “Kas ir laiks? Ja man to nejaud, es zinu, bet, ja pajautā, – nezinu.”

Nezinu, cik tālu šajos divdesmit trīsdesmit pārdomu gadsimtos mēs esam pavirzījušies laika problēmas risināšanā. Taču arī tagad izjūtam to pašu seno mulsumu, kādu nāvējoši izjuta Heraklīts tajā piemērā, pie kura es vienmēr atgriežos: neviens nevar divreiz iekāpt vienā un tajā pašā upē. Kāpēc vienā un tajā pašā upē neviens nekad neiekāps divreiz? Pirmkārt, tāpēc, ka upes ūdeņi plūst. Otrkārt – un tas mūs skar metafiziski, izraisot kaut ko līdzīgu svētām šausmām –, tāpēc, ka mēs paši esam līdzīgi upei, esam tikpat plūstoši. Tā arī ir laika problēma. Tā ir netveramības problēma – laiks aiziet. Atkal atceros to skaisto Bualo rindu:

laiks aiziet tajā brīdī, kad kaut kas jau ir tālu no manis.¹ Mana tagadne vai tas, kas bija mana tagadne, jau ir kļuvusi par pagātņi. Tomēr aiz-ejošais laiks neaiziet viss reizē. Piemēram, es ar jums runāju pagājušajā piektdienā. Var teikt, ka mēs esam kļuvuši citādi, jo nedēļas laikā daudz kas ir noticis. Bet tomēr mēs esam tie paši. Es zinu, ka uzstājos šeit, centos spriest un runāju, bet jūs droši vien atceraties, ka klausījāties mani pagājušajā nedēļā. Jebkurā gadījumā tas paliek atmiņā. Atmiņa ir individuāla. Mūs lielā mērā veido mūsu atmiņa.

Taču pati atmiņa lielā mērā sastāv no aizmiršanas. Un tā mēs esam formulējuši laika problēmu. Varbūt mēs to tagad neatrisināsim, bet varam izskatīt piedāvātos risinājumus. Vissenākais no tiem pieder Platonam, no kura to aizguva Plotīns, bet pēc tam Svētais Augustīns. Tas attiecas uz vienu no brīnišķīgākajiem cilvēka izgudrojumiem. Es domāju, ka tas ir cilvēka izgudrojums. Ja esat reliģiozi, jūs varat domāt citādi. Tas ir lielisks izgudrojums – mūžība. Kas ir mūžība? Mūžība nav tikai visu mūsu vakardienas summa. Mūžība – tās ir visas mūsu vakardienas un visu saprātīgo būtņu vakardienas. Visa pagātne, visa nezin kad sākusies pagātne un arī visa tagadne. Šis tagadnes mirklis, kas aptver visas pilsētas, visas pasaules, visu starpplanētu telpu un, visbeidzot, nākotni. Vēl neradīto, bet tāpat jau pastāvošo nākotni.

Teologi mūžību uzskata par mirkli, kurā brīnišķā kārtā apvienoti šie dažādie laiki. Plotīns dziļi izjuta laika problēmu, un mēs izmantosim viņa vārdus. Plotīns teica: eksistē trīs laiki, un visi trīs ir tagadne. Viena ir tiešā tagadne – mirklis, kurā es runāju. Tas bija mirklis, kurā es runāju, jo šis mirklis jau attiecas uz pagātņi. Un tad mums ir cits laiks – pagājušī tagadne, to sauc par atmiņu. Un vēl viens – nākotnes

tagadne, kas kļūst par to, ko iztēlojas mūsu ce-ribas vai mūsu bailes.

Tagad pāriesim pie risinājuma, kuru pirmais piedāvāja Platons. Tas gan šķiet patvaļīgs, tomēr es ceru pierādīt, ka tā nav. Platons teica, ka laiks ir plūstošs mūžības tēls. Viņš sāk ar mūžību, ar mūžīgo būtņi, un šī mūžīgā būtne vēlas atspoguļoties citās būtņēs, bet mūžībā tas nav iespējams – tam vajadzīgs secīgums. Laiks kļūst par mūžības plūstošo tēlu. Lielajam angļu mistiķim Viljamam Bleikam pieder vārdi: “laiks ir mūžības dāvana”. Ja mums būtu dota visa esamība... Esamība ir lielāka par Visumu, lielāka par pasauli. Ja mums kaut vienreiz parādītu visu esamību, mēs būtu salauzti, iznīcināti, miruši. Tā vietā – laiks ir mūžības dāvana. Mūžība ļauj mums visu šo pieredzi izdzīvot secīgi. Mums ir dienas un naktis, mums ir stundas un minūtes, mums ir atmiņa un ir mirklīgas izjūtas, un, visbeidzot, mums ir nākotne. Tā ir nākotne, kuras veidolu mēs vēl nezinām, bet kuru nojaušam vai no kuras baidāmies.

Tas viss mums ir dots secīgi, citādi mēs neizturētu Visuma esamības kopuma neizmērojamo smagumu. Tādējādi laiks kļūst par mūžības dāvanu. Mūžība ļauj mums dzīvot secīgi. Šopenhauers teica, ka, par laimi, mūsu dzīve ir sadalīta dienās un naktīs, nomodu pārtrauc miegs. No rīta mēs ceļamies, nodzīvojam dienu, bet pēc tam aizmiegam. Ja nebūtu miega, dzīvot būtu neizturami, tad mēs nespētu baudīt dzīvi. Esamības veselumu mēs nespētu izturēt. Tāpēc viss, kas mums dots, tiek dots pakāpeniski.

Dvēseļu pāriemīsošanās ideja ir līdzīga. Iespējams, ir tā, kā tic panteisti, – mēs vienlaikus esam visos minerālos, visos augos, visos dzīvniekos, visos cilvēkos, bet, par laimi, mēs to nezinām. Par laimi, mēs ticam atsevišķām būtņēm. Tāpēc ka tādā gadījumā, ja mēs netiktu apmānīti, šis veselums mūs nospiestu.

Pāriesim pie Svētā Augustīna. Domāju, ka neviens nav izjutis laika problēmu, šis šaubas par laiku tik saasināti kā viņš. Svētais Augustīns saka: viņa dvēsele alkst uzzināt, kas ir laiks. Viņš lūdz Dievu atklāt, kas ir laiks. Tas nav tukšas ziņkāres dēļ, bet tāpēc, ka viņš

¹ Te Borhess nav precīzs, jo Bualo raksta: “Le moment où je parle est déjà loin de moi” (“Tas brīdis, kad runāju, jau ir tālu no manis”).
Tulk. piez.

nevar dzīvot, to nezino. Tas viņam kļūst par būtisku jautājumu, par to, ko Bergsons vēlāk nosauks par būtisku metafizikas problēmu. Par visu to ar degsmi runā Svētais Augustīns.

Spriežot par laiku, aplūkosim šķietami vienkāršu piemēru – Zenona paradoksus. Viņš tos attiecina uz telpu, bet mēs tos piemērosim laikam. Ņemsim pašu vienkāršāko no visiem paradoksiem jeb aporiju par kustību. Kustībā esošais priekšmets atrodas vienā galda galā, un tam jānokļūst otrā. Sākumā tam nepieciešams veikt pusi no ceļa, pirms tam – pusi no puses, vēl pirms tam pusi no puses puses un tā līdz bezgalībai. Kustīgais priekšmets nekad nenokļūs otrā galda galā. Vai arī varam meklēt piemēru ģeometrijā. Iedomājiemies punktu. Tiek uzskatīts, ka punkts nav telpisks. Ja ņemsim bezgalīgu punktu secību, iegūsim līniju. Un tad, ņemot bezgalīgu taišņu virkni, rodas plakne. Un bezgalīgi daudz plakņu dod telpu. Taču es nezinu, līdz kādai pakāpei tas izprotams, jo, ja punkts nav telpisks, nav saprotams, kā kaut vai skaitliski bezgalīga punktu summa var dot telpisku līniju. Runājot par līniju, es ar to nedomāju taisni, kas punktu uz Zemes savieno ar punktu uz Mēness. Es domāju, piemēram, šo līniju – galda malu, kurai pieskaros. To tāpat veido bezgalīgs daudzums punktu. Tiek uzskatīts, ka tam visam ir izskaidrojums.

Bētrands Rasels to skaidro tā: eksistē galīgs daudzums (naturālu skaitļu virkne 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10 un tā līdz bezgalībai). Tagad aplūkosim citu virkni, un šī virkne būs tieši puse no iepriekšējās. Tā sastāv no pārskaitļiem. Tajā skaitlim 1 atbilst skaitlis 2, skaitlim 2 atbilst 4, skaitlim 3 atbilst 6. Pēc tam ņemsim vēl vienu virkni. Izvēlēsimies jebkuru skaitli. Piemēram, 365. Tagad skaitlim 1 atbilst skaitlis 365, skaitlim 2 atbilst skaitlis 365 kvadrātā, 3 atbilst 365 kubā utt. Tādējādi mums ir vairākas skaitļu virknes, un visas tās ir bezgalīgas. Tātad bezgalīgos skaitļos daļas nav mazskaitlīgākas par visu kopumu. Cik man zināms, matemātiķi ir pieņēmuši šīs idejas. Tomēr es nesaprotu, kā mūsu iztēle spēj to pieņemt.

Iedomāsimies pašreizējo brīdi. Kas ir pašreizējais brīdis? Tas ir brīdis, kurā ir nedaudz

pagātnes un nedaudz nākotnes. Tagadne pati par sevi ir līdzīga galīgam punktam ģeometrijā. Tagadne pati par sevi neeksistē. Tā nav mūsu apziņas tiešs uztvērums. Tā, lūk, mums ir tagadne, un mēs redzam, kā šī tagadne pakāpeniski pārvēršas gan pagātnē, gan nākotnē. Par laiku eksistē divas teorijas. Saskaņā ar vienu no tām, kura, es domāju, der mums visiem, mēs redzam laiku kā upi. Upe plūst no sava sākuma, no sava neiedomājamā sākuma, un tā ir nonākusi līdz mums. Mums ir arī cita teorija, kuras autors ir angļu metafiziķis Džeimss Bredlijs. Bredlijs apgalvo, ka ir tieši otrādi: ka laiks plūst no nākotnes uz tagadni. Ka mirklis, kurā nākotne kļūst par pagātni, arī ir tas, ko mēs saucam par tagadni. Mēs varam izvēlēties starp abām metaforām. Varam ievietot laika upes izteku pagātnē vai nākotnē. Tas nav svarīgi. Mēs vienmēr būsim laika upes priekšā. Taču kā atrisināt laika sākuma problēmu? Platons piedāvāja šādu risinājumu: laika sākums ir mūžībā, un ir aplami domāt, ka mūžība ir pirms laika. Jo pateikt “ir pirms” nozīmē pateikt, ka mūžība pieder laikam. Tāpat kļūdaini ir, sekojot Aristotelim, uzskatīt, ka laiks ir kustības mērs, jo kustība notiek laikā un nevar izskaidrot laiku. Svētais Augustīns reiz skaisti pateica: “Non in tempore, sed cum tempore Deus creavit caela et terram” (“Nevis laikā, bet kopā ar laiku Dievs radīja debesis un zemi”). *Genesis* grāmatas pirmās rindas attiecas ne tikai uz pasaules radīšanu – jūru, zemju, tumsas, gaismas, bet arī uz laika sākumu. Līdz tam laika nebija: pasaule sāka eksistēt kopā ar laiku, un kopš tā laika viss notiek secīgi.

Nezinu, vai mums palīdzēs bezgalīgo skaitļu ideja, kuru tikko izskaidroju. Nezinu, vai ar šo ideju saradīs mana iztēle. Nezinu, vai ar to saradīs jūsējā. Tā ir ideja par daudzumiem, kuru daļas nav mazāk lielas par veselumu. Runājot par naturālu skaitļu virkni, mēs pieņemam, ka pārskaitļu skaits ir vienāds ar nepārskaitļu skaitu, proti, tas ir bezgalīgs; ka skaitļa 365 pakāpju skaits ir vienāds ar kopsummu. Kāpēc gan mums neattiecināt šo ideju uz diviem laika mirkļiem? Kāpēc nepieņemt šo ideju attiecībā uz septiņiem un četrām minūtēm un septiņiem

un piecām minūtēm? Ļoti grūti noticēt, ka starp šiem abiem mirkļiem ir galīgs vai bezgalīgs mirkļu skaits.

Tomēr Bērtrands Rasels vēlas, lai mēs iztēlojamies tieši tā.

Bernheims apgalvo, ka Zenona paradoksi balstās uz laika telpisku izpratni, ka patiesībā eksistē tikai dzīves plūsma, kuru mēs nevaram sadalīt sīkāk. Piemēram, ir aplami teikt, ka laikā, kamēr Ahillejs noskrien metru, bruņurupucis noskrien decimetru, jo tad sanāk, ka sākumā Ahillejs skrien lieliem soļiem, bet beigās – bruņurupuča soliņiem. Tā sakot, mēs attiecinām uz laiku telpisku mēru. Taču aplūkosim piecas laika minūtes. Lai paietu piecas minūtes, vispirms jāpaiet pusei no tām. Lai paietu puse, jāpaiet pusei no puses, un tā līdz bezgalībai – piecas minūtes nekad nebeigsies. Tā ar analogiskiem rezultātiem Zenona aporijas tiek attiecinātas uz laiku.

Tāpat ņemsim piemēru ar bultu. Zenons teica, ka bulta katrā lidojuma mirklī ir nekustīga. Līdz ar to – kustība nav iespējama, jo miera stāvokļu summa nevar dot kustību.

Tomēr, ja uzskatām telpu par reāli eksistējošu, tad galu galā varam to sadalīt līdz punktiem, kaut arī dalīšanas process būtu bezgalīgs. Ja uzskatām, ka laiks eksistē reāli, tad arī to var sadalīt līdz mirkļiem, līdz mirkļu mirkļiem, katrreiz arvien sīkāk.

Uzskatot pasauli par savas iztēles augli un nolemjot, ka ikviens no mums sapņo savu pasauli, mēs varētu pieņemt, ka mūsu domāšana pāriet no vienas domas pie otras, un šāda sīkāka sadalījuma nav, jo mēs to nejutām. Eksistē tikai tas, ko mēs sajūtam. Eksistē tikai mūsu uztvere, mūsu emocijas. Taču šāds sadalījums nav īsts, bet ir iedomāts. Ir vēl viena ideja, kas arī, šķiet, ir izplatīta sabiedrībā, – tā ir ideja par laika vienotību. To izstrādāja Ņūtons, bet tā bija zināma jau sen. Kad Ņūtons runā par matemātisko laiku – par vienu vienīgu laiku, kas plūst cauri visam Visumam, – viņš ar to saprot laiku, kas arī tagad vienveidīgi plūst tukšumā, starpzvaigžņu telpā. Taču angļu metafiziķis Bredlijs paziņoja, ka tā domāt mums nav nekāda pamata.

Saskaņā ar Bredliju mēs varam pieņemt, ka eksistē vairākas laika virknes un ka tās nav savstarpēji saistītas. Mums varētu būt virkne, kas apzīmēta ar a, b, c, d, e, f... Tās elementi ir saistīti cits ar citu: viens seko otram, viens ir pirms otra, viens ir vienlaicīgs ar otru. Tad iedomāsimies vēl vienu virkni, piemēram, alfa, beta, gamma... Mēs varētu iedomāties arī citas laika virknes.

Kāpēc iztēloties vienu vienīgu laika virkni? Nezinu, vai mūsu iztēle pieņem šo ideju. Ideju par to, ka eksistē daudzi laiki un ka šis laika virknes – saprotams, to daļas ir pirms, vienlaikus vai cita pēc citas – nav ne pirms, ne pēc, ne vienlaikus. Tās ir dažādas virknes. Katrs no mums savā apziņā to varētu iztēloties. Piemēram, varam minēt Leibnicu.

Ir ideja, ka ikviens no mums piedzīvo virkni notikumu, un šāda notikumu virkne var būt un var arī nebūt paralēla citai. Kāpēc pieņemt šo ideju? Šī ideja ir iespējama; tā mums dotu daudz plašāku pasauli – tādu pasauli, kura ir daudz neparastāka nekā pašreizējā. Ideja par to, ka laika nav. Domāju, ka šo ideju savā ziņā aizstāv mūsdienu fizika, kuru es nesaprotu un nepārzinu. Tā ir ideja par vairākiem laikiem. Kāpēc lai mēs pieņemtu ideju par vienu laiku, par absolūtu laiku, kā uzskatīja Ņūtons?

Tagad atgriezīsimies pie mūžības tēmas, pie idejas par mūžību, kas grib kaut kā izpausties telpā un laikā. Mūžība – tā ir arhetipu pasaule. Piemēram, mūžībā neeksistē konkrēts trijstūris. Tur ir tikai viens trijstūris, un tas nav ne vienādmalu, ne vienādsānu, ne dažādmalu trijstūris. Tas vienlaikus ir visi trīs un neviens no tiem. Nav nozīmes tam, ka mēs šādu trijstūri nevaram iztēloties, – tas pastāv.

Vai, piemēram, katru no mums var iztēloties kā laicīgu un mirstīgu cilvēka arhetipa kopiju. Te mums rodas vēl viena problēma: vai katram cilvēkam ir savs Platona arhetips? Tad šis absolūts vēlas izpausties un izpaužas laikā. Laiks ir mūžības tēls. Es domāju, ka tas mums var palīdzēt saprast, kāpēc laiks ir secīgs. Laiks ir secīgs tāpēc, ka, izejot no mūžības, tiecas tajā atgriezties. Var teikt, ka nākotnes ideja ir saistīta ar mūsu vēlēšanos atgriezties pie sākuma.

Dievs radīja pasauli, un visa pasaule, viss radītais Visums tiecas atgriezties pie sava mūžīgā avota, kas ir pārlaicīgs, – nevis pirms vai pēc laika, bet ārpus tā robežām. Un tas izpaužas dzīves plūsmā. Tāpat arī tas, ka laiks ir nepārtraukta kustība. Ir tādi, kas noliedz tagadni. Tie ir Indostānas metafiziķi, kas apgalvo, ka nav mirkļa, kurā krīt auglis. Auglis tūlīt nokritis vai arī jau guļ zemē, bet nav mirkļa, kurā tas kristu.

Cik dīvaini ir domāt, ka no visiem trim stāvokļiem, kādos mēs iedalām laiku, – no pagātnes, tagadnes un nākotnes – pats sarežģītākais un netveramākais izrādās tagadne! Tagadne ir netverama kā punkts. Jo, ja to iedomājas bez telpiskuma, tā neeksistē; mums jāiztēlojas tagadne, kurā ir nedaudz pagātnes un nedaudz nākotnes. Tas ir, mēs jūtam laika ritējumu. Runājot par laika ritējumu, es runāju par ko tādu, ko jūs visi jūtat. Runājot par tagadni, es runāju par kādu abstraktu vienību. Tagadne nav mūsu apziņas tiešs uztvērumš.

Mēs jūtam, ka slidam laikā, tas ir – varam iztēloties, ka pārvietojamies no nākotnes uz pagātni vai no pagātnes uz nākotni. Tomēr mēs nespējam apturēt laiku, līdzīgi Gētem iesaucoties: “Mirkli apstājies! Tu esi skaists!” Tagadne neapstājas. Nav iespējams iztēloties tīru pagātni – tā būtu nulle. Tagadnē vienmēr ir daļa pagātnes un daļa nākotnes. Un šķiet, ka laikam tas ir vajadzīgs. Mūsu dzīves pieredzē laiks vienmēr ir līdzīgs Heraklīta upei – mēs allaž atceramies šo seno salīdzinājumu. Ir tā, it kā tik daudzos gadsimtos nekas nebūtu mainījies. Mēs joprojām esam Heraklīts, kas redz upē savu atspīdumu un domā par to, ka upe nav upe, jo ūdens mainās, un ka viņš pats nav Heraklīts, jo arī ir mainījies kopš tā laika, kad pēdējoreiz skatījās ūdenī. Var teikt, ka mēs esam gan mainīgi, gan pastāvīgi. Būtībā mēs esam kaut kas noslēpumains.

Kas gan būtu katrs no mums bez savas atmiņas? Tā ir atmiņa, ko lielā mērā veido nebūtiskais, tomēr tā ir būtiska. Piemēram, lai būtu tas, kas es esmu, man nevajag atcerēties, ka esmu dzīvojis Palermo, Adrogē, Ženēvā, Spānijā. Tajā pašā laikā man jājūt, ka vairs

neesmu tāds, kāds biju šajās vietās, bet esmu kļuvis citāds. Tā ir problēma, kuru nekad nespēsim atrisināt: mainīgās identitātes problēma. Varbūt pietiek jau ar pašu vārdu “mainība”. Tāpēc runāt par kaut kā mainību nenozīmē, ka šis kaut kas ir nomainīts ar citu. Kad sakām, ka augs aug, tad nedomājam, ka mazs augs tiek nomainīts pret lielāku. Mēs gribam pateikt, ka šis augs kļūst par kaut ko citu. Tā ir ideja par pastāvību islaicīgajā.

Priekšstats par nākotni apstiprina seno Platona domu, ka laiks ir plūstošs mūžības tēls. Ja laiks ir mūžības tēls, tad nākotne ir dvēseles virzība uz topošo. Savukārt topošais – tā būs atgriešanās mūžībā. Var teikt, ka mūsu dzīve ir nepārtraukta agonija. Kad Svētais Pāvils teica: “Es mirstu katru dienu”, viņa izteikums nebija patētisks. Tā ir patiesība, ka mēs katru dienu mirstam un katru dienu no jauna piedzimstam. Tāpēc laika problēma skar mūs vairāk nekā citas metafizikas problēmas, jo citas problēmas ir abstraktas, bet laiks – tā ir mūsu problēma. Kas es esmu? Kas ir katrs no mums? Kas esam mēs? Varbūt kādreiz to uzzināsim. Varbūt arī ne. Bet pagaidām, kā teica Svētais Augustīns, mana dvēsele alkst to zināt.

1978. gada 23. jūnijā

1. daļa

Skaitlis kultūrā, filosofijā, valodā

Skaitļu polifonija: imitācija vai simulācija?

$$111111111 \times 111111111 = 12345678987654321$$

Atslēgvārdi: skaitlis, imitācija, simulācija, hiperrealitāte, antīkais kosmos.

Skaitlis ir domāšanas abstrakcija, un neatkarīgi no tā, vai filosofijā skaitļu korelācijas izskaidro imitāciju vai simulāciju, vai to attiecības izsaka esamības kārtību, proporcijas, uzbūvi u. c., skaitļi ir raksturojami pēc noteiktām definitīvām pazīmēm, kuras balstās uz skaitļa inteligiblo būtību. Skaitļi tiek izmantoti kā rīks gan esamības saprašanā, gan prāta abstrakciju robežu noteikšanā un augstāko zināšanu sasniegšanā, gan atšķirīgu pasaules modeļu skaidrojumā. Matemātikā skaitlis tiek lietots aritmētiskās darbībās, tīrās skaitliskās attiecībās, kalkulācijā un ģeometriskās korelācijās. Populārākās matemātikas definīcijas skaitli raksturo kā aritmētisku vērtību, kas izsakāma vārdos, simbolos vai figūrās. Filosofiju skaitlis interesē kā mērs, proporcija, pāris un nepāris, harmonija, galīgais un bezgalīgais, viens un daudz, haoss un kārtība, cikls un atkārtotība. Jebkurā gadījumā matemātikā vai filosofijā, mūzikā, glezniecībā vai arhitektūrā skaitļiem piemīt inteligibla būtība un tie darbojas abstrakciju sfērā.

Kā piemēru minēšu viduslaiku matemātiķa **Fibonači (Fibonacci, 1170–1250) skaitļu virknējumus**. Sareizinot deviņus vieniniekus ar deviņiem vieniniekiem, rezultātā tiek iegūta naturālu skaitļu virkne augošā un dilstošā kārtībā: $111111111 \times 111111111 = 12345678987654321$. Tas ir tikai viens no Fibonači kopsakaru atklājumiem. ❶ Vēl viens piemērs: Fibonači summārā virkne ir 1, 1, 2, 3, 5, 8, 13, 21, 34, 55, 89, 144, ... Tā veidojas, sākot ar 1, 1, kur katrs nākamais skaitlis tiek iegūts, saskaitot iepriekšējos divus. Šī virkne ir racionālā un iracionālā savienojums. Katrs nākamais virknes skaitlis

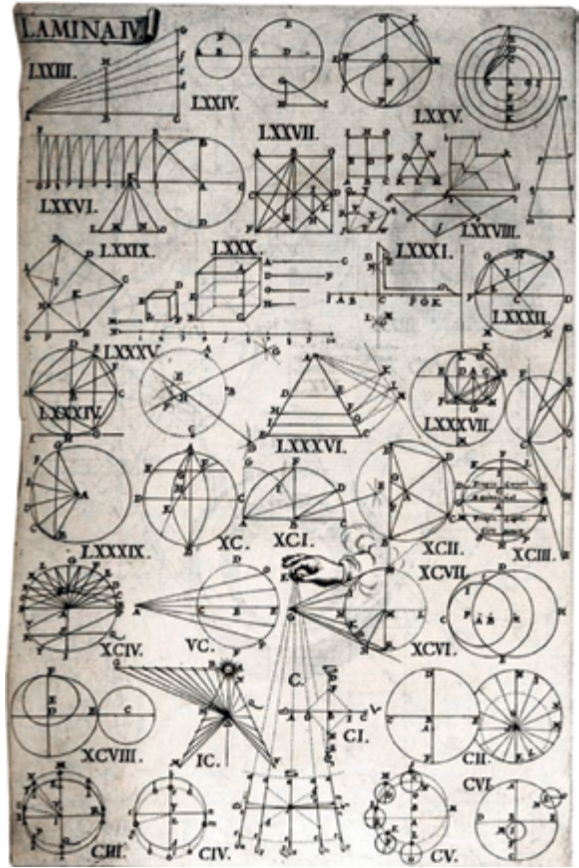
❶ Fibonači traktāts "Liber Abaci", 1202–1212.
<https://www.maa.org/press/periodicals/convergence/mathematical-treasure-liber-abaci-of-leonardo-of-pisa>

ir racionālas darbības rezultāts, kas pierāda skaitļu virknējuma bezgalību, bet, ikvienu šīs virknes skaitli izdalot ar iepriekšējo, tiek iegūts iracionāls skaitlis, kuram aiz komata rindojas bezgalīgs un neparedzams decimālskaitļu virknējums, kas sākas ar 1,61... un turpinās bezgalīgi, bet saīsināti to apzīmē 1,618. Fibonači ar skaitļiem pierādīja bezgalības racionalitāti (saskaitīšanā) un iracionalitāti (dališanā).

Šis iracionālais skaitlis ieguvis dievišķus un pat maģiskus skaidrojumus: Zelta griezums, Dievišķā proporcija u. c. ² Ar skaitļa 1,618 palīdzību tiek pamatotas augu proporcijas, ziedi, dabas objekti, spirāles formas u. c. Algebrā to apzīmē ar skaitli ϕ ($\Phi = 1,618$).

Būtu neprecīzi teikt, ka šāda veida skaitļu kārtošanos pamanīja tikai 12.–13. gadsimtā. Rietumu kultūrā pasaules uzbūves skaitlisku skaidrojumu 6. gs. pr. Kr. izveidoja Pitagors (Ὁ Πυθαγόρας ὁ Σάμιος, ap 570.–495. pr. Kr.) Bet iespējams, ka Fibonači skaitļu bezgalīgo rindošanos ieraudzīja no jauna, un tas ir vērtējams kā viens no lielākajiem atklājumiem, kas ietekmēja renesanses glezniecību, arhitektūru, tērpu un rotu darināšanu, pamatoja dabas harmoniju un ietiecās turpmākajā filosofijā un mākslā līdz pat mūsdienu digitālajiem objektiem.

Skaitļiem imanenti piemīt dualitāte – būt racionāliem un iracionāliem, imitējošiem un simulējošiem. Senajā Indijā par skaitļu bezgalīgajām un harmoniskajām attiecībām interesējās vēdiskajā matemātikā, džainisma un budisma tradīcijās, tika izstrādāti īpaši algoritmi aprēķiniem galvā u. c. Šie algoritmi ļauj galvā operēt ar lieliem skaitļiem. Piemēram, skaitļa reizinājums ar 11. Kā darbojas algoritms? Veicot reizinājumu 27×11 , cipari 2 un 7 “nostājas viens no otra atstatu”, bet starp tiem vizuāli domās jāievieto abu šo ciparu summa, tātad 9. Rezultātā sanāk skaitlis 297, kas arī ir pareizā atbilde. Bet šis algoritms darbojas tikai ierobežotu skaitļu reizinājumos ar 11. Piemēram, sareizinot 89×11 , pēc iepriekšējā algoritma tiek iegūts rezultāts 8179, kas nav pareizā atbilde. Šeit jāpielieto cits algoritms, kur galvā jāveic vēl viena papildu darbība, t. i., jāsakaita divi pirmie rezultāta skaitļi, un pareizā atbilde ir 979.

² Skaitlis 1,618. Zelta griezums

Skaitļu korelācijas, kas izmantojamas tel-pisku lietu, ķermeņu, procesu, laika, telpas, mūzikas u. c. mērijumos, atklāj pārsteidzo-šu skaitļu pašpietiekamību, kas pierāda, ka skaitļiem jau sākotnēji raksturīgas simulatīvas darbības un ka tiem līdzvērtīgi piemīt gan imitējošā, gan simulējošā funkcija. Tie rindo-jas harmoniskās attiecībās un veido simultānu polifoniju. Nošķirums starp skaitļu imitāciju, kas raksturīga antikajai filosofijai, un skaitļu simulāciju, kas raksturo skaitļu pašģenerē-jošās funkcijas digitālajā pasaulē, nebūt nav nodalāmas kā nesavienojamas skaitļa īpašības. Plotīns (Πλωτῖνος, 204/205–270 pr. Kr.) sestās “Eneādes” traktātā “Par skaitli” jautāja: “Vai esamības dališanās rada skaitļus, vai arī skaitļi ir tie, kas rada esamības dališanos? Vai skaitlis ir esamības, miera, identitātes un diferences cēlonis, vai otrādi – tas viss ir skaitļa cēlonis?”¹

Skaitļa koncepts filosofijā tiek skatīts no vai-rākiem aspektiem:

- Tiek meklētas universālas skaitļa īpašības, kas samērojamas ar savstarpējo atbilstību, idejām un formām. No vienas puses, skaitlis ir neatkarīgs no subjektīvās pieredzes, nacionālām tradīcijām, kultūrvēsturiskās telpas, bet, no otras puses, tas ir subjektīvi-tātē konstituēta un domāta būtība – ārpus cilvēka prāta abstrakts skaitlis neeksistē.
- Skaitļi spēj veidot un ģenerēt intelektuālas, izmērāmas realitātes, kas tiek saistītas ar tādām noteiksmēm kā lielums, mērs, proporcija, harmonija, kvantitāte, ierobežotība un bezgalība, viens un daudz u. c.
- Skaitlis tiek izmantots cilvēka prāta darbības raksturošanai un abstraktu ideju konceptualizēšanā, to iespējams izmantot arī kā metodoloģisku rīku kultūru un mākslu pētniecībā, sabiedrības procesu skaidrošanā.
- Skaitļu attiecības parāda, kā prāts saistās ar sajūtamo sfēru, materiāliem ķermeņiem, kā veidojas pašģenerējoši skaitļu kodi un references uz zīmju sistēmām.
- Skaitļu simulatīvā darbība nodrošina un uz-tur pašģenerējošās hiperrealitātes funkcijas. Tas attiecas uz konstruētām realitātēm – si-mulakriem un digitālo telplaiku, kur skaitlis ne tikai parāda mēru, secību vai kārtību, bet apliecina inteligiblu pašpietiekamību un ir izmantojams kā metodisks līdzeklis simula-tīvas realitātes radīšanai un uzturēšanai.
- Skaitļi ir instruments, ar kuriem tiek izteik-tas universālas transformācijas, tādējādi dodot iespēju izprast atšķirīgas filosofijas, kultūras un sabiedrības. Tie caurvij visu cilvēka darbības spektru, izskaidro esamī-bas funkcijas un attaisno racionālu pasaules kārtību.
- Skaitļu imitācijas un simulācijas filosofiskais pamatojums aizsākās jau antikajā kosmo-loģijā, attīstījās turpmākajos gadsimtos un jaunus pavērsienus iegūst postmodernismā un virtuālās pasaules funkcionālās uzbūves skaidrojumos. Atšķirība starp šim pieejām uzskatāmi redzama divvirzienu kustī-bā – viena ir vertikāla, kur skaitļu kārtība kosmosā tiek imitēta uz zemes, bet otra ho-rizontāla, kur skaitļu pašģenerējošais spēks darbojas vienā un tajā pašā realitātē bez referencēm uz citu realitāti.

Imitācija

Imitācijai kā īpašai filosofiskā vērojuma for-mai, mimēzei un attēlošanai antikajā filosofijā tika iezīmēti divi centrālie aspekti: metafizis-kais, kas vienotā kārtībā saista kosmosu, cil-vēku, mākslu, dabu un sabiedrību, un ētiskais, kas vieno cilvēka iekšējās pasaules kārtību ar audzināšanu, valsts veidošanos, mākslu un mūziku. Antīkās filosofijas skaitļa imitācijas tematiskais aptvērumš sniedzas no kosmosa līdz jutekliskajai un sensitīvajai pasaulei, kal-kulācijai un aritmētiskām darbībām, valsts uzbūvei un skaitļu vērojumam. Viens no nozī-mīgākajiem antīkās filosofijas darbiem skaitļa filosofijā ir Platona (Πλάτων, ap 424/423–348/347 pr. Kr.) dialogs “Tīmajš”, otrs darbs ir Plotīna sestās “Eneādes” traktāts “Par skaitli”.

¹ VI.6.9. Atsauces uz Plotīna “Eneādēm” apzīmētas šādā kārtībā: Eneāde. Traktāts. Paragrāfs.

3 Rafaela "Atēnu skola", 1509–1511

Bet skaitļa filosofija sākas ar Pitagoru, turpinās Platona un Plotīna filosofijā, aptverot gandrīz tūkstoš gadu ilgu antīkās filosofijas laikmetu no 6. gs. pr. Kr. līdz pat 3. gadsimtam. ³ Pitagors uzskatīja, ka skaitļa imitācija mūzikā ir augstākais imitācijas veids, kas atspoguļo kosmosa kārtību. Matemātiskie principi ir tiro skaitlisko attiecību imitācija saredzamajās un sadzirdamajās sfērās. Tam pakļaujas politika un mākslas, arī materiālā pasaule ir skaitļu kārtības un matemātikas nosacīta. Par Pitagoru Aristotelis (Ἀριστοτέλης, 384–322 pr. Kr.) rakstīja: "Pitagors teica, ka visas lietas ir skaitļi, un skaitļu kārtību attiecināja uz ķermeņiem, it kā ķermenis būtu veidots no skaitļiem."²

² Aristotelis. *Metafizika*, 1083b16. Atsauces uz Aristoteļa darbiem apzīmētas šādi: Autors. Darba nosaukums latviski, starptautiski pieņemtais paragrāfa identifikators.

Skaitļi, par kuriem raksta Pitagors, ir ķermeniski, ģeometriski, bet tie nav materiāli. Skaitlis ir filosofiskā vērojuma rezultāts – patiesais skaitlis, substancionālais skaitlis ir piederīgs inteligīblajai, prāta sfērai. Skaitļi veido simetriju, skaisto un harmoniju, un matemātiskie principi ir tie, kas pasauli dara saredzamu un sadzirdamu. Skaitļu harmonija dod iespēju dzirdēt debesu sfēru saskaņoto polifoniju. Kosmos ir racionāls un mērķtiecīgs, tas ir mūžīgās matemātiskās kārtības imitācija, polifonija starp Vienu un daudziem. Skaitļi kosmosam iedod formu, un tie ir arī cilvēka prātā, domās un runā. Cilvēki imitē atbilstoši savai imitācijas spējai – šī imitācija abstraktā prāta darbībā var iegūt ģenerētas formas, kur skaitļi ir prātā radītās realitātes mērs.

Platons nošķīra tīrus skaitļus no ģeometriskiem, tādējādi parādot skaitli gan kā domāšanas objektu, kas sniedzas līdz dievišķajām sfērām, gan kā mērīšanas rīku, kas izskaidro

atšķirības sabiedrībā un materiālos objektos. “Tīmajā” Platons dod ģeometrisku, uz trijstūra figūrām balstītu skaidrojumu pirmvielām – zemei, gaisam, ugunij, ūdenim. Viņaprāt, materiālie objekti veidojas no ģeometriskiem skaitļiem. Līdzīgos uzskatos bija arī agrīnie grieķu atomisti – Leikips un Dēmokrits. Viņi aprakstīja vielu un lietu, smaržu un garšu veidošanos no dažādu ģeometrisku formu atomu (trijstūra, apaļa, četrstūra u. c.) kustības, kura rada formas, garšas un smaržas.

Platons uzskatīja, ka skaitļi pamato gan piederību kādam noteiktam sabiedrības slānim, gan zināšanu hierarhiju. Zināšanas par skaitļiem ir vērstas no mainīgā uz patieso un ir pamats augstākajām, filosofiskajām vērojuma sasniegtajām zināšanām.³ Ar skaitli var pamatot, kur ir viens un kur daudz, kur ierobežotība un kur bezgalība gan cilvēkā iekšējā dzīvē un dvēselē, gan apkārtējā pasaulē. Ierobežotība un bezgalība sākotnēji piemīt visām lietām, un jebkurš daudzums atrodas starp vienu un bezgalību.⁴ Ar skaitli tiek mērīts laiks, kustība un mūžība. Savā vienotībā mūžība ir miers, bet tās tēls kustībā ir laiks. Laika formas imitē mūžību, un tās riņķo atbilstoši skaitļu likumiem. Saule un mēness, zvaigžņu un planētu riņķojums uztur skaitli laikā.

Līdzīgi Pitagoram un Platonam, Plotīns skaitli skata saistībā ar kosmosa un pasaules uzbūves mūžīgajām struktūrām, dievišķās gaismas emanāciju un hipostāsēm: hipostāses veido kosmosa hierarhiju, turpinās viena aiz otras no Absolūtā Viena līdz daudzējādībai sensitīvajā pasaulē. Kosmosa hierarhiskā uzbūve atklājas vērojumā, kura augstākais punkts ir saplūšana ar Vienu, tad seko Intelektuālais princips, pasaules dvēsele, individuālās dvēseles, līdz nemateriālās gaismas emanācija sasniedz sensitīvo un sajūtamo sfēru. Plotīna aprakstītā

kosmosa kārtība lielā mērā sasaucas ar Platona dialogu “Tīmajā”. Dialoga centrālā tēma – nošķirums starp fizisko pasauli un mūžību – ir caurvīta ar bezgalības un galīgā korelācijām. Kosmos ir racionāls un mērķtiecīgs, mūžīgās matemātiskās kārtības imitācijas rezultāts, prāta manifestācija, kas parāda robežas starp Vienu un daudz un aptver četras būtības:

1) bezgalību, 2) ierobežotību, 3) bezgalības un ierobežotības savienojumu un 4) bezgalības, ierobežotības un cēloņa savienojumu. Cilvēks imitē kosmosa skaitļus un atdarina tos saskaņā ar savām imitācijas spējām – skaitļi eksistē kosmosā un atbilstoši cilvēka prātā, domās un runās. Kosmosu aprakstotās ainas un imitācijas princips aptver visas cilvēka darbības un vieno kosmosa arhitektūru ar cilvēku, mūžību ar laiku, iniciējot neskaitāmas antikās kosmoloģijas un skaitļa filosofiskās interpretācijas. Šajā rakstā koncentrēšos tikai uz tiem Plotīna skaitļa filosofijas aspektiem, kuros saskatāmas paralēles ar skaitļa tīri intelektuālo un substancionālo sfēru, parādot, kā inteligiblā realitāte veido references pati uz sevi un tādējādi ir interpretējama postmoderno simulakru kontekstā.

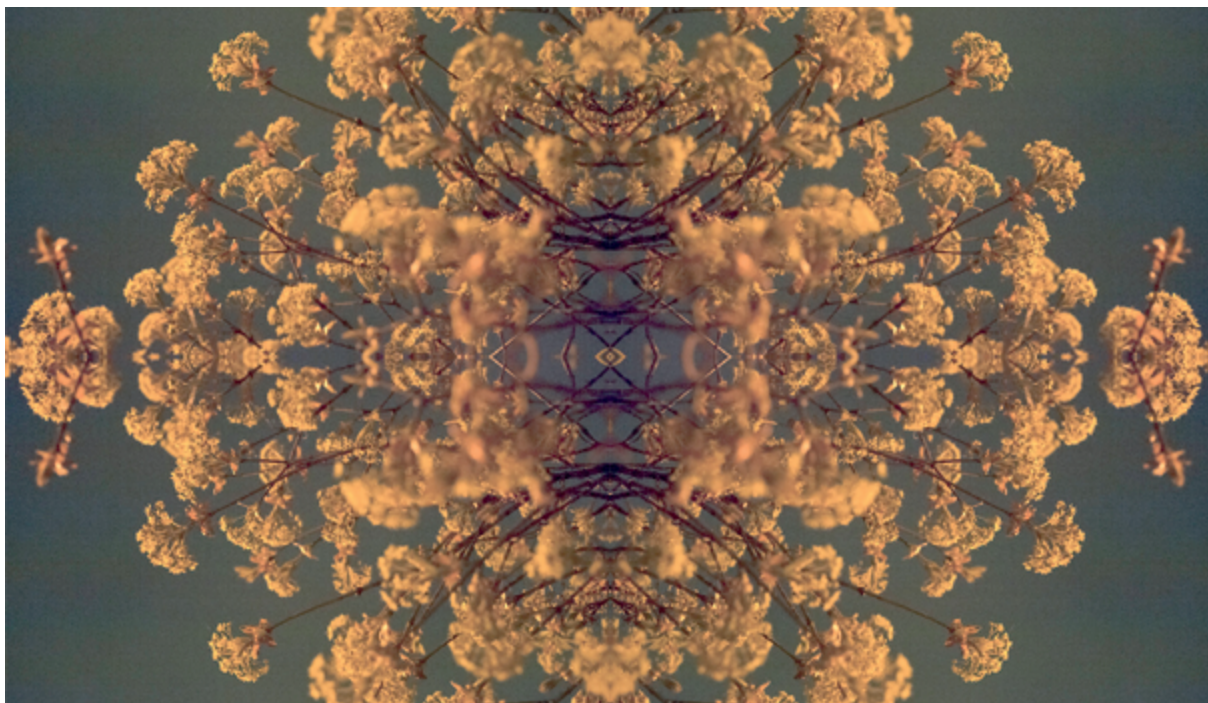
Pieņemot Plotīna atziņu, ka Intelektuālais princips ir pašrefleksīvs un tādējādi intelektuālais subjekts ir idents ar tā objektu, t. i., objekts ir novietojies intelektā un ir kļuvis daļa no tā, veidojas radniecīgs uzskats gan ar subjektīvas filosofiju, gan pašreflektējošo simulatīvo realitāti. Intelekts un domāšanas objekts veido kompleksu vienību, kurā Intelekts nav papildīts ar objektu, bet ir saplūdis ar tēlu, ar subjektu un objektu. Intelektuālais princips ir skaitļa veidošanās un darbības sfēra.⁵ Emanācijas līmeņi, kas atrodas zemāk par intelektu, arī veido kausāli ģenerējošu secību. Plotīna sākotnējais jautājums ir: “Vai skaitļi eksistē sevī un no sevis, vai tie ir atkarīgi no lietām – divās lietās ir saskatāmas divas būtības, trijās trīs; un tā par aritmētisko Vienu, jo tas eksistē pirms esamības dalīšanās.”⁶

³ Platons. *Valsts*, 525a–d. Atsauces uz Platona darbiem apzīmētas šādi: Autors. Darba nosaukums latviski, starptautiski pieņemtais paragrāfa identifikators.

⁴ Platons. *Filēbs*, 16c.7 – e.1.

⁵ VI.6.2.

⁶ VI.6.9.

4 Maja Bjelica. Spogulfoto.

Plotīns nošķir substancionālo skaitli (Viens) no pārējiem skaitļiem: substancionālajam, intelektuālajā principā esošajam skaitlim piemīt paškustība, un tas determinē pārējos skaitļus, sajūtamo daudzumu un aritmētiskās kalkulācijas. Plotīna skatītais substancionālais skaitlis un ģenerētās monādes (pārējie skaitļi) veido paralēles ar algoritmiem, kodiem un bezgalīgām skaitliskām modifikācijām hiperrealitātēs. Ar skaitļiem tiek skaidrota kosmosa arhitektūra: Absolūtais Viens – Intelektuālais princips – Dvēsele – Materiālā sfēra.

Simulācija

Simulācija kā īpašs imitācijas veids ir atiecināma uz kodētām sistēmām un skaitļu tīklojumiem. Simulakrs neiestājas pret realitāti, bet mainās pats sevi nepārtrauktā kustībā bez atskaites punkta. Simulācija atsakās no divu realitāšu referenciālās kārtības un nodalījuma starp objektu un tā attēlojumu. 4 Nav esamības un tās attēlojuma, realitātes un tās koncepcijas:

“Runa vairs nav par imitāciju, atkārtošānu vai pat parodiju. Runa ir par realitātes aizstāšanu ar realitātes zīmēm, vārdu sakot, par jebkura realitātes procesa atrunāšanas operāciju ar tās operatīvo dubultnieku, metastabilu zīmju mašīnu, programmatisku, nevainojamu, tādu, kas piedāvā visas realitātes zīmes un visādu peripetiju īssavienojumu. Realitātei nekad nebūs iespējas realizēties – tāda ir modeļa vitālā funkcija nāves sistēmā jeb – drīzāk – priekšlaicīgas atdzimšanas sistēmā, kas neatstāj nekādu cerību pat tam, ka nāve varētu notikt. Turpmāk hiperrealitāte būs pasargāta no nereālā, no jebkuras atšķirības starp reālo un šķietamo, atstājot vietu tikai modeļu orbitālai mijai un simulētai atšķirību ģenerācijai.”⁷

Simulācijā lietas un tās idejas diference tiek atcelta, un realitāte tiek aizstāta ar simulakru konstruēto pašģenerējošo vidi, kurā skaitļi veido references uz iekodētajiem algoritmiem, uz

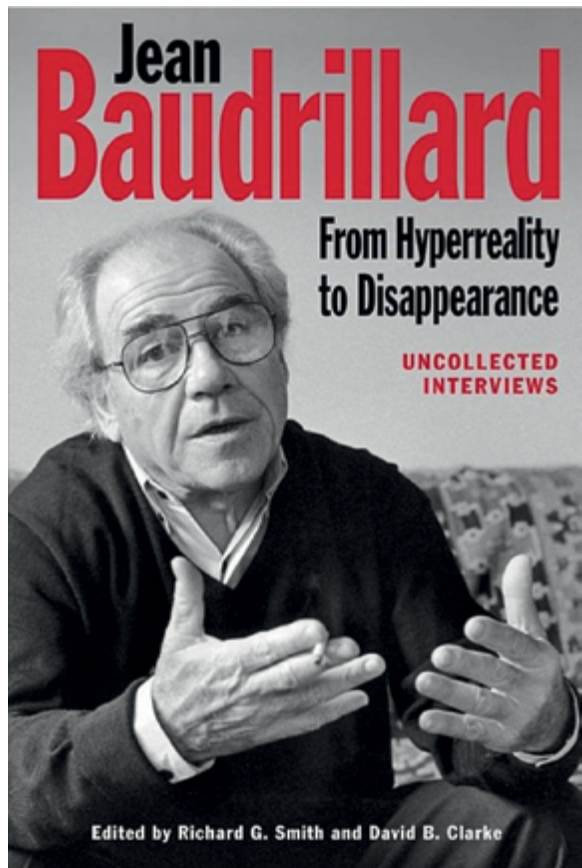
⁷ Bodrijārs, Ž. 2000. *Simulakri un simulācija*. Rīga: Omnia mea, 8. lpp.

1 un 0 utt. ⁵ Izzūd nošķirums starp realitāti un tās tēlu. Attēlošana darbojas sevis pašas attēlojošajā realitātē, un šeit uzskatāmi piemēri ir hiperrealitātes un virtuālās pasaules, kas darbojas algoritmu ģenerētās programmās. Raksta sākumā minētās Fibonači skaitļu virknes un korelācijas arī veidojas pēc noteikta algoritma, un arī šī tīrā skaitļu realitātē neveido tiešas references uz citu realitāti, lai gan tai ir šāda iespēja. Tas redzams mākslas darbos, mūzikā u. c.

Pastāv atšķirība starp virtuālā vidē radītu realitāti un reālās pasaules digitalizētu formātu. Piemēram, drukātās grāmatas digitālais formāts nav simulakrs – tajā nenotiek atsacīšanās no atšķirības starp grāmatu kā fizisku objektu un tās virtuālo tēlu. Šeit atbilstība starp fizisku realitāti un virtuālo ir kritērijs adekvātam attēlojumam digitālā vidē. Savukārt simulakrus nesamēro ne ar ko ārpus tiem pašiem – ne ar augstākām, ne zemākām realitātēm. Simulakrs darbojas līdzīgi kā tīra, inteligibla un pašprietiekama skaitļu funkcionalitāte, kas nemeklē tiltu starp pārejošo pasauli un mūžīgās patiesības sfērām. Simulakra patiesums nav mērojams atbilstībā starp cilvēka dvēseli, prātu un tās spēju sniegties līdz mūžīgajiem patiesības novadiem. Kontrastam minēšu Platona teikto dialogā “Faidrs”: “Telpu virs debesīm cienīgi vēl nav apdziedājis neviens no šīspuses dzejniekiem, nedz to jēlkad darīs. Bet apstākļi ir šādi – ir taču vismaz jāuzdrošinās teikt patiesību, īpaši ja runā par patiesību. Bezkrāsas, bezvārda un netaustāma būtība, īstēni esošā, skatāma tikai dvēseles stūresvīram – prātam, bet telpu ap šo būtību ieņem īsteno zināšanu dzimta.”⁸ Atšķirībā no patiesības, kas sasniedzama prāta vērojumā, simulakrs ir patiess pats sevī. Žans Bodrijārs ir viens no redzamākajiem mūsdienīgu filosofiem, kas rakstījis par hiperrealitāti un simulakriem. ⁶ Darbu “Simulakri un simulācija” viņš iesāk ar Salamana Mācītāja (Ekleziasta) izteikumu “Simulakrs nekad nav tas, kas slēpj patiesību, – patiesība ir tā, kas

⁵ QR kodā apslēptie skaitļi 0 un 1.
<https://headtopics.com/>

⁶ Žans Bodrijārs (*Jean Baudrillard*, 1929–2007).
<https://books.google.lv/>

⁸ Platons. *Faidrs*, 247c.

slēpj, ka tās nav. Simulakrs ir paties⁹. Un tas impulsīvi raisa divas atziņas: 1) simulakrs nav tikai pēdējo gadu desmitu hiperrealitātes radīts, bet par simulakriem domāja jau sākotnējos reliģiskos kanonos; 2) simulakrs nav ficija, tas ir paties. Simulācijas darbības un ietekmes zonas ir visai plašas, un tās ir reālas – filosofija, matemātika, kvantu fizika, matricu teorijas, kiberpasaule, hiperrealitātes utt. Nav iespējams apgalvot, ka datora programmas ir ne-realitāte. Antīkā kosmosa imitācija nav (ne)reālāka par hiperrealitātes simulāciju. Simulakrā “realitāte veidojas no miniaturizētām šūnām, no veidnēm un atmiņām, no pavēļu modeļiem – un tādā veidā tā var tikt reproducēta neskaitāmas reizes. Realitātei vairs nav jābūt racionālai, jo to vairs nesamēro ne ar kādu instanci – ne ideālu, ne negatīvu. Realitāte nav nekas vairāk kā operacionalitāte. Patiesi, tā vairs nav realitāte, jo to neietin nekāda šķietamība. Tā ir hiperrealitāte, sintēzes produkts, radies no modeļu kombinācijām hipertelpā bez atmosfēras¹⁰. Hiperrealitātē skaitļu korelācijas reproducē kodētu realitāti un tādā veidā saglabā simulakru, kur zīmes un skaitļi veido referenciālas ķēdes cits uz citu un darbojas vienā un tajā pašā digitālās loģikas izplatījumā. Tā ir pasaule un sabiedrība, kurai nav cita pamata kā tikai šis kodētais, virtuālais, hiperreālais, kur zīmes simulē zīmes, skaitļi simulē skaitļus, un šādā datu plūsmā cilvēka subjektivitāte un kultūra tiek dekonstruēta kā otršķirīga.

Bodrijārs nodala trīs veidu simulakrus:

1) dabiskie simulakri, kas nav nošķirušies no imitācijas un tiecas atveidot kādu ideālu institūciju. Tie ir utopiski simulakri – simulakrs kā utopijas iztēlošanās ar tai piemītošo kārtību, kas būtiski atšķiras no reālās kārtības dabiskajā dzīvē; 2) produktīvie simulakri, kas pamatojas

zinātniskajā fantastiskā un iemieso pašģenerējošu enerģiju; 3) simulācijas simulakri, kas pamatojas kibernetiskā spēlē, operativitātē un ir tendēti uz visaptverošu kontroli, informācijas plūsmas pārraides ātrumu, kur teksts rada tekstu, māksla – mākslu, nauda – naudu. Visattīstītākā un draudošākā simulācija ir tad, kad simulatīvo funkciju ķēdes pāriet no viena simulakra uz otru, realitāte veidojas no matricām, miniaturizētām vienībām un ģenētiskās atmiņas bankām, kā tas, piemēram, ir klonēšanas gadījumā, “kad katra atsevišķa šūna savukārt var kļūt par identiska indivīda matrici... Tātad klonēšana ir ķermeņa modelēšana vēstures pēdējā stadijā, kurā, reducēts līdz savai abstraktajai un ģenētiskajai formulai, indivīds ir nolemts sevīs sērijveida pavairošanai¹¹. Bodrijāra filosofija parāda, kā reālā pasaule transformējas globālā simulakrā, kā zīmes un kodi kļūst reālāki un procesus noteicošāki nekā dabiskā vide, cilvēki un objekti.

Noslēgumā

Skaitļa koncepts parāda atšķirīgus sabiedrības modeļus. Šajā gadījumā tiek skatīti divi no tiem: viens ir hipostātisks virzienā no augšas uz leju un otrādi, nemitīgi veidojot referenciālu atbilstību starp virzībā iekļautajām realitātēm: mainīgo un sajūtamo – inteligiblo prāta realitāti – mūžīgo un patieso. Patiesība ir atbilstība. Otra realitāte veidojas no horizontāli ģenerējošas darbības, kas reālo dekonstruē detaļās un attālinās no patiesības kā atbilstības. Šī atšķirība starp abiem sabiedrības modeļiem redzama, atbildot uz jautājumu: kā cilvēks redz skaitli šajos modeļos? Abos gadījumos skaitlis izgaismo kādas funkcionējošas ontoloģiskas struktūras, kas ir šo modeļu pamatā. Antīkajā filosofijā skaitļa vērojumā atklājas universāla kārtība, kas aptver kosmosu, sabiedrību, mākslu un cilvēku, un savstarpējā imitācijā inteligiblās

⁹ Jāsaka gan, ka, pārļausot visas Vecās Derības Salamana Mācītāja divpadsmit nodaļas, šādu Ekleziasta izteikumu neatradu. Iespējams, ka izteikums ir Bodrijāra interpretācija par Salamanu Mācītāju.

¹⁰ Bodrijārs, Ž. 2000. *Simulakri un simulācija*, 8. lpp.

¹¹ Bodrijārs, Ž. 2000. *Simulakri un simulācija*, 88.–91. lpp.

7 Maja Bjelica. Spogulfoto.

sfēras vienojas ar juteklisko pasauli, un arī cilvēki un viņu dzīve imitē augstākās realitātes sfēras. Postmodernajā sabiedrībā skaitlis no harmonijas un saskaņas meklējumiem pārceļas uz kodētām sistēmām, algoritmiem un pašģenerējošu hiperrealitāšu un simulakru sfēru. Bet tas nenozīmē, ka skaitļa imitatīvā funkcija tiek izslēgta, – tā darbojas, saglabājot references uz reāliem objektiem, piemēram, arhitektūras objektiem u. tml., līdzās informācijas, virtuālās naudas u. c. simulakriem ar bezgalīgu reproducēšanas spēju, serialitāti un transformēšanas iespējām. 7

Skaitļa kā metodoloģiska koncepta izmantošana filosofisko tekstu izpratnē un analizē parāda, kā postmodernā filosofija ir radījusi jaunu metafiziku un jaunu ontoloģiju, – realitāte ir tēlu, zīmju un skaitlisku attiecību tīklojums bez ārpus tās esošām referencēm. Cilvēks ir radījis dinamisku enerģētisku pasauli, pār kuru daļēji

jau zaudējis kontroli, un ir nojaucis robežu starp reālo un virtuālo.

Filosofijas kontekstā skaitļu imitācija un simulācija ir izmantojama kā konceptuāls rīks, kas parāda fundamentālu nošķirumu realitātes izpratnē, veidojot atšķirīgas filosofiskās domāšanas vides. Arī “skaitļu polifonija” katrā no šīm filosofijām darbojas atšķirīgi. Vispārpieņemtā definīcija, ka polifonija veido komplicētu un daudzslāņainu dažādu komponentu simultānu procesu, vienlīdz attiecas kā uz skaitļu imitāciju, tā simulāciju, kā uz antīko filosofiju, tā postmodernajām hiperrealitātes teorijām. Atšķirība ir virzienā, secībā un polifoniskās realitātes izpratnē. Skaitļu polifonija izskaidro ne tikai vēsturiskā laikā nodalāmas domāšanas realitātes, bet arī atšķirīgas manifestācijas (imitējošās un simulējošās darbības) skaņās, krāsās, vizuālā izkārtojumā. Polifonija mūzikā un literatūrā kā skaitļu un iekšējā laika

stratu saskaņa un kopeksistence veido mākslasdarba ontoloģisko uzbūvi. Analogi to iespējams attiecināt arī uz filosofiskās domāšanas realitātēm. Vai filosofija arī ir simulakrs, kas veido references no teksta uz tekstu un tīri ērti spēj šādi pašģenerējoši eksistēt? Tomēr laikam tas nav tik vienkārši, jo filosofija nedarbojas algoritmu un kodētu sistēmu referencēs, bet filosofisks jēdziens vienmēr veido referenci uz “filosofa galvu”. Franču postmodernisti Žils Delēzs (*Deleuze*, 1925–1995) un Fēlikss Gvatari (*Guattari*, 1930–1992) uz jautājumu “kas ir filosofija?” deva pārsteidzošas atbildes, viena no tām: “Jēdzieni mūs negaida gatavi gluži kā debesu ķermeņi. Jēdzieniem savu debesu nav, tie ir jāizgudro, jāizgatavo vai drīzāk jārada, turklāt tie bez savu radītāju rokraksta nav nek.”¹² Filosofiju pamatojot tikai ar jēdzienu

pašreferenciālu procesu, tā izzūd, filosofija arī nenotiek tikai tūkstošiem gadu ilgās Rietumu domāšanā atstrādātās vērojuma un refleksijas paradigmās. Šī raksta kontekstā varētu teikt, ka skaitļa filosofija vieno imitāciju un simulāciju, un ar jēdzieniem mēra savu domāšanas lauku. Skaitlis kļūst par rīku, kas dod iespēju nošķirt, salīdzināt un saprast filosofiskās domāšanas vidi.

Raksts sagatavots ar divpuseja (Slovēnija – Latvija) starptautiska starpdisciplināra pētniecības projekta “Klausīšanās un polifonija: atbalsis fenomenoloģijā, ētikā un antropoloģijā” / Bilateral (Slovenia – Latvia) international interdisciplinary research project “Listening and Polyphony: Echoes of Phenomenology, Ethics and Anthropology” Nr. BI-LV/20-22-006 atbalstu.

¹² Delēzs, Ž., Gvatari, F. 2011. *Kas ir filosofija?* Rīga: SIA “Jāņa Rozes apgāds”, 12. lpp.

Avoti un literatūra

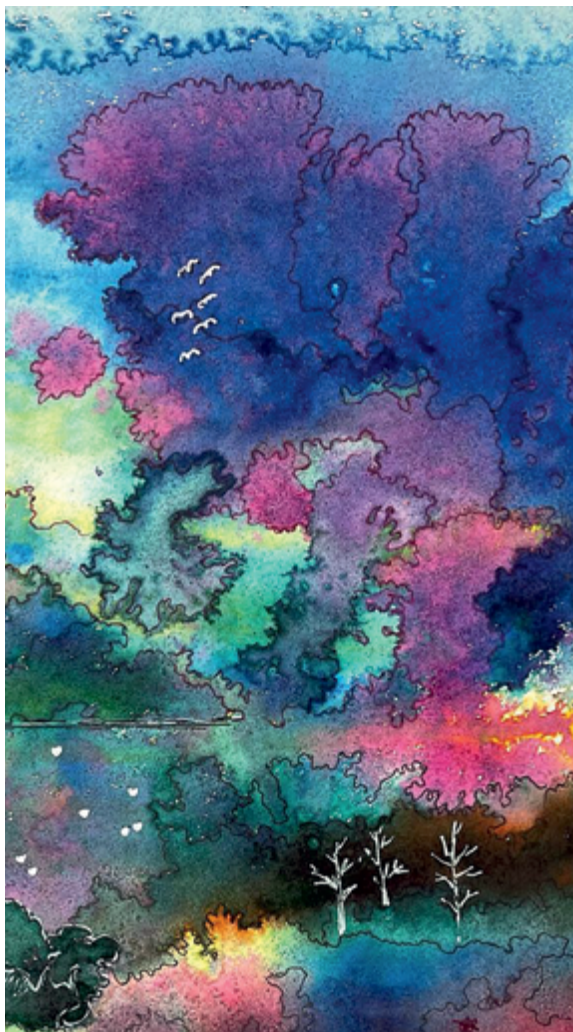
- Aristotelis. 2008. *Poētika*. Rīga: SIA “Jāņa Rozes apgāds”.
- Aristotle. 1995. *The Complete Works of Aristotle: The Revised Oxford Translation*. New Jersey: Princeton University Press.
- Baudrillard, J. 1998. *Simulacra and Simulations*. Redwood: Stanford University Press.
- Baudrillard, J. 2015. *From Hyperreality to Disappearance: Uncollected Interviews*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Bodrijārs, Ž. 2000. *Simulakri un simulācija*. Rīga: Omnia mea.
- Delēzs, Ž., Gvatari, F. 2011. *Kas ir filosofija?* Rīga: SIA “Jāņa Rozes apgāds”.
- Kivle, I. 2020. Imitation and Simulation of Number: Ancient Cosmos and Postmodern Hyperreality. *Polis, Cosmopolis and Globalisation: ICOP 2018 Proceedings*, pp. 111–118.
- Plato. 1999. *The Collected Dialogues of Plato: Including the Letters*. New Jersey: Princeton University Press.
- Platons. 1982 *Valsts*. Rīga: Zvaigzne.
- Platons. 2015. *Dialogi*. Rīga: Zinātne.
- Plotinus. 1992. *The Enneads*. New York: Larson Publications.

Skaitlis kultūrkritikas perspektīvā: valoda – sabiedrība – pasaule

Atslēgvārdi: kultūrfilosofija, kultūrkritika, valoda, modernā zinātne, skaitlis, Ludvigs Klāgess.

Jaunlaiku zinātņu un apgaismības optimistiskās cerības, ka prāts spēj izziņāt pasauli un tās likumus un konstruēt jaunas perfektas sabiedrības modeli, 19. un 20. gadsimta mijā tiek radikāli apšaubīts: šo sapņu rezultātā cilvēks drīzāk ir atsvešinājies no pasaules un saskaras ar aizvien sarežģītākām un dziļākām modernās sabiedrības sociāli politiskām problēmām. Ieklausoties 19. gadsimta kultūras krīzes praviēšos un filozofos pesimistos (romantisms, Johans Jākobs Bahofens, Arturs Šopenhauers), 20. gadsimta pašā sākumā izvēršas “kultūrkritika” – īpašs kopējās kultūras situācijas apraksta un analīzes žanrs un stils, kurā roku izmēģina daudzi autori. Patiesībā gan šis žanrs aizsākas jau līdz ar modernitātes nozīmīgo pavērsienu 18. gadsimta beigās kā modernā laika paškritika, un šī žanra pirmie autori ir tikpat lielā mērā Žans Žaks Ruso un Frīdrihs Šillers, cik Frīdrihs Niče un Pols Valerī. Ne visi no viņiem, protams, sauks sevi par “kultūrkritiķiem”, un tomēr viņu darbos var konstatēt noturīgu kopīgu tēmu un pieejas veidu slāni, kurš veido īpašo kultūrkritikas diskursu 20. gadsimta pirmajā pusē.¹

Viena no noturīgām kultūrkritikas tēmām ir aprēķināšana, skaitļošana, jaunlaiku zinātņu apsēstība ar skaitli un aprēķiniem. Skaitlis kļūst par noteicošo rādītāju arī ārpus zinātnes

1 Inguna Miļūna. Glezna no cikla “Mazā pasaule – viss tepat blakus”

¹ Par kultūrkritikas jēdzienu, tēmām, autoriem, problēmām sk.: Bollenbeck, G. 2007. *Eine Geschichte der Kulturkritik. Von Rousseau bis Günther Anders*. München: Beck; Konersmann, R. 2008. *Kulturkritik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

rāmjiem: skaitļos var pārvērst kritušos karā, mirušos epidēmijā, atpūtniekus jūrmalā. Martins Heidegers reiz rakstīja par to, ka zemes kopšana ir pārtapusi izskaitļotā un motorizētā pārtikas industrijas sistēmā un aprēķinu ziņā neatšķiras no liķu fabricēšanas gāzes kamerās un koncentrācijas nometnēs.² Statistika kļūst par dzīves procesu un zinātņu karalieni, taču arī par paradigmu, kurā analizēt sabiedrību un nospraust tās nākotnes mērķus. Skaitlis valda pār sabiedrību un nosaka tās kultūru. Jau 18. gadsimta pašā izskaņā romantīķis Novālis ² dzejas rindās “Kad ne vairs skaitļi un figūras” ietvēra šīs skaitļošana un aprēķinā sakņotās civilizācijas kritiku:

Kad ne vairs skaitļi un figūras
 Būs visas radības atslēgas,
 Kad tie, kas dzied vai skūpstās,
 Vairāk zinās nekā dziļi mācītie,
 Kad pasaule būs brīva dzīve
 Un brīva dzīve – pasaule,
 Un kad reiz atkal gaisma un ēna
 Savienosies istā skaidrībā
 Un pasakās un dzejojumos
 Taps zināms patiess stāsts,
 Tad no viena klusi teikta vārda
 It visi māņi projām steigs.³

Dažādās perspektīvās šo kultūrkritikas tēmu risina vairāki izcili 20. gadsimta domātāji, rakstnieki un publicisti. Neoromantisma, vitālisma un dzīves reformu kustību motīvi viņu darbos saplūst ar t. s. dzīves filozofijas (*Lebensphilosophie*) iracionālismu, pesimistiskas antropoloģijas idejām, ar Pirmā pasaules kara radīto kultūrpesimismu un vienlaikus – ar jauna laikmeta dzimšanas nojautām.

Kāds būs šis “jaunais laikmets”? Vai tas būs laikmets, kurā tiks nokratīta skaitļa un aprēķinā kundzība? Vai tas būs laiks, kurā dzīvības sulas un vitāli spēki aizslaucīs modernā laikmeta viltus praviešus – zinātni un skaitli?

² Novālis (ist. v. Georgs Filips Frīdrihs fon Hardenbergs) (*Novalis; Georg Philipp Friedrich von Hardenberg, 1772–1801*)

² Heidegger, M. 2005. *Gesamtausgabe*. Bd. 79.

Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, S. 27.

³ Novalis. 2001. *Werke*. 4. Aufl. München: Beck, S. 85.

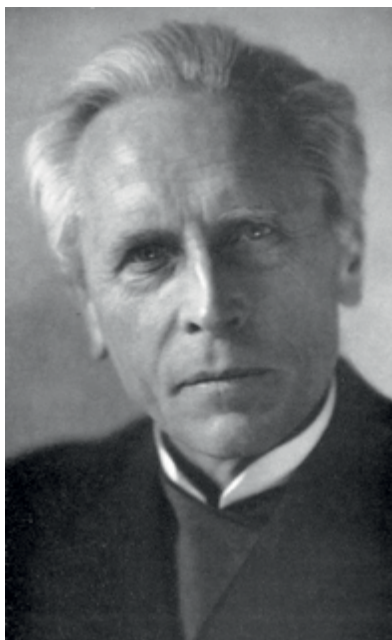
Ludvigs Klāgess

Viens no tālaika filozofiem, kurš asi kritizē moderno baiso triumvirātu starp kapitalismu, zinātni un tehniku, ir Ludvigs Klāgess. ³ Kas ir šis domātājs, par kuru šodien maz tiek runāts akadēmiskos gaitēnos un aktuālajās diskusijās?

1935.–1936. gada mijā Vācu akadēmijas uzdevumā priekšlasījumu turnejā pa Holandi, Skandināvijas un Baltijas valstīm dodas kāds vīrs, kurš ir darba “Gars kā dvēseles pretinieks” (1929–1932) autors un tobrīd savu līdzšinējo pārdrošo ideju un rakstības stila apogejā. Šis cilvēks, kuram turnejas laikā jāpiestāj arī Rīgā, ir Klāgess. Viņa ziņojums par braucieni, kas glabājas Mārbahas Vācu literatūras arhīvā, ir liecība no laika, kas pagājis. Pie pagājušā visdrīzāk piederas arī virkne paša Klāgesa intuīciju un formulējumu: digitalizācijas un datorikas pasaulē viņa reiz par zinātni uzlūkotā grafoloģija paliek vēstures ēnā, jo zūd tie, kas vēl pauž savas domas, ņemot rokā spalvaskātu vai pildspalvu; tāpat Klāgesa pirmvēstures panromaniskās rekonstrukcijas un vīzijas šodien nebūtu jēgas uztvert kā objektīvus vēstures aprakstus.

Tomēr pat šis nu jau dīkstāvē aizsūtītās idejas ir daļa no daudz vērienīgākās domātāja mācības par izpausmi, kas ietver gan dvēseles izpausmes rokrakstā, gan fiziognomijas, rakstura un ķermeņa studijas. Un aiz šīm studijām mīlsts mīts par kosmogonisko erosu un gigantiskajā darbā “Gars kā dvēseles pretinieks” atspoguļotās domāšanas primaritātē un aprēķinošā racionalitātē sakņotas civilizācijas kritika. Klāgesa darbu prizmā savdabīgi satiekas un nesamierināmā agonā saduras daudzi modernitātes sapņi un ilūzijas, tiek grandiozi izspēlēti Minhenes Švābingas bohēmas apsēsto un svēto redzējumi, satiekas filozofijas, mākslas un zinātņu cerības un maldu ceļi.

Klāgess ir domātājs, kurš īpašā veidā iemieso 20. gadsimta sākuma vācu filozofijas pašu būtību: tās tieksmi pēc oriģinalitātes, pēc “dižām domām”, kuru gaismā ieraugām pasauli it kā no jauna. Šādu domu vārdā gluži kā Gētes Fausts viņš ir bijis gatavs slēgt līgumu ar ambivalentiem spēkiem, kuri mīt cilvēka

³ Ludvigs Klāgess (*Ludwig Klages*, 1872–1956)

apziņas, dabas un vēstures dzīlēs un kuri, reiz atraisīti, vairs nav to atraisītāja kontrolējami. Tomēr viņa radītie teksti fascinē, to retoriskais iedarbības spēks ir liels. Klāgesam piemīt domu priestera harisma, kas ievēl lasītāju (un reiz ievēlka klausītāju) valdzošā stāstā gan par cilvēces izcelsmes noslēpumiem, gan mūsdienu civilizācijas postu, gan nākotnes vīzijām.

Klāgesa pētniecībā parādījies tas, ka visu viņa filozofiju kopumā varētu lietišķi saukt par dzīvības filozofiju jeb biofilozofiju. Klāgess pats ir vairākkārt izteicies, ka viņš ar saviem darbiem vēlējis “uzcelt pieminekli dzīvībai” (piemēram, agrīno tekstu vēlākā apkopojumā “Ritmi un rūnas”, 1944). Šis apgalvojums ir ambivalents: dzīvība tajā aprakstīta kā cildināmais un svarīgais, taču pieminekli parasti ceļ kādam, ko dzīvība jau pametusi. Sevi Klāgess novieto “norieta ditirambiķu” laikmetā, kad lielais dzīvības laiks tuvojas noslēgumam. Tā vietā sevi aizvien noteiktāk piesaka dzīvības izdzišanas, dvēseles norieta laiks. Klāgesa dzīvības filozofija ir vienlaikus asa un nesaudzīga šī “beigu” laika – modernās civilizācijas – kritika. Modernā kultūra (kas balstās uz apgaismību, kapitālismu, sekularizētu kristietību un jaunlaiku aprēķinošajām dabaszinātnēm) ir dzīvībai naidīga kultūra, kas tiecas to iznīcināt, pakļaut un tehniski pārstrukturizēt.

Teksts, kurā šo civilizācijas kritiku Klāgess pauž koncentrēti īsā (un tomēr retoriski un literāri ļoti ietekmīgā) veidā, proti, “Cilvēks un zeme” (1913), jāuzskata par vienu no pirmajiem modernās ekoloģiskās kustības manifestiem. Kā šāds teksts tas tagad tiek atzīts un citēts arī ārpus Klāgesa filozofijas pētniecības. Šai pētniecībai ir bijušas savas fāzes, cēlumī un kritumi: liela interese par Klāgesu (arī ārpus Vācijas) bija 20. gadsimta 30. gados saistībā gan ar viņa biofilozofiju, gan grafoloģiju un mācību par raksturiem; otrs intereses vilnis parādās saistībā ar viņa vēlinajiem darbiem (“Valoda kā dvēseles pētniecības avots”, 1948) un Kopoto rakstu izdevumu 10 sējumos. Šobrīd var runāt par mūsdienu Klāgesa pētniecību kopš 20. gadsimta 90. gadiem, kad tika radīts sauklis: “pārtulkosim” Klāgesu mūsdienīgā valodā un

mūsdienu problēmām. Tomēr joprojām saglabājas distance no Klāgesa saistībā ar viņa pausto modernā neopaganisma, apgaismības un liberālisma nesaudzīgo kritiku, kā arī viņa ambivalentā novietojuma dēļ nacistiskajā Vācijā: lai gan pats domātājs pamet Vācijas teritoriju un viņa istā mājvieta ir Šveice, Vācijā rodas Klāgesa lasītāju un apbrīnotāju pulks, kura rindās ir ietekmīgi nacionālsociālistiskās partijas darboņi, kā arī psiholoģijas un biozinātņu pārstāvji, tomēr pamatoti jāšaubās, vai viņu izpratne par Klāgesu bija pienācīga. Nacionālsociālisma laika pretendenti uz gara dzīves apstrādi – Alfrēds Boimlers, Alfrēds Rozenbergs u. c. – turpretī asi vērsās pret Klāgesa biofilozofiju: tā ir a-politiska, dzīves un dzīvības pārdzīvojumu un izjūtu filozofija, a-voluntāra un kontr-aktīva – nederīga pasaules pārveidei un dzīvības varasgribas cīņai un biopolitiskai kontrolei.

Pret aprēķinu

Klāgesa aktualitāti mūsdienu diskusijās var aprakstīt vairākos aspektos, no kuriem katrā spēcīgi izpaužas viņa kritiskā attieksme pret moderno aprēķinošo garu un vienlaikus – mēģinājums rekonstruēt dzīvības laikmetu.

Kultūras un civilizācijas kritika

Klāgesa dzīvības filozofija ir saistīta ar viņa kultūras filozofiju, respektīvi, kultūras kritiku. Viņš asi vērsās pret mūsdienu cilvēka iekrišanu *homo consumens* un *homo oeconomicus* lamatās. Ekonomizētā un patērnieciskā sabiedrība tomēr ir vēl dziļākas krīzes izpausme: mūsdienu sabiedrība ir sabiedrība bez pasaules, t. i., tā pašreferenciāli norobežojas no realitātes, kuru nav radījis cilvēks un kura izvairās no cilvēka veidotiem aprēķiniem, proti, nav pakļaujama. Tās vietā cilvēks modernās, skaitļos sakņotās kultūras veidolā tiecas radīt aizstājējpasauli, kurā lietas un procesi ir kontrolējami un pakļaujas cilvēkam. Jaunlaiku eiropeiskā civilizācija ir īpaši izteikta un agresīva *homo sapiens* izpausme, kurā valda vēlme radīt realitāti bez pretestības

un bez cilvēka prātu un zināšanas pārsniedzotiem spēkiem. Rezultātā cilvēks ir zaudējis spēju “rezonēt”, saskarties ar dabu, dabisko, neapreķināmo, neizskaitļojamo, nepakļaujamo.

Šo Klāgesa motīvu (ne vienmēr atsaucoties uz viņu) pārņēmuši dažādu jomu pārstāvji (t. sk. arī tie, kas citādi sakņojas Rietumu tipa kreisajās idejās un kustībās), piemēram, viens no mūsdienu redzamākajiem sociologiem, Frankfurtes skolas trešās paaudzes pārstāvis Hartmuts Roza, kurš savos daudzskaitlīgajos darbos par “rezonanses” ar pasauli zudumu, par paātrinātā laika deontoloģizēto civilizāciju, par paātrinātā laika kultūru utt. pauž Klāgesam ļoti radniecīgas domas.

Cits Klāgesa kultūras kritikas motīvs ir modernās sabiedrības biopolitikas kritika (kas ir aktuāla un izjautājama tieši tagad). Racionalizētā sabiedrība bez pasaules parādās Klāgesam kā uzraudzības un iznīcināšanas teritorija, kas ir norobežota no tām dzīves formām, kuras pārsniedz tās sterilitāti un aprēķināmību. Sasauces ar Džordžo Agambena idejām biopolitikas aprakstos te nebūt nav sekundāras.

Kapitālisma un dabas liberālās ekonomizācijas kritika

Klāgess asi vērsās pret “visas planētas virsmas un dziļu kapitalizēšanu”, kā arī pret cilvēka tieksmi apgūt un ierakstīt aprēķinā arī – runājot Martina Heidegera vārdiem – “interstelāro kosmisko telpu”. Jaunlaiku civilizācija kā aprēķina civilizācija ir viens no Klāgesa kritikas objektiem. Daba un dzīvais tiek saskatīts tikai un vienīgi kā izmantojamie resursi un peļņas avots. Dzišanās pēc peļņas dzen cilvēku spēku un resursu izmantošanas eskalācijā, kas galu galā ved, respektīvi, vedīs, pie dzīvās un nedzīvās dabas iznīcināšanas un paverdzina, respektīvi, paverdzinās, pašu cilvēku, kurš noticejis aprēķina nestajam un veicinātajam “progresam”. “Mēs nemaldisimies,” raksta Klāgess tekstā “Cilvēks un zeme”, “ja atklāsim “progresā” tukšas varas orgājas un redzēsim, ka iznīcināšanas trakumā īstenībā valda metodisks spēks. Aizsedzoties ar “noderīguma”,

“ekonomiskās izaugsmes”, “kultūras” saukļiem, šis trakums patiesībā ir dzīvības iznīcināšanas process. Tas izpaužas daudzās formās, izcērt mežus, nobeidz dzīvnieku sugas, aplāpē sākotnēji dzīvojošu tautu dzīvi, rosīgā industriālā apstrādē pārveido dabas ainavu un pazemo visu, kas vēl palicis dzīvs, padarot to par kautķermeņiem preču tirgū, kas savā “putna brīvībā” beztiesīgi krīt par upuri neierobežotai laupītkārei. Progresā kalpībā ir visa tehnika, un tās dienestā – vēl lielāks spēks: zinātne.”⁴ Kopumā “progress, civilizācija, kapitālisms ir vienas gribas intences dažādi aspekti”. Šī intence redzama ne tikai attieksmē pret dzīvo, bet arī veidā, kā cilvēks pats tiek atsvešināts no dabiskās ainavas un tās raksturīgajiem fenomeniem, kas formējuši šajās ainavās dzīvojošo cilvēku dzīvi. Klāgess saskata visciešāko saistību starp zinātni un noteiktu sabiedrības ekonomisko un sociālo pastāvēšanas veidu: “Par to, ka fizikas un ķīmijas spožie panākumi kalpo vienīgi kapitālam, šodien nevar šaubīties neviens domājošais. [...] īpašais jauno zinātņu sasniegums ir visu kvalitatīvo atšķirību aizvietošana ar kopu teoriju visās jomās; tā funkcionē kā gribas uzspiests pamatlukums; tas izdzēš visu mirdzošo dvēseles vērtību krāsu daudzveidīgumu, kas [...] tagad pārvērsts naudas vērtībā.”⁵

Šīs kritikas motīvu var atrast virknē labēji un kreisi noskaņotu autoru, sākot ar Frankfurtes skolu, Valteru Benjamīnu (kurš ietekmējies no Klāgesa darba “Par kosmogonisko erosu” (1922) un tajā atrodama jēdziena “aura”) un beidzot ar “jauno labējo” sociālekonomiskajām un “zaļajām” konservatīvajām utopijām dabas diskursos, dabas aizsardzības idejās un projektos.

Dabas un dzīvības izpratne

Klāgess asi vērsās pret vienkāršotiem dabas izpratnes modeļiem, piemēram, pret sociāldarvinistisku pieeju skatījumā uz dzīvību, t. i., pret

⁴ Klages, L. 2013. *Mensch und Erde*. Berlin: Matthes & Seitz, S. 18–19.

⁵ Turpat, 26.–27. lpp.

to, ka dzīvība ir ierauta cīņā par izdzīvošanu. Klāgesa akcents: dzīvība un dzīve ir nevis cīņa par izdzīvošanu, bet gan rūpes par dzīvību un dzīvo.⁶ Akcentu nobīde rada jaunu attieksmi. Klāgesa aktualitāte šeit slēpjas vērigumā pret to, kā mēs formulējam dabas izpratni, un pret tiem neapzinātajiem paraugiem, pēc kuriem dabu un dzīvo mēģinām izprast un kuru izcelsme drīzāk gan meklējama noteiktas sabiedrības skatījumā uz sevi, nevis “objektīvā” dabas un to likumu izziņā. Šeit Klāgesam (atkal ne vienmēr viņu nosaucot vārdā) ir daudzi sekotāji. Klāgess noteikti ir klāt diskusijā par dzīvo un dzīvību laikā no Ničes līdz Žilam Delēzam.

Klāgess iestājas par jutekliski pieredzētas dabas un dzīvības atgriešanos. Daba un dzīvais parādās ne tikai kā zinātnes izziņas objekts, bet arī kā estētikas, mākslas, maņu fenomēns. Klāgess vēlas rosināt uz dzīvību orientētu kultūru, kurā cilvēks gan sevī, gan savā vidē saskaras ar spēkiem un procesiem, kas to vieno, nevis šķir no citām dzīvības formām un veidiem, tomēr nereducējot cilvēka pieredzi, “neprimitivizējot” to. Dabas uztvere ir liela tēma, kuru risina vairāki mūsdienu filozofi un tieši saistībā ar ekoloģisko un arī sociāli politisko problemātiku. Saistībā ar noteiktu konservatīvismu to dara arī mūsdienu britu konservatīvisma flagmanis Rodžers Skrūtons, kura sasauces ar Klāgesu ir diezgan daudzas un tālejošas, lai gan neapšaubāmi pastāv arī ievērojamas atšķirības.

Vēstures izpratnes kritika

Klāgess vēršas pret progresā ideju vēsturē. Viņa acīs nozīmi iegūst tieši senvēsture, aizvēsture un “vēsture pirms vēstures”, t. i., laiks pirms rakstītās vēstures, kur vēsture saskaras ar antropogēnēzi – ar cilvēka tapšanu par cilvēku. Klāgesa ideja par “seno Eiropu”, par t. s. pelasgu kultūru, matriarhātu (ar atsauci uz 19. gadsimta “matriarhāta atklājēju” Bahofenu ⁴) un līdzīgām sirmas senatnes

⁴ Johans Jākobs Bahofens (*Johann Jakob Bachofen*, 1815–1887)

⁶ Sal. ar: Klages, L. 2013. *Mensch und Erde*. Berlin: Matthes & Seitz, S. 23.

fikcijām un konstrukcijām tomēr rāda, ka viņš tiecas atrast citu, alternatīvu cilvēka vēstures dzinēj spēku skaidrojumu. Gan jau šī diskusija vēl tikai izvērsīsies plašumā. Klāgesa idejas šajā jomā visai pastāvīgi izceļas uz divu mūsdienu vēstures konkurējošo modeļu fona: varam vērot, ka dažādās diskusijās par pasaules situāciju un Rietumu civilizācijas nākotni visai krasi viens otram oponentē progresa un atvērtās sabiedrības tapšanas modelis un špenglerisks norieta modelis. Abi šie modeļi kontrāri pretēji vērtē vienus un tos pašus sabiedrības un kultūras simptomus un izpausmes. Tuvākās nākotnes uzdevums būtu palūkoties uz Klāgesa vēstures modeļi šo divu modeļu sadursmes kontekstos.

Noteiktā pieejā radītas zinātnes un epistemoloģijas kritika

Klāgess asi vērsās pret jaunlaiku dabaszinātņi, t. i., pret matematizētu, abstraktu realitātes pieredzi, kā arī pret epistemoloģiskiem subjekta un objekta nošķirumu modeļiem. Viņš ir pret “pasaules atburšanu” (Makss Vēbers) un iestājas par “pasaules atkalapburšanu”. Klāgesu interesē jutekliski tiešā uztvere, tēli un pirmspredikatīvais moments pasaules pieredzē. Šajā virzienā var saskatīt paralēles ar 20. gadsimta beigu un mūsdienu fenomenoloģiju Francijā, Austrijā un Beļģijā (Marks Riširs, Mišels Anri u. c.), kā arī ar t. s. jaunās fenomenoloģijas (Hermana Šmica skola) interešu un akcentu jomu. Kā rāda psiholoģijas mēģinājumi izkļūt no šauri izprastas dvēseles mehanizācijas un funkcionalizācijas, tad no Karla Jaspersa līdz pat dažādiem psiholoģijas strāvotajiem 20. gadsimta beigās Klāgesa idejas (atkal jau ne vienmēr kā tādas identificētas) nav zudušas.

Antropocentrisma jeb antropisma kritika

Klāgess ir viens no pirmajiem konsekventajiem antropocentrisma kritiķiem. Ar antropocentrismu es šeit saprotu cilvēka kā pasaules centra absolutizēšanu. 2012. gadā publicētajā plašajā darbā “Homo mundanus” Volfgangs Velšs laikam gan izsaka šo absolutizāciju

visisāk: antropisms ir nostādne, ka atbilde uz visiem jautājumiem ir viena (šie jautājumi var skart dabu, pasauli, kosmosu, ētiku, metafiziku, zinātnes, dzīvo utt.), proti, – cilvēks.⁷ Klāgess vēlas iniciēt nevis antropocentrisku vai antropisku kultūru, bet gan biocentrisku kultūru. Cilvēks ir tikai daļa no dzīvā un dzīvības. Pārtulkojot to mūsdienu ekoloģijas debašu valodā: vārds “ekoloģija” lielākoties nozīmē rūpes par to, kā cilvēks izdzīvos paša izpostīto ekosistēmu situācijā. Taču tā ir antropiska pozīcija. Centrā atkal ir cilvēks. “Kā panākt nobīdi no sevis izvīrīšanas centrā?” – tas ir Klāgesa jautājums un, iespējams, arī mūsdienu ekoloģijas jautājums *par excellence*.

Monoteisma un monostāstu kritika

Klāgess asi vērsās pret monostāstu unificējošo universalizāciju. Tāpēc viņam nav pieņemama jūdaiski kristīgās tradīcijas pretenzija uz vienu patiesību. Viņš saredz arī draudus cilvēku kultūru dažādībai citos “monostāstos”, piemēram, “amerikanismā”. Tā vietā viņš liek lokālu piederību un pagānisma politeismu, galu galā – pasaules policentrismu un neunificējamību, kas pārklājas ar tās neizskaidrojamību. Pasaule ir fenomēns – parādīšanās, tēlu īstība, šo tēlu parādīšanās heraklītiskā plūsma, neierobežojama un nekontrolējama, dzīvi un dzīvību ietveroša, taču uz atsevišķiem, universalizējošiem tēliem nereducējama. Skaidrs, ka šo policentrisma akcentu savā ziņā tiecas pārņemt dažāda kaluma un ievirzes t. s. jaunie labējie; franču jauno labējo teorētiskā smagsvara Alēna de Benuā darbos Klāgesa motīvus nav grūti pamanīt, taču tiem noteikti ir arī rezonanse pavisam citā politisko un sociālo orientāciju pusē. Klāgess arī te paliek filozofs starp visiem krēsliem.

⁷ Sk.: Welsch, W. 2012. *Homo mundanus. Jenseits der anthropischen Denkform der Moderne*. Weilerswist: Velbrück Wissenschaft.

Tēlu kalkulācijas kritika

Klāgess uzsver, ka modernā kultūra radījusi fantomus – lietas “ietinusi” čaulās, kuras tās padara kontrolējamas, aprēķināmas un izskaitļojamas. Viņš vēlas lietas “iztīt” no šiem apvalkiem. Lietu čaulu jeb viltus tēlu motīvs ir tas, pa kura pavedienu var atgriezties pie “sabiedrības bez pasaules” koncepta un modernitātes likteņa. Klāgesa izteikumus attiecinot uz modernitāti, jāpārdomā, vai te nav radusies sabiedrība, kas ne tikai noteiktā abstraktā attālinājumā no īstenības radījusi intelektuālu lietu pasauli, bet turklāt šo lietu pasauli “ietinusi” juteklisku iespaidu tīklā, kura sākotnējā izcelsme ir nevis īstenības tēli, bet gan prāta un gribas pastarpināti veidojumi – iztēles fantomi, kuru tehnizētais lietojums attīstījis savu loģiku. Tiem piemīt vara, un aiz šķietamās maņu kairinājumu un iespaidu pārbagātības slēpjas prāta un gribas saspēles “metodiskais spēks”.

Klāgesa ietekmētais Valters Benjamins tekstā “Mākslasdarbs tā tehniskas reproducējamības laikmetā” rakstīja: “[...] līdz ar cilvēku kolektīvu kopīgo eksistences veidu mainās arī to jutekliskās uztveres veids un īpatnības.”⁸ Izmantojot jēdzienu “aura”, vispirms dabisku fenomenu aprakstā, viņš turpina: “Vasaras pēcpusdienā atpūtā ar acīm pārslidēt kalna nogāzei pie horizonta vai koka zaram, kura ēna krit pār snaudošo, – tas nozīmē ieelpot šā kalna vai šā zara auru. Ar šā piemēra palīdzību ir iespējams viegli saskatīt šodien notiekošā auras sabrukuma sociālo nosacītību. [...] Mūsdienu masas vēlas lietas telpiski un cilvēciski “tūvināt sev” tieši tikpat kaislīgi, kā tām piemīt tendence pārvarēt it visa dotā vienreizīgumu ar tā reprodukcijas pārņemšanu. Dienu no dienas arvien neatlaidīgāk kļūst izjūtama vajadzība tuvās apkārtnes priekšmetus notvert tēlā, drīzāk gan – attēlā, reprodukcijā.”⁹ Lietu notveršana attēlā (tēlu sākotnējās varas tehniski

sociāla neitralizēšana patērētājsabiedrībā) ir Benjaminam un Klāgesam kopīgs temats, kura risinājumā atkārtojas pat lietotie jēdzieni (“tālums”, “tuvums”, “tēls” u. c.).

Klāgesa nozīme un ietekme uz Benjaminu (un Vilhelma Reiha, Ēriha Fromma, Karla Levita, Emīla Utica u. c.) idejām ir labi aprakstīta un atzīta – tāpat kā dzīvības tematizācijas “subversīvā pavediena” (Nītcans Lebovics) nozīme konservatīvās revolūcijas autoru darbos. Šie Klāgesa “kreisie” un “labējie” lasījumi tikai parāda to, ka viņa skartais jautājumu un jēdzienu loks ir modernitātes pastāvīgā tēma, kuru nav iespējams reducēt uz vienu pasauluzskatisku tipu vai aplūkot tikai no vienas idejiskas skolas vai ideoloģiskas nometnes skatpunkta. Klāgess ir kā modernitātes paškritikas un arī viziju mezglu punkts, kura teksti nodod liecību par modernitātes diskursiem un tēmām, kas atkārtojas un atgriežas un kas uzrāda modernitātes ambivalences.

Tēlu “notveršanas” un komerciālas neitralizēšanas problēma patērētājsabiedrībā ir tēma, kura 20. gadsimtā nav beigusī skanēt un kura skan un tiek jaunā konstelācijā ieskandināta arī šodien. To ieskicē arī Volfgangs Velšs mūsdienu “pārdzīvojamu pasaules” kontekstā: “Ja vien spētu to, ko gribētu, attīstītās Rietumu industrijas sabiedrības pārveidotu visu urbāno, industriālo un dabisko vidi par hiperestētiskām dekorācijām. Pasaule šajā norisē kļūst par pārdzīvojamu telpu.”¹⁰ Pārdzīvojamu pasaules ir tās norises konsekvence, kuru V. Velšs dēvē par “estetizāciju” un apraksta šīs norises universalizācijas (visaptverošuma) un fundamentalizācijas (dziļuma) aspektos. Tieši Velša estetizācijas aprakstos labi redzama saikne starp tēlu pārdzīvojamību un šīs pārdzīvojamības kalkulāciju, aprēķinu patērētājsabiedrībā. No šīs “amalgamas” neizkļūst arī māksla: “arī mākslas ražotne iekļāvusies pārdzīvojuma mašīnērijā un atražo sevi saskaņā

⁸ Benjamins, V. 2005. *Illuminācijas*. Rīga: LMC, 158. lpp.

⁹ Turpat.

¹⁰ Velšs, V. 2005. *Estētikas robežceļi*. Rīga: LMC, 14.–15. lpp.

ar šādu pseidopārdzīvojumu dialektiku”.¹¹ “Pseidopārdzīvojumu dialektika” ir tas, par ko runā (no dažādiem šķietami pretējiem skatpunktiem) Klāgess un arī Frankfurtes skolas pārstāvji.

Bet vai tomēr iespējams saglabāt tēlu sākotnējumu laikmetā, kas ir ne tikai tēlu reprodukcijas, bet arī tēlu inflācijas laikmets? Klāgess uz šādu jautājumu laikam gan atbildētu: jā, tas vēl ir nedaudz iespējams, ja vien tiek atmodināts prāts, kas sadarbojas ar dzīvību un tās tēliem, nevis tos izdzēš vai noraida. Adekvāti reaģēt uz “tēliem tehnikas laikmetā” nozīmētu samērot realitāti kā tēlplūsmu un tās uztvērēju tiem pienācīgās attiecībās. Nevis kalkulētas “pārdzīvojumu pasaules” (Volfgangs Velšs), bet gan pasaule savā “reālprezencē” (Boto Štrauss)¹² ir viens iespējama šo attiecību “pols”. Ja prāta un gribas “amalgama” top par tēlplūsmas (iztēles) atskaites punktu, tad rodas fantasmī, kas “ekranizē” sevi, izveidojot “pasaules ainu” (Martins Heidegers) un lietas, kuras var šajā ainā parādīties amplitūdā no izziņas priekšmeta līdz tehniskas apstrādes objektam un konsuma precei. Citiem vārdiem: mūsdienu vēsturiskajā situācijā joprojām un vēl asāks ir modernitātes pašpretrunīgajā attīstībā parādīties jautājums par pasauli, tās uztvērēju un abus pastarpinošo tēlplūsmu un tās būtību. Klāgess šajā kontekstā ir ļoti aktuāls un nozīmīgs domātājs.

Valoda kā laikmeta zīme

Īpaša lappuse Klāgesa domā, kuras aktualitāte noteikti tikai pieaugs, ir viņa pievēršanās valodai. Lai gan pietiekami daudz piezīmju valodas sakarībā var atrast jau viņa darbos pirms Otrā pasaules kara, tomēr plašākais darbs, kurā Klāgess nodarbojas ar valodas jautājumiem, ir

“Valoda kā dvēseles pētniecības avots” (1948). Tas ir fundamentāls darbs, kurā vācu filozofs ne tikai analizē valodas un domāšanas attiecības, valodas un īstenības saikni, vārdu nozīmes tapšanu un tās ietekmi uz runātāju, bet arī pievēršas kultūrkritikas tēmām un parāda valodu “dzīvības norieta laikmetā”.

Šajā darbā Klāgess raksta: “Visu pasaules valodu kopums slēpj sevī zināšanu un gudrības dārgumus, no kuru globusa mūsu zinātne spējusi radīt tikai ļoti maza rādiusa lodi.”¹³ Modernās zinātnes ir orientējušās uz valodas izpēti, kas par pamatu ņemusi priekšstatu par valodu kā tikai komunikācijas līdzekli, kā “pasta puisi”, kurš steidz ar ziņām no ziņas devēja pie ziņas saņēmēja. Tieši tas, ko Klāgess uzskata par būtisko valodas centru, proti, dzīves pilnības (*Lebensfülle*) izpausme, paliek ārpus zinātņu uzmanības loka.¹⁴ Dzīves pilnības izpausme ir nepārtrauktā dzīvīgā norise, kurā cilvēku uzrunā īstenība un kurā šai uzrunai cilvēks atbilst valodā.

Zīmīgi, ka mūsdienu filozofs Čārlzs Teilors grāmatā “Valodiskais dzīvnieks” (2016) izsaka ļoti līdzīgu domu. Teilors ieskicē šādu valodas ainu: valoda nav iespējama bez tā, ka doto vārdu atceras, saglabā, nodod tālāk. Valoda, uz to raugoties šādā perspektīvā, ir kodēšana un informācijas saglabāšana: valoda, kurā vārds netiktu nodots tālāk, saglabāts, pavisam drīz izgaistu. Šis valodas, vārdu saglabāšanas un tālāk nodošanas aspekts noved pie valodas sociālās un komunikatīvās dimensijas: dotā vārda nozīme(-es) tiek skaidrota(-as), interpretēta(-as), izmainīta(-as) kādā vēsturiski tapušā un topošā kolektīvā. Tam pievienojas valodas iemiesotības dimensija: vārds ir ievīts žestu, uzsvāru, performanču, ķermenisku izpausmju tīklā. Valoda ir ne tikai apzīmējumu kopums, bet gan (arī) ekspresīva darbība, cilvēka ekspresīvi radošā un sevi skaidrojošā izpausme. Šādi kodētais,

¹¹ Velšs, V. 2005. *Estētikas robežceļi*. Rīga: LMC, 15. lpp.

¹² Strauß, B. 2012. *Der Aufstand gegen die sekundäre Welt*. München: Hanser.

¹³ Klages, L. 1959. *Die Sprache als Quell der Seelenkunde*. 2. Aufl. Stuttgart: S. Hirzel Verlag, S. 351.

¹⁴ Turpat, 352. lpp.

5 Frīdrihs Šlēgels (*Friedrich Schlegel*, 1772–1829)

kopējais un iemiesotais veido valodisko universu, valodas pasauli.

Tātad valoda ir kodēta informācija, sociāla prakse, iemiesota darbība un ekspresīva izpausme. Un tomēr – tas viss nav ne par vārda došanu, ne par valodu kopumā. Teilors nonāk pie jautājuma par to, kas ir pirms visiem minētajiem valodas aspektiem un ko īpaši izcelt vēlētos arī Klāgess, proti, pie pārejas starp realitāti un cilvēku. Teilors (galvenokārt romantiķu un Heidegera mudināts) to pūlas aprakstīt nevis kā pārrāvumu, nošķiršanos, bet gan kā satikšanos: cilvēka valodā ir iespēja būt nevis tikai par apzīmējumu, kodējumu realitātei, bet gan par realitātes valodas izteiksmi – cilvēka valodā realitāte izsaka sevi, iegūst vārdisku izteiksmi. Šo pāreju no realitātes valodas pie tās artikulācijas cilvēka valodā Teilors – kopā ar Heidegeru – sauc par Dzeju (*Dichtung*).¹⁵ Lai gan dzeju pazīstam kā īpašu valodisku nodarbi, tomēr dzejošanas moments ir klātesošs valodā kopumā – tas ir valodas kodols. Klāgesa dzīvības pilnības izpausmes jēdziens tiecas aprakstīt līdzīgu fenomenu: valodas vārdu krājums, izteiksmes lokanums, nozīmju pārpilnība (to visu viņš apvieno jēdzienā *Formniwo* – formas līmenis¹⁶) pastāv un ir tikai tad, ja nav pārcirsta dzīvīga saikne ar īstenību. Dzīvā, radošā, īstā valodā notiek pāreja no realitātes pie cilvēka kā satikšanās, kurā tas, kas realitātei sakāms, tiek uzmanīgi uztverts un ietulkots cilvēka valodā. Realitāte laužas pie vārda un iegūst vārdu dzīvā valodā, atklājas tajā visā savā zaigojoši miglīnā neviennozīmībā un daudzveidībā. Kā modernā laika paškritikas garā izteicās romantiķis Frīdrihs Šlēgels, 5 “valoda ļauj sadzirdēt valodu”, proti, valoda var izteikt lietas, jo sastop tās jau kā runājošas.¹⁷ Mirusi valoda turpretī tikai apzīmē

¹⁵ Sk.: Taylor, Ch. 2016. *Das sprachbegabte Tier*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, S. 646.

¹⁶ Klages, L. 1959. *Die Sprache als Quell der Seelenkunde*, S. 352.

¹⁷ Sk.: Nüsse, H. 1962. *Die Sprachtheorie Friedrich Schlegels*. Heidelberg: Carl Winter, S. 36.

lietas, klasificē un “subsumē” tās, manipulē ar tām, neievērojot to, kas lietām sakāms. *Tādējādi skatījumam uz valodu, valodas teorijai ir tālejošas sekas attiecībās ar realitāti.* Tās pārdomāt mūsdienās, kad tik asi tiek risināti dabas un cilvēka saiknes jautājumi, cilvēka novietojuma pasaulē fundamentālie (un arī pavisam konkrētie) jautājumi, izrādās, ir vairāk nekā nepieciešams. Bez attiecībām ar realitātes valodu, bez rezonanses ar realitātes “čukstiem” cilvēku valoda pārtop par pašreferenciālu, sevi reproducējošu, blāvu un spokainu nekurienu, un sabiedrība, kas runā šādā valodā, pārtop par sabiedrību bez pasaules – sabiedrību, kas noķerta pati savā tīklā. *Bez realitātes mājieniem*

un satikšanās telpas ar tiem ikviena valoda reiz zūd, jo zūd realitātes atmodinātais radošums, spēks un iedvesma. Tieši šādu īstenības klātbūtnes zudumu Klāgess konstatē modernajā kultūrā. Par spīti moderno dzejnieku pūlēm un valodiskajiem eksperimentiem, kopējā kultūras virzība dodas valodas instrumentalizācijas, nabadzības un tehnizācijas virzienā. Valodas bagātības laikmets – cilvēka un īstenības sarunas laikmets – noslēdzas.

Pētījums izstrādāts ar Valsts pētījumu programmas projekta “Latviešu valoda” 6.1 apakšprojekta “Valodas ontoloģija” (Nr. VPP-IZM-2018/2-0002) atbalstu.

Avoti un literatūra

- Benjamins, V. 2005. *Iluminācijas*. Rīga: LMC.
- Bollenbeck, G. 2007. *Eine Geschichte der Kulturkritik. Von Rousseau bis Günther Anders*. München: Beck.
- Heidegger, M. 2005. *Gesamtausgabe*. Bd. 79. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Klages, L. 1959. *Die Sprache als Quell der Seelenkunde*. 2. Aufl. Stuttgart: S. Hirzel Verlag.
- Klages, L. 2013. *Mensch und Erde*. Berlin: Matthes & Seitz.
- Konersmann, R. 2008. *Kulturkritik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Novalis. 2001. *Werke*. 4. Aufl. München: Beck.
- Nüsse, H. 1962. *Die Sprachtheorie Friedrich Schlegels*. Heidelberg: Carl Winter.
- Strauß, B. 2012. *Der Aufstand gegen die sekundäre Welt*. München: Hanser.
- Taylor, Ch. 2016. *Das sprachbegabte Tier*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Velšs, V. 2005. *Estētikas robežceļi*. Rīga: LMC.
- Welsch, W. 2012. *Homo mundanus. Jenseits der anthropischen Denkform der Moderne*. Weilerswist: Velbrück Wissenschaft.

Skaitījums un iedalījums: kas kuram pakārtots

Jim Jarmusch

Rule #5: *Nothing is original. Steal from anywhere that resonates with inspiration or fuels your imagination. Devour old films, new films, music, books, paintings, photographs, poems, dreams, random conversations, architecture, bridges, street signs, trees, clouds, bodies of water, light and shadows. Select only things to steal from that speak directly to your soul. If you do this, your work (and theft) will be authentic. Authenticity is invaluable; originality is non-existent. And don't bother concealing your thievery – celebrate it if you feel like it. In any case, always remember what Jean-Luc Godard said: "It's not where you take things from – it's where you take them to."*¹

Atslēgvārdi: antiskaitliskie mērījumi, sociālā laika iedalījums atmiņās, telpas kā brīvi pieejamā darbības lauka nozīmība laika skaitījumos, mākslas darbs, telplaiciskais iedalījums.

Laiciskās nolemtības (garlaicības) graušana ar telpiskuma palīdzību. Māksla jeb par melīgo īstenību un valodas uztiēšanu pasaulei un savai apkārtni aiz glēvulības, lai iegūtu valodas nodrošinātu konvencionālu redzējuma viennozīmību dažādo izjūtu savijumu un metaforisko konstelāciju vietā, kur morāle aizstāta ar varas gribu jeb nekristietisku dvēseli

Pieteikums: valoda un mākslas darbs. Par primāro apkārtnes piedzīvojumu

Katram skaidrs, ka skaitļi ir abstrakcija. Ka primāri mēs pasauli piedzīvojam kā dzīves pasauli, tātad kā "pirms", "pēc", "iepriekš", "kopā ar"; tāpat kā apkārtni primāri saklausām nevis kā *noise* mūziku vai moderno klasisko, piemēram, Šēnberga 12 toņu sakārtā, bet gan kā praktiskas iesaistes skaņas vai atmiņas par tām – bērna čaļas, mašīnas bremžu skaņa, akas vindas čikstoņa, kas, arī fiziski nepieskaroties lietām, veido pārliecību par drošu, noturīgu pasauli.²

¹ **Likums Nr. 5.** Nekas nav oriģināls. Zodziet no jebkuriēnes, kas rezonē ar iedvesmu vai rosina iztēli. Aprijiet vecas filmas, jaunas filmas, mūziku, grāmatas, gleznas, fotogrāfijas, dzejoļus, sapņus, nejaušas sarunas, arhitektūru, tiltus, ielu zīmes, kokus, mākoņus, ūdenstilpes, gaismu un ēnas. Izvēlieties tikai to, kas nepastarpināti uzrunā jūsu dvēseli. Ja jūs to darīsiet, jūsu darbs (un zādzība) būs autentisks. Autentiskums ir nenovērtējams; oriģinalitāte nepastāv. Un necentieties slēpt savu zagšanu – sviniēto, ja jums tā tik. Jebkurā gadījumā vienmēr atcerieties, ko teica Žans Liks Godārs: "Nav svarīgi, no kuriēnes tu paņēmiēto lietas, – svarīgi, uz kuriēni tu tās aizved." Džims Džārmušs. (MovieMaker, 22.01.2004. http://www.movie-maker.com/directing/article/jim_jarmusch_2972/)

² Sal. arī: Heidegger, M. 1993. *Sein und Zeit*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag. 1. Teil, 1. Abschnitt, insb. 3–6. Kapitel zu "Weltlichkeit der Welt".

Cilvēka apziņas īstenība – proti, tas, kā viņš piedzīvo sevi savā dzīvē pasaulē, – nebūt nav tikai iemācīta saskaņa starp attēlu un tā nosaukumu; protams, tāds skepses paudums pret to iespējamo saskaņu kā Renē Magrita (*René Magritte*) un Mišela Fuko (*Michel Foucault*) pīpes glezna/interpretācija ir pārspilējums un pretējā galējība. Interesantais un dzīvošanas vērtais ir individuālais, intencionālais “kā” – redzējums, izstāstījums, iekrāsojums, mākslas darba klātbūtnes izmainīta telpa, performatīvs atkārtojums – jeb tas, kas grauj iepriekš noteiktu likumību, kārtību, monotonitātes garlaicību.

Tomēr pati māksla, t. i., ģēnija māksla, gadsimtiem ejot, sevi aizvien vairāk un vairāk izprot kā garlaicīgu un nolietojušos, spējīgu tikai uz zagšanu un plaģiējošu atkārtošanos. Piemēram, viena no pamattēzēm, kas pausta režisora Bazila Merkado (*Basil Mercado*) arthouse autorfilmā “La Doctrine” (2020) un kas visnotaļ spilgti izsaka arī kino būtību, ir, ka mēs atceramies, mums vajadzētu atcerēties tikai interesanto (4.36 līdz 5.49 min. un 15.34 līdz 16.00 min.). Un ka lielākoties visu kāds jau ir pateicis – pateikt ko jaunu ir gandrīz neiespējami. Tāpēc arī filmu var gribēties veidot no scenogrāfiski fotogrāfiskiem fragmentiem, kuru nozīmība ir fotogrāfisks, glezniecisks skaistums un estētisks baudījums; to pavada stāstījums, kas nav tiešs paraksts zem attēla vai tā apraksts. Šādi pašnovērtējuma sarežģījumi mūsdienu populārajai kultūrai ir sveši, tieši otrādi – tā barojas no Mākslas Mākslai sirdssāpēm. ①

Kāda tajā visā varētu būt valodas loma? Valoda bieži tiek pielīdzināta domāšanai. Bez valodas nevar būt domāšana. Tā un tās izsmalcinātība atšķir mūs no zvēriem, kuriem gan piemīt intencionalitāte (apziņas konkrēta vērstība uz kaut ko, to kaut kā saprotot un interpretējot), bet nepiemīt, piemēram, principu noteikta morāle, dzeja – tie klejo “nekurienē bez nekā” (*Nirgends ohne Nichts*).³ Vienlaikus

valoda iesloga un noplicina, monotonizē un piešķir vienveidīgu atkārtojumu iespējamās nozīmēs, gramatiskos laikos, izteikšanas un apraksta iespējās, ciktāl tas attiecas uz nelielu valodas daļu – piemēram, teikumu. Bet, raugoties citā perspektīvā, valoda piešķir brīvību, dod iespēju – vismaz domās – nesekot pasaulei, instinktiem; tā dod piekļuvi dievišķām sfērām, sagraujot valodas uzliktās ierastās normas kā mistiķu un dadaistu darbos, protams, dažādās variācijās arī literatūrā vispār. ②

Visnotaļ 20. gadsimtam raksturīgs būtu izteikums, ka valoda piešķir cilvēkam unikālu iespēju apzināties ja ne to, ka viņš mirst – jo, manuprāt, to dara arī zvēri –, bet savu mirstīgumu; tas vienlaikus nozīmē paplašinājumu: *Immer ist es Welt und niemals Nirgends ohne Nicht: das Reine*⁴; kristietiski eksistenciālā garā tas būtu saistīts ar visādu pesimismu, nihilismu, pasauliskas morāles, normu un skaistuma noliegumu, proti, uzticēšanās noliegumu cilvēkam. Kad mira mans kaķītis, bija skaidri redzams – viņa apzinās, ka mirst, bet acis – jo tur jau tas ir redzams – bija skumjas un neizpratne, proti, unikālā dvēsele, nevis cilvēkam piemītošais, prāta noteiktais cietums, domas – kādas nu kuram tās ir: frāzes, balsis, regulas, pārliecības, vārdu sakot, baltais eiropietis pusmūža gadus. Bez introspektīvas iekšējas nāves pieredzes iespējas savu nāvi kā pieredzi cilvēks var piedzīvot tikai kā notiekošu ar Citu ②, kā kādam izstāstītu, izlasītu, saklausītu, noskatītu – tā vācu eksistenciālists – hermeneitiskais fenomenologs Martins Heidegers (*Martin Heidegger*). Savu nāvi nav iespējams pieredzēt, tikai citu. Un tieši šādu – no malas – viņš tātad (nez kāpēc) apzinās savu galīgumu, mirstīgumu. Nezinu, cilvēks, domājot par to, kuru mīl, manuprāt, savu mirstīgumu, galīgumu apzinās bezgalībā, nemirstībā, vienlaikus izjūtot pateicību par iespēju piedalīties nezūdošā gaismas spēka upē. Arī bez ciešanām, grēka, vainas.

³ “Duineser Elegien”, 8. Elegie. Rilke, R. M. 1955–1966. *Sämtliche Werke*. Bd. 1. Wiesbaden, Frankfurt a. M., S. 714–717.

⁴ Vienmēr tā ir pasaule un nekad Nekur bez Nav: Tīrais. (L. Gediņas tulkojums). Turpat.

Valodai piemīt arī cita, ne tikai attēla paraksta vērtība. Heidegers savos filozofa darbos – gan galvenajā darbā “Esamība un laiks” (“Sein und Zeit”, 1927), gan rakstos, kas apkopoti krājumā “Malkasceļi” (“Holzwege”, 1936), gan rakstā “Māksla un telpa” (“Die Kunst und der Raum”, 1969) – atkārtoti norāda, ka pēc būtības mākslas darbs ir tas pats, kas valoda. Proti, mākslas darbs ir saaudzis ar apkārtni, vienlaikus piešķirot tai jaunu nozīmību un izteiksmi. Mākslas darbs pārkārto telpu ap sevi, pakļaujot sev: Heidegers kā piemēru min grieķu templi, kas nav uzskatāms par mākslas darbu tiešā nozīmē, bet par tādu kļūst, jo pakārto sev [savai jēgai] savu apkārtni (*Bewandtis*) [piešķirot jaunu nozīmību]. Valoda pēc būtības ir mākslas darbs jeb, kā saka Heidegers, – dzejojums (*Dichtung*). Valodas būtība ir nosaukt tādā nozīmē, ka kaut kas parādās kā kaut kas nevis kā atsevišķs, nošķirts priekšmets vai, piemēram, bilde ābecē, bet gan atnesdams sev līdzīgu pasauli, kurā šim kaut kam ir noteikta nozīme un nozīmība, kurā tas ir iesaistīts dažādos kopsakaros, piemēram, radniecīgas pielietojamības saistēs “priekš tam-lai”: valoda valodojas (*Sprache spricht*), valoda ir priekš tam, lai izteiktu vārdus; ar āmuru “āmuro” – āmurs ir, lai dzītu naglas; naglas ir āmura dēļ, āmurs – naglu dēļ (*Ins Werk setzen der Wahrheit*). Pasaulei piemītošais pasauliskums (*Weltlichkeit der Welt*) ir tāds, šāds pasauliskums pat “pasaulisko” pasauli. To pašu dara mākslas darbs (*Ins Werk setzen der Wahrheit*).

Piekrītu Heidegeram, ka vienlaikus, skaidrojot mākslas darba būtību ar pielīdzinājumu, mākslas darbs ir kā nederīga, salauzta, nefunkcionāla lieta un reizēm pat sava novietojuma, atrašanās vietas dēļ izmaina skatu uz tam apkārtesošo, kontekstuālo. Tas ir, izmaina telpas jēgas izkārtojumu, iegūstot citu, piešķirošu jēgu. Vai arī pati nederīgā lieta var iemantot jaunu negaidītu iesaisti un jēgu – protams, diez vai, piemēram, pīsuāri turpmāk tiks likti pie griestiem, bet, pateicoties bezjēdzīgajam novietojumam, daudz skaidrāk parādās apkārt esošo lietu kopsakaru jēdzīgums un pamatotība, kā arī paša pīsuāra pragmatiskums un tā ierastā

novietojuma pamatotība. Bet, ja kā piemēru ņem templi vai baznīcu – nefunkcionāla celtnie izrādās pilnīgi vajadzīga un derīga, jo ar visu savu nepraktiskumu ieaug ainavā, kas nekad nav tikai koki un kalni, bet ir arī kultūras aina, dzīves vide, izceldama šo papildu nozīmi. Kā arī reversā – nepielietojama lieta vai neiederīgs cilvēks. ③

Par garlaicību un atkārtojumu.

Un: izskaties redzēts

Iepriekš minēju filmā “La Doctrine” izskanējušo frāzi, ka ļoti grūti pateikt ko jaunu, ka viss jau ir pateikts un līdz ar to lielākoties – garlaicīgs. Kas atliek – atkārtojums? Fotografiska estētika? Paraksta un attēla iemācītās saites graušana, tādējādi pārdefinējot tulkojuma jēgu un saprašanu/interpretāciju? Proti, to uzsvērti padarot par savējiskošanu, pielāgošanu savai izpratnei un videi, nevis cenšoties saglabāt [iespējamo] sākotnējo nozīmi, jēgu un iemeslu, kā arī piederību un izejas situāciju (*Vorhabe*). Kā paskaidrojošu piemēru izvēlos masu kultūras parādību, kas manifestējas populāros TV šovos “Izklausies redzēts”, bet vēl labāk – “TikTokeros”, kuri cita starpā atkārtoti populāras dziesmas savā valodā, savā vizualizācijā, pielāgojot savai izpratnei, proti, pilnībā pārnesot uz savu kontekstu pat izpildītāja izskatu un parādot, kā tas izskatās viņa/viņas acīs, vienlaikus sagraujot attēla un paraksta, formas noteikumus un definīciju, salaužot jēgas rāmjus un izpostot sākotnējo jēgu – piemēram, to, kas piemīt kādas dziesmas mūzikas video. Vai šāds atkārtojums – komentārs uzskatāms par ilustrāciju *illuminatio* nozīmē? Jā, par postmodernu, brutālu, neuzmanīgu – kas ir ne tikai pāris pārslīņu sniega, bet gan vesela lavīna. ④

Vai šāds atkārtojums un pakaļdarinājums uzskatāms par Vasilija Kandinska aprakstīto mērķaķa cienīgu atkārtojumu – mērķaķis, pārlicies pār grāmatu, šķir lapas un izskatās iedziļinājies lasīšanā, “bet iekšējā jēga kustībām nepiemīt”. Nomanāma līdzība arī ar Heidegera aprakstīto domājamo nāves pieredzi. ⑤

Dziesmas “Psihuška” stāsts

Krievu meitenes Karna.Val – aktīvas savu mazo selfijvideo publicētājas *TikTok* portālā – dziesma “Psihuška” (2020) ir popdziedātājas *Bebe Rexha* dziesmas “I’m A Mess” un tās video pārtulkojums krievu popkultūras valodā atbilstoši padsmītgadnieces izpratnei un redzējumam, bet, neraugoties uz to, tā ir teksta un attēla pat diezgan komiska interpretācija, kas ļoti precīzi pauž, kā šādu dziesmu un video saprot un varētu saprast vidusskolas vecuma jaunieši, kuri ar šādu estētiku katru dienu neizbēgami sastopas gan TV, gan interneta portālos. Tas pat ir fascinējoši – pārtikusi vidusšķiras meitene pēc Holivudas standartiem producētu dziesmu un mūzikas video izlaiž caur krievu poptradīcijas un savas izpratnes filtru – popkultūrai un tās komerciālajiem šabloniem liekot izskatīties pēc mazgadīgu prostitūtu sutenerisma, banāliem, muļķīgiem, samākslotiem.

Pati Karna.Val jeb Valentina Karnauhova (2001) gan par savu dziesmu izsakās kā par oriģināldarbu. Un patiesi – gluži tāpat kā pīpe nav pīpe, šis ir nevis plaģiātisma gadījums, bet postmodernisma kultūras pamataktis. 6

Filmas “La Doctrine” pamatpārdomas bija par mākslas iespēju turpināt būt ģēnija mākslai, izeju saskatot jaunā redzējuma perspektīvā (konceptija, ontoloģiskais pamatojums u. tml.) bez iespējamās redukcijas uz darba saturu un pasniegšanas tehniku. Interesantumu piešķir veids, kādā kaut ko pasniedz, kaut vai pašu zināmāko. Un vai tad tā nav? Plaģiātisms ir šis tēzes negatīvā galējība kā “Psihuškā”. “Psihuška” un citi *TikTok* fenomeni ļauj no malas pavērot sabiedrībā ierastās izpausmes, reakcijas: pārnesot tās neadekvātā kontekstā vai tēlā, neapzināti realizēt “pīpe nav pīpe” ideju un tādējādi ļaut ieraudzīt, apjautāt un apšaubīt pieņemtās pareizības aprakstošo spēku, sociāli ētisko pareizību un piemērotību faktam. Piemērs no cita *TikTok* video: pieaudzis cilvēks taisa mazuļa grimases un runā mazuļa valodā, kad ar viņu runā kā ar mazuli. Tas izklausās un izskatās absurdi, bet bieži notiek gan viens, gan otrs; un kāpēc mēs vispār ar mazuļiem tā

runājam? Tāpat arī Holivudas video un filmu standarti – kā izpausmes formu standarti tie ir atbaidoši un muļķīgi; jautājums: kāpēc tādi? Kādai auditorijai? Kādai teorijai par cilvēku un tā uztveri tie ir pakārtoti?

Par nāvi. Un pēc tam par brīvību. Vai labāk – par nāves neklātbūtni

Šajā rakstā aplūkošu skaitījumu un iedalījumu, proti, telpas iedalījumu ar mākslas darba palīdzību, kas spēlē laika lomu. Iedalījums un tēma ir kantiski – jautājums par sintētiskā *a priori* aprakstu un filozofiski leģitīmu pamatojumu 7, bet izteikšu to Heidegera filozofijas valodā: esamība ir laiks, kur laiks saprasts “jau bijis” (*bewandt*) nozīmē – tas ir, pieredzēts un tamdēļ izprasts un šis savas izpratnes jeb nozīmības dēļ iesaistīts pasaules pasauliskumu veidojošās saistēs “priekš tam-lai”. (Darbā “Esamība un laiks” un ar to saistītajos rakstos izvērstā *Weltlichkeit* izpratne.) Attiecīgi Heidegera kā eksistenciālista un arī Rietumu kristīgās kultūras antropoloģijas ontoloģijas noteiktais jautājums ir: vai, runājot par laiku “jau bijis” noteiktas mērķtiecības aspektā, ir jārunā par nāvi.

Heidegers nāves pieredzi saista ar izjūtām jeb jūtīgumu pret apkārtni – tātad iekšēju pieredzi (*Befindlichkeit*), kā arī ar tās nepiedziņojamību: nāves pieredze mums ir dota, tikai pieredzot citu nāvi, attiecīgi savu kā cita, jo savas nāves pieredze dzīves laikā nav iespējama. Šie abi aspekti rezultējas dažās iekonservēšanas un saglabāšanas vēlmēs dažādās praksēs, rituālos, institūcijās – es to sauktu par pēcnāves masku darināšanu. Arī intencionalitātes (apziņas) izpratne Heidegeram ir pragmatiska, tā ietver sarunas partnera intences izpratni un mērķi – kā veiksmīgu situācijas izpratni *to fit* nozīmē un saistās ar socialitāti un būšanu kopā ar citiem pēc nāves pieredzes modeļa. (Sal. arī Hjūberta Dreifūsa (*Hubert Dreyfus*), Džona Serla (*John Searle*) tēzes.) Savukārt jūtīgums pret apkārtni, iekšējais pārdzīvojums cilvēku

nemaz tik ļoti neatšķir no zvēra, kas klaiņo nekuriēnē bez nekā; ir izjūtu stāvokļi, kuros cilvēks var tuvoties nāves pārdzīvojumam, cik par to ļauj spriest būšanas pasaulē fenomena un pasaulē sastopamo fenomenu analīze. Pēc Heidegera domām, viens no nāvei tuvākajiem stāvokļiem ir garlaicība (*Langeweile* jeb garais laiks). Līdz ar to mākslas darba laiktelpiskā loma jeb ietekme uz telpisko iedalījumu – indivīda performatīvās brīvības un veiksmīgas darbības (sk. intencionalitātes izpratne) iespēju telpas atvēršana un saglabāšana – būtu garlaicības novēršana, tādējādi saglabājot, atverot dažādus piekļuves veidus pasaulei un attālinot nāvi – pasaules aizvēršanos cilvēka līdzdalībai.

Par intencionalitāti. Zvēru un cilvēku performatīvās telpas iekārtojums un brīvības. Kāpēc zvēriem nevar būt māksla

Markuss Vailds (*Markus Wild*) apdomā visnotaļ svarīgo jautājumu, vai par zvēriem iespējams runāt tādos pašos konceptos kā par cilvēkiem, primāri apjautājot atšķirību konceptuālās domāšanas un gara sfērās un Darvina teorijas ēnā cilvēku skatot kā augstāku attīstības pakāpi. Viens no palīdzīgiem filozofijas terminiem, protams, varētu būt intencionalitāte. Jautājums ir par atmiņu, spēju sajūst sāpes – cik ļoti tas saistās ar spēju conceptualizēt, tātad (kas taču nemaz nav pašsaprotami) par apziņu. Viņš runā par Rutas Milikanas (*Ruth Millikan*) *push & pull* konceptu (“Pushmi-pullyu representations (P-PRs)”, vienkāršojot – sociālās lomas, darbības, kuras veic nedomājot – tāpēc vien, ka tā ir pieņemts); proti, zvēriem ir tā (priekšstati formējas tā), ka viņi kaut ko ierauga, tas tos pievelk un piešķir virzienu viņu darbībām; un viņi rīkojas nekavējoties, nevis grimst pārdomās. Bet vai tad to, ja suns zina, ka rokā paņemta pavada nozīmē pastaigu, var uzskatīt par domāšanu? Pazīmes atpazīšana izveido nozīmi, daži to papildus spēj izpaust vairāk vai mazāk paplašinātos teikumos – bet vai tad tas nav pārāk vienkāršoti (attiecīgi references, piktogrammu nozīmes, apziņas kā conceptualizēšanas spējas teorija)? Domāšanas

pielīdzināšana veselajam saprātam, savukārt, vērsas pragmatismā, kur apziņas izpratni nosaka veselā saprāta dogma: apziņa ir kā veselais saprāts, kas vada darbības un ir vērstas uz veiksmīgu rezultātu (izdošanos). Tādā gadījumā suņiem vai kaķiem apziņa piemīt pat ļoti, viņi prot manipulēt ar cilvēku, un viss, ko viņi dara, ir domāšanas izpausme – pastāv kaķu klani, runājoši suņi, grāmatām un filmām ir taisnība. Tomēr jādoma, ka izturēšanās ir kas vairāk nekā biheivioristisks *input-output* un to izraisītas asociācijas, vairāk nekā asociatīvās atmiņas kā rīcību vadošais princips – pacelšu ķepu, dabūšu desiņu. Izturēšanās ir arī uzvedība. Izturēšanos vada arī atmiņas – vienkāršākas vai sarežģītākas, un atmiņas ir kas vairāk nekā asociācijas: piemēram, es paslēpu tārpus pirms piecām dienām, tagad tie būs veci, meklēšu riekstus; kad paslēpu tur, mani apzaga, slēpšu citur. Vienlaikus pastāv uzskats, ka nav pat vajadzīga refleksija, pietiek, ja šāda veida domas vada izturēšanos un atrodas saskaņā ar apkārtnes notikumiem. Piemēram, R. Milikanas *valodas mustura teorija: nav jāzina runātāja intence, lai saprastu, prastu valodu; tā ir sociāla konvencija pēc noteikta parauga – evolucionāras pielāgšanās apkārtnei, apgūts situacionāls paterns, musturs*. Zvēriem, zivīm piemīt iezīmes, kas raksturo sociālo kopību: empātija, domāšana, emocijas, sociālās spējas; varbūt tad drīzāk jādoma par zvēru pamattiesībām un sociālo filozofiju, nevis jāuzdod jautājumi dekartiskā nošķiruma rāmjos (refleksija, sāpju sajūta). – Tā Markuss Vailds savā lekcijā par Ničes naturālismu, kas nolasīta 2020. gadā Freiburgas Universitātē. ⁸

Līdz ar to ir arī dažādi izskaidrojumu modeļi, interdisciplināras metodes. Pakāpeniski kļūst skaidrs, ka refleksivitātes dekartisku primaritāti konceptuāli iekļaujošie modeļi nav aktuāli procesuālajai pašizpratnei un norises skaidro krasā pretrunā ar pastāvošo, izplatīto realitātes izpratni un uztveri; izsakoties pragmatistu (Heidegera, Serla, Dreifūsa terminoloģijā) – tie *do not fit*, nav veiksmīgi, izskaidro nevis norišu secīgumu, sakārtojumu, bet atsevišķu fragmentu. Tas, savukārt, ir izšķirošais

kritērijs, izvērtējot kāda skaidrojuma modeļa noderīgumu.

Performatīvās brīvības eksistenciāli ontoloģiskie aspekti drīzāk būtu raksturojami šādi: jājautā par morāles, nozīmes, apziņas un gara, kā arī iespēju (modalitātes) vietu apkārtņē, ko pieļauj dažādi esošā skaidrojumi un šim izpratnēm pakļauta uzvedība, rīcība, vides, pasaules organizācija. Īpaši jāuzsver modalitāšu loma, pieņemot, ka iespējas ir aktuālo telplaicisko notikumu vai, izsakoties citā terminoloģijā, [statiska izvietojuma] vietas paplašinājumi, kas pārkāpj biheiviorisma robežas un iekļauj iztēli, morāli, mākslu, nozīmes nozīmības kā telplaiciskās formācijas līdzvērtīgas sastāvdaļas, tādējādi noliedzot naturālismu mehānistiskā izpratnē. ⁹

Skaidrs, ka šādā gadījumā zvēriem nav ne mākslas, ne brīvības – ne ētiskās, ne performatīvās. Kā ir ar garlaicību? Kāpēc cilvēkiem tā ir? Niče piedāvā teoriju par melīgo īstenību un valodas uztiēšanu pasaulei un savai apkārtnei aiz glēvulības, lai iegūtu valodas nodrošinātu konvencionālu redzējuma viennozīmību dažādo izjūtu savijumu un metaforisko konstelāciju vietā. Morāli Niče aizstāj ar varas gribu jeb nekristietisku dvēseli. ¹⁰

Skaitījums un iedalījums kā jautājums par metodi

Ši raksta tēmas jautājums ir: kāda ir tā realitāte, kuras mērs ir iedalījums, nevis uzskaitījums? Kāda tādā gadījumā ir pakārtotības sakārta, proti, tam pamatā esošā ontoloģiskā teorija, jeb, kā teiktu Niče vai Blūmenbergs – kādas metaforas tiek izmantotas: naturālistu, pragmatistu, dabaszinātņu? Šajā rakstā kā uz piemērautoriēm atsaukos uz Niči un Heidegeru, kuri īstenību uzskata nevis par skaitāmu vai mērāmu, bet iedalāmu, tātad metaforisku.

Jau izsenis, teiksim, kopš 18. gadsimta, dabaszinātnes nestrādā pēc tīri mehānistiskiem metodoloģiskiem principiem, kur nu vēl mūsdienās līdz ar atziņu par zinātņu paradigmatisko iedabu, metodoloģisko difūziju un priekšspriedumu lomu. Naturālistiem,

piemēram, obligāti nav jābūt mehānistiski reduktīviem materiālistiem, īstenību skaidrojot ar kauzāliem fizikas dabas likumiem – leģitīms metodoloģiskā naturālisma pieņēmums ir arī evolucionārā kontingence.

Darbā “Cilvēciskais, pārāk cilvēciskais” (“Menschliches, Allzumenschliches”, 1878) Niče izsaka visnotaļ pozitīvistisku apgalvojumu, ka pētniecībā, arī filozofijā, svarīgākais ir (dabaszinātņu) metode – Niče uzsver, ka filozofu atziņas nedrīkst būt pretrunā ar dabaszinātņu pētījumu rezultātiem, attiecīgi ar izziņu; nedrīkst un nevar būt tikai metafiziski pamatojumi, var būt, piemēram, vēsturiska ģeoloģiska tipu teorija, kas ir naturālistiska (evolūcijas) metodes teorija. Fakts ir interpretācija, nevis bioloģiska saskanīga mērķa evolūcija: mērķis neatspoguļojas cēlonī. Heidegers, piemēram, ir nevis metodoloģisks materiālists kā Niče, bet gan metodoloģisks pragmatists – tādā ziņā, ka ar pragmatisma palīdzību kritizē priekšspriedumus jeb mērķa cēloni. Heidegers ir arī paša pieteikts metodoloģisks hermeneitiskais fenomenologs, kur pēdējā no minētajām metodēm kalpo eksistenciālās ontoloģijas izvērsumam. Proti, kā kartēziskā subjekta un analītisko pierādījumu kritika, uzsverot sintētiskā analītiskuma – no pieredzes izdarītu secinājumu – priekšrocības: subjekts jāanalizē kā telplaicisks subjekts, tātad, kāds tas ir, esot pasaulē. Līdz ar to abstrakto un ideālo konceptuālo primaritāšu vietā iegūstam citas, tādas kā sociālā laika iedalījums atmiņās, telpas kā brīvi pieejamā darbības lauka nozīmība laika skaitījumos, mākslas darba performatīvā nozīmība un ietekme uz telplaicisko iedalījumu.

Nobeigums. Pasaules fenomenālais iedalījums

Iepriekš jau pieminēju metodoloģisku nāves utilizāciju Rietumu kultūrā un pasauli nemehānistiski skaidrojošās koncepcijās, ja pasauli kā “pasauliskojošos” dzīvespasauli raksturo kultūras jeb sabiedrībai piemītošās vai sabiedrību

veidojošās virsvērtības rašanās pretrunu cīņā starp vajadzību pēc nemainības un noturīga atkārtojuma un interesantā, unikālā, nebijušā. Valdzināt sāk pēcnāvīgais, ļaunīgais, salauztais. Tam pat tiek piešķirts metodoloģisks statuss, ar kā palīdzību atklāt pasaules kopsakarus, parādot, nevis izsecinot vai pierādot, ka jebkurā gadījumā fakts ir paradigmātiska interpretācija. Nefunkcionālais, nepraktiskais 20. gadsimta pragmatisma kontekstā var tikt skatīts kā cilvēkam vistuvāk pieejamā lieta par sevi. Papildus pasaule ir skaidrojama arī fenomenāli – tas, kas agrāk bija vien literatūras un dzejas tēma, proti, jūtīguma iekrāsota pasaule, ir kļuvis par leģitīmu faktu pasaules daļu, ciktāl tā skaidrojama, skaidrojot to uztverošo intencionālo apziņu.

Kā nāvei vistuvākais pārdzīvojot piedzīvojamais fenomens tika minēta garlaicība. Tāpēc noslēgumā šī fenomena hermeneitiski fenomenoloģisks apraksts, izklāstot tam pakārtotu, estētisku, nevis aritmētisku pasaules pasauliskumu jeb iedalījumu.

Par garlaicību un netikuma valdzinājumu

Lasot par valdzinājumu un nāvi Blanšo esejās, nokļuvu līdz Bodlēram un splīnam, valdzinājumam, ko izraisa ļaunums, tas ir, diskursa atstumtie, apspiestie, salauztie, tai skaitā ķermenis un vēlmes, netikumi un nāve, tas ir, nepieciešamība pēc pieredzes dramatisācijas, kad citādi aptvert to, kas notiek, nav iespējams. Gribu to saistīt ar garlaicību kā diskursīvu fenomenu, īgumu no virspusējas pārsātināšanās un skatienu aizkustinātiesspējas zaudēšanas patērējamajos objektos, kas vienlaicīgi mudina to pārvarēt vai arī distancēties, bet turpināt gūt baudu no distances – fantazējot, mehanizējot, fotografējot, caur atslēgas caurumu vai aiz loga stikla.

Garlaicība tradīcijas autoru darbos ir izpelnījies dažādus greznus metaforiskus apzīmējumus – mans miļākais ir Akvīnas Toma “pusdienas laika dēmons”, kas kā īgnums pārņem viņu pēc sešām nomodā pavadītām stundām un liecina par pārsātināšanos ar pasauli,

no kuras var glābt vien neliels dienvidus nomiedzītis; Niče garlaicību sauc par nepatīkamo dvēseles “bezvēju”, kas pastāv pirms laimīgā peldējuma un priecīgajiem vējiem tiem, kuri vēl spēj domāt un izgudrot vismaz estētiskas līdzības starp savām izpausmēm un ārpaules objektiem, – tas dod iespēju ja ne gluži tos izzināt, tad vismaz pašam gūt baudu. Viņš izzināt gribu pielīdzina nāves gribai, jo visa dzīve, paša cilvēka esamība balstās un noris kā maldi, izlikšanās, aplamības, puspatiesības. Dzīve, vēsture un daba ir “nemorālas”, ja pieņem, ka ētiski būtu gribēt patiesību – dzīvi bez izlikšanās un maldiem. Dzīvību raksturo varas griba, proti, griba sevi nostiprināt apkārtne, lai īstenotu savas vajadzības. Garlaicība kā būtiskākā iezīme var raksturot pat veselas tautas un laikmetus, vāciešu klasiskais ietērps vēl aizvien ir ļengans rītasvārks un novadējies alus rokās – viņu eksistenciālās pamatmetaforas, kuru dēļ ir vērts iet karot. Sabiedrība ir radusies aiz garlaicības – ugunsdzēsēju biedrības, mednieku biedrības, lasītāju biedrības, elektrisko lokomotīvu kolekcionētāju biedrības. Bezjēdzībai jēdzīgumu piešķir līdzdalībnieks. Sabiedrība līdz arī pret bailēm. Bet visautentiskākais veids, kā cilvēkam paust sevi, ir aktiermāksla.⁵

Atbilstoši Heidegeram bailes ir jūtīgums pret apkārtni, bet bailes ir kas īpašs – tās ir viena no eksistenciālajām pamatizjūtām,⁶ kur aizslēdzas pasaule un klātesamība nokļūst pie sevis kā tādas veselumā, gan zaudējot izšķirošu apjēgsmes spēju, spēju spriest. Garlaicība ir radniecīga bailēm. Garlaicībai Heidegers atbilstoši savai intencionalitātes koncepcijai, jo arī garlaicība ir intencionāls fenomens, izšķir trīs pakāpes: 1) kaut kas garlaiko mani, garlaicībai ir identificējams iemesls, ir kaut kas, ko var uzskatīt par garlaicīgu; 2) garlaikoties, kaut kam notiekot, garlaicības iemels nav viennozīmīgi nosakāms, garlaicīga šķiet gan apkārtne,

⁵ Nietzsche, F. W. 2018. *Über Wahrheit und Lüge im aussermoralischen Sinn (1873)*. Reclam Taschenbuch.

⁶ Heidegger, M. 1993. *Sein und Zeit*.

gan es pats jūtos garlaikots; 3) pilnīgi anonīma garlaicība, tai nav ne iemesla, ne vērstības objekta. Garlaicīgs ir esošais kā tāds, pasaule kopumā tāpēc vien, ka ir un nevar nebūt kā manas vērstības objekts un atskaites punkts.

Garlaicībā cilvēks ir nostādīts savas plikās fakticitātes priekšā, proti, fakta, ka viņš ir pasaulē, un viss, no tās izbēgt nav iespējams, un mainīt iespējams tikai savu izturēšanos pret to. Arī nāve jau ir paredzēta, cilvēks vienmēr ir iesaistīts. Sartram tas uzreiz kļūst tik briesmīgi, ka uzdzien nelabumu. "Es kļiedzu: "Kāda draņķība, kāda draņķība!" un purinājos, lai atbrīvotos no lipīgajiem netīrumiem, bet tie nelaida vaļā, un to bija tik daudz, tonnas un tonnas eksistences, tie bija vārdos neizsakāmi: es smaku nost milzu garlaicībā."⁷ Heidegeram liekas, ka pret garlaicību un bailēm var līdzēt mīlestība un draudzība, kas rada tieksmi un spēj ieklausīties, ne tikai apliecināt sevi. Raselam garlaicība ir labais lēnais, garais laiks, kurā atnākt pie sevis paša un gremdēties pārdomās, kas kā atelpa nepieciešams, lai atkal radītu un darbotos. Tā ir līdzīga tai garlaicībai, kuru slavina skolu izlaidumos gan Vācijā, gan arī Brodskis Amerikā, brīdinot no pārāk centīgas atdošanās patērniecībai. Heidegers tai raksturīgo vērtību sistēmu sauc par klačām (*Gerede*), un to raksturo nozīmju virspusējība. Klačas vairāk pastāv kā diskursi, tas ir, tiek runāts, ka tas un tāds ir vērtība, nevis kaut kas tiešām tiek piedzīvots kā ārkārtīgi nozīmīgs un neatkarotājams. To piedzīvo vai ir piedzīvojis kāds cits, piemēram, reklāmās, vai arī pats to piedzīvo kā cits, izpildot kādu sabiedriskam statusam lomu spēli. Garlaicību raksturo aktīvas izvēles trūkums.

Garlaicīga ir pasīvs gara stāvoklis, kurā pašā par sevi nav nekā valdzinoša, bet arī tas iespēj kļūt dzejisks. Ja uzticamies Blanšo spriedumam, valdzina pasivitāte, kas tomēr spēj aizskart skatienu, un to kā paša redzējumu var noguldīt skatienu priekšā. Fascinēts skatiens

neredz pasauli. Viņš redz pats savu vērojumu, kas pasīvi izvietojas viņa skatienā un viņu aizskar. Brīdinājums izskan par ko citu: par vairīšanos no garlaicīgākās garlaicības, no patērētāju sabiedrības locekļa ikdienas un nepārtaukti uzbudinātās sociālās vides notrulināšā iespaids. Nekāda erotika, pasaule – nolietojusies mīlestība, prostitūta bez sejas, absints. Savukārt sabiedrisko domu iezīmē eksaltācijas un dievu olimpisko palaidību draudi: likteņa nolemība, katastrofas, pareģojumi. Un pār to pašu sabiedriskās garlaicības kārti metama ir tai atbilstoša paradīze, ko tik izteiksmīgi mums apraksta Vonnegūts, – tukšas biljarda galda virsmas mūžīgā tagadne, mirusī tagadne.

Priekšstats, ka vecums un nespēks vismaz metaforiski ir saistīti ar garlaicību, ir medaļas otra puse pieņēmumam par sociāli iesaistīto darbības aģentu kā pilnvērtīgu dzīvi dzīvojošu pilsoni, normālo laika ritējuma ātrumu un tā piepildītību, pateicoties aktivitātēm un vērstības priekšmetu daudzumam un spožumam, nevis prāta koncentrētībai un atraisītībai no atsevišķiem vērstības objektiem, nepieciešamības pēc konkrēta objekta, lai sevi piepildītu. Objekta neaizstājamības zaudējums tikpat labi var raksturot izlaidību vai mehanizētu baudītāri. Neieinteresēta vērotāja skatienam, Odiseja skatienam uz Sirēnām un savām sākotnēm, izraidītam dzejniekam kaut kādā mērā vajadzētu piederēt pie garlaicības sfēras kā vienam no nāves modiēm. Proti, notikuma nodošana citiem vai sev kā citam, piemēram, tam Odisejam, ko izstāsta Homērs, dodot iespēju pilnībā neļauties savām tieksmēm un iegūstot distanci no valdzinājuma, izklājot to savā priekšā kā savu redzējumu, – kļūt vai palikt par cilvēcisku būtni, iegūt vai nezaudēt prātu un racionālu rīcības shēmu.

Atšķirībā no garlaicības valdzinājums ir nāves un sabiedriskuma attiecība, attiecīgi izvairīšanās no tā, lai atgrieztos pie sevis un sava individuālā redzējuma un nozīmēm, atgriešanās pie "dabas balss" sevī, proti, savām vēlmēm. Odiseju valdzina ūdens viļņošanās skaņas sirēnu alās, kas pēc sava skanējuma līdzinās vienkāršai cilvēka dziesmai, tās ir

⁷ Sartre, Ž. P. 1994. *Nelabums*. Rīga: Artava. No nodaļas "Sešos vakarā".

skaistas kā sievietes seja, bet nerasniedz artikulācijas līmeni – tā tūlīt, tūlīt būs saprotama, bet izslīd sapratnes tvērienam kā Eiridike Orfeja skatienam. Tā ir pieredze, kura nav atvedināma uz līdzīgo un tādējādi padarāma saprotama, kura it kā pārsniedz iespējamās, tas ir, izsakāmās, pieredzes robežas un kuru iespējams padarīt uzskatāmu, to dramatisējot, piemēram, kā askētisko praksi, lomu spēli, poēmu vai stāstu. Tās sasniegums ir ekstāze, un atgriežoties – ekstātiskais tēlu darbības laiks fikcionālā stāsta telpā. Blanšo kā ekstātiskā laika piemēru min Prusta romānus.

Blekbērna esejā “Baudkāri aizstāvēt” lasāms, ka atbilstoši “mūsu” sabiedriskajai domai, iespējams, vairāk kādiem reliģiski ētiskiem priekšstatiem, mīlestība ir nomierinoša un lēna, un pretstats baudkārei: “Baudkāre ir zaglīga, nokaunējusies, samulsusi. Mīlestība ar paškontroli, prātu un pacietību rosina labo otrā. Baudkāre dzenas pēc sava apmierinājuma, pārsteidzīga, neiecietīga pret jebkādu kontroli, imūna pret saprātu. Mīlestība zeļ sveču gaismā un sarunās. Baudkāre ir vienlīdz jestra gaitenī vai taksometrā, un tās runa sastāv no dzīvnieciskiem kunkstiem un kliegzieniņiem.”⁸ Heidegeram, piemēram, tā nav, lēnā un uzticamā ir draudzība. Mīlestība iemet esošā augošajā vidū, bet neatņem runas un darbības spēju kā iekāre. Mīlestība ir viena vienīga apliecināšana, viens vienīgs *Lust auf...* Taču tā atšķiras no vērojuma pārprodukcijas, kas skatienam neļauj mieru ne uz brīdi un rauj sev līdzīgu no produkta uz produktu. Pārprodukcija rada kāres notrulināšanos, *Unlust*. Heidegers rakstīja, ka mēs pat mežu vairs neredzam kā vienkārši mežu, bet jau ar perifērijā vidošu praktisko nozīmi, proti, cirsma – vai, kāda jauka cirsma! Iesim drusku pastaigāties un pabaudīt dabu. Re, kur malīņas, pakāpieniņi, skatu laukumiņi, labs ceļš... pa kuru dziļāk mežā neieklūsi, bet paliksi pie cirsma. Pārsātinātā skatienu reakcija uz traucējumiem ir īgnums – tāpat kā Akvīnas Tomam

taču tas ir iznīcinošs. Ne vairs nomiedzītis vai ironija, bet Justīnes veida cinisks sarkasms un pat nervoza nepieciešamība pēc distances.

Niče, Bretons, Blanšo, Heidegers raksta par salauztām lietām, kurām atņemts to praktiskais noderīgums, kā tādām, kuras valdzina ar to, ka parādās tādas, kādas ir. Blanšo min valdzinājuma “objekta”, kas vienmēr ir iztēles veidots tēls, līdzību ar liķi. Viņi arī slavina vientulību un uzsver izvairīšanos no sabiedriskuma un saviesīgām sarunām kā iespēju, lai nokļūtu pie sevis, piemēram, pie tā viena teikuma galvā, kas vienmēr gaida, lai taptu izteikts un pavērtu ceļu asociatīvo saišu plūdim (Bretons) vai subjektīvām iespaidu saitēm iztēlē, uz kuru metaforiskā pamata tiek būvētas jēdzieniskās shēmas (Niče). Heidegers raksta par balsstiesībām no diskursa izstumtājiem – gan vēlmēm, gan statusiem u. tml. un poētisko runas veidu, kas attīra runu no sabiedriskuma uzslāņojumiem.

Garlaicība ir fenomens, kas iespējams tikai diskursa iekšienē, nespējot samērīgi organizēt savu atsaukšanos piedāvājumam, taču garlaicības draudiem pakļautos pilsoņus pāri noteiktajam mēram valdzināt spēj tikai salauztie un izstumtie, ļaujot saskatīt viņos savas pasivitātes, varas gribas izsūkuma un iespējamās nāves draudus.

Valdzinājumam, tāpat kā garlaicībai, ir trīs vērstības attiecības ar objektu – galējais stāvoklis ir objekta trūkums, ekstāze, tiecība kā tāda, ko apzīmēšu ar vārdu fascinācija. Otrais stāvoklis ir “iekšienes” disharmonija, kas liek domāt par gara strīdu (*querelle*, vāciski – *gequirte Sacheisse*) ar ķermeni, kad īsti nav skaidrs, kas izraisa šo stāvokli, bet ir sajūta, ka kaut kas noteikti grib tapt izpausts; tas var novest pie ekstāzes vai distances, jo nav skaidrs, vai kaut kas tāds vispār ir izpausts, jo galu galā šis stāvoklis ir spriedums, ko piedzīvo, bet kam nav iespējams refleksiīvi izsekot; šo stāvokli es saukšu par netikuma valdzinājumu. Un pirmais ir konkrētās vērstības līmenis, ko saukšu par patiku, kad vienkārši var pateikt: tu man patīc.

Valdzinājuma izraisītājam tādā gadījumā jājūtas kā nofotografētam – ne par velti rodas

⁸ Sk. interneta resursu: <https://satori.lv/article/ baudkari-aizstavot>

vēlme gleznot, nevis dzirdēt: “[T]as vai tā, kuru fotografē, ir mērķis, referents, sava veida neliels simulakrs, objekta radīts *eidolôn*, ko es labprāt saukšu par Fotogrāfijas *Spectrum*, jo šis vārds saglabā saikni ar “spectacle”, kā arī pievieno kaut ko mazliet šausminošu, kas ir katrā fotogrāfijā – nāves atgādinājumu.” Barts darbā “Camera lucida: piezīme par fotogrāfiju” tālāk raksta:

“Var gadīties, ka esmu ticis aplūkots, pašam to nezinot, un par to es vēl nevaru runāt, jo esmu nolēmis vadīties no sava savīļņojuma apzināšanās. Bet ļoti bieži (un man par nožēlu, pārāk bieži) es esmu fotografēts, kad pats to zinu. Jo, tikko sajūtu man pievērsto objektīva skatienu, viss mainās, es sevi konstitēju “pozējot”, es tūlī veidoju sev citu ķermeni, jau iepriekš es pārveidoju sevi tēlā. Šī pārvērtība ir aktīva: es jūtu, ka fotogrāfija pēc savas patikas rada manu ķermeni vai arī iznīcina to (šo iznīcības spēju apliecinājums: daži komunāri samaksāja ar savu dzīvību par pozēšanu uz barikādēm – sakautus viņus atpazīna Tjēra policisti un gandrīz visus nošāva). Pozējot objektīva priekšā (es gribu sacīt – zinot, ka pozēju, pat ja izvairo no tā), es tā neriskēju (vismaz pagaidām). Protams, mana eksistence tikai metaforiski ir fotogrāfa rokās. Taču, lai gan šī atkarība ir iztēlota (iztēlotais vistīrākajā veidā), es to izdzīvoju neskaidras dzimšanas trauksmē: kāds attēls – mans attēls – dzims. [...] Es ielaīžos sabiedrības spēlē, es pozēju. [...] Diemžēl esmu Fotogrāfijas nolemtais, es, kas ticēju tam, ka kaut kas tāds kā mana āriene pastāv, – atskārtu, ka mans ķermenis nekad nenonāks nulles līmenī, neviens viņam to nesniegs (varbūt vienīgi mana māte? Jo ne jau vienaldzība atbrīvo no attēla smaguma, nekas tāds kā “objektīvs”, automātiskā fotoaparāta kabīnes tipa foto, kas padara jūs par sodāmu individu, ko meklē policija. Nē, tā ir mīlestība, ārkārtīga mīlestība).”⁹

Bet fascinēta skatiens objekts nav ne subjekts, ne objekts, ne arī pāreja starp subjektu un objektu kā fotografējamais; viņš nekad arī nekļūst par attēlu, tā kā subjekta nemaz nav. Izejot no savaldzinātā pozīcijām, valdzinājumam nav konkrēta objekta, tam ir izraisītājs iedvesmotāja nozīmē. Tas aizskar, bet tā seja izvairās no atsegšanas. Iegūtie veidoli tēlaini ataino skatiens izvietojumu, kas izvēršas kā autonomas pasaules iekārtojums, kurā nostiprināts notikušais un kurā tas ir iespējams, un kurā, iespējams, – bet varbūt arī ne – kāda loma būs atvēlēta arī valdzinājuma avotam. Piemēram, viņu skaņām. Blanšo raksta, ka Odisejam jāklūst par Homēru, lai Odisejs varētu satīties ar Sirēnām.

Piezīmes

1 Filmas “La Doctrine” ekrānšāviņi – relevanta dialoga atstāstījums brīvā formā bez attēliem

Jūs teicāt, ka filmās ļaudis ļoti ātri nokļūst no vienas vietas citā

Jā, pietiek laiks, lai pagrieztu galvu vai ieskatītos avīzē

Pāris sekundes, lielākā daļa lietu, kuras es atceros, vienalga cik ilgi tās ilgst realitātē

Pāris sekundes, lielākā daļa lietu, kuras es atceros, vienalga cik ilgi tās ilgst realitātē

Un atmiņās tās pārvēršas destilētos fragmentos

Un garlaicīgās daļas parasti tur nav iekļautas

lai gan lielākoties bailes

Bailes, ka garlaicīgs moments ilgs pārāk ilgi, pēc ilgiem gadiem iespējams ilgāk.

Garlaicīgs? Tas šķiet garlaicīgs

Vai viss tāds tagad būs?

Es nezinu

Es visu neatceros

un

⁹ Barts, R. 2006. *Camera Lucida. Piezīme par fotogrāfiju*. Tulk. Ieva Lapinska. Rīga: LMC, 4.–5. nodaļa.

Kino nekad tā īsti nav paguvis panākt
 divdesmito gadsimtu
 Divdesmitpirmajā tas sāka kļūt anahronisms
 Un tas pats attiecas uz mani.
 tāpat vajadzētu kaut ko iesākt
 lai gan viss jau ir pateikts
 Un Alise teica, ka viss ir vienalga
 Visi tāpat saka vienu un to pašu

2 Anti-dzejoļi

Dadas skaņu dzejolis

gadji beri bimba glandridi laula lonni cadori
 gadjama gramma berida bimbala glandri
 galassassa laulitalomini
 gadji beri bin blassa glassala laula lonni
 cadorsu sassala bim

Vizuālais dzejolis "Zivs nakts dziesma"

Mistiķu poēmas "Rose ist Rose ist Rose"

Meister Eckhart (1260–1328) *sunder warumbe*
 (*ohne warum*), Angelus Silesius (1624–1677)

Die Ros' ist ohn warumb
 sie blüheth weil sie blüheth
 Sie achtt nicht jhrer selbst
 fragt nicht ob man sie sihet.
 Sunder warumbe
 Wer das Leben fragte,
 tausend Jahre lang:

„Warum lebst Du?“
 Könnte es antworten,
 es spräche nichts anderes als:
 „Ich lebe darum, dass ich lebe.“
 Das kommt daher,
 weil das Leben
 aus seinem eigenen Grunde lebt
 und aus seinem Eigenen quillt,
 darum lebt es ohne warum
 eben darin,
 dass es sich selbst lebt.
 Sunder warumbe

(Meister Eckhart)

Die Ros' ist ohn warum.
 Sie blüheth, weil sie blüheth.
 Sie acht nicht ihrer selbst,
 fragt nicht, ob man sie siehet.

(Angelus Silesius)

Quelle: Stein, G., Gedichte. Im Original: „Rose is a rose is a rose is a rose.“ Aus: „Sacred Emily“, entstanden 1913, erstveröffentlicht in „Geography and Plays“ 1922.

... Place in pets.
 Night town.
 Night town a glass.
 Color mahogany.
 Color mahogany center.
 Rose is a rose is a rose is a rose.
 Loveliness extreme.
 Extra gaiters.
 Loveliness extreme.
 Sweetest ice-cream.
 Page ages page ages page ages. ...

(Gertrude Stein)

3 Dišāna "Strūklaka" (Marcel Duchamp "Fountain") (1917)

Slavenais Dišāna joks un *ready made* paraugs – parasts ikdienas, masu produkcijas priekšmets, kuru mākslinieka paraksts un novietojums izstāžu zālē vai, vēl izteiksmīgāk, izstāžu zālē pie griestiem, padara par mākslas priekšmetu, piešķir tam citu jēgu un vēstījumu.

3 Dišana "Strūklaka"

4 Interpretācija kā Sniega Birums (Helderlins – Heidegers)¹⁰

Heidegera atsauce uz Helderlīna dzejas rindām darba "Helderlīna dzejas skaidrinājumi" otrā izdevuma priekšvārdā. (Heidegger, M. Erläuterungen zu Holderlins Dichtung. In: *GA Martin Heidegger*. Bd. 4. Hg. H.-F. von Herrmann. Frankfurt a. M.: Klostermann, 1944 (1. Aufl. 2012), S. 7–8)

Heidegers raksta:

„Was die Gedichte Hölderlins in Wahrheit sind, wissen wir trotz der Namen „Elegie“ und „Hymne“ bis zur Stunde nicht. Die Gedichte erscheinen wie ein tempelloser Schrein, worin das Gedichtete aufbewahrt ist. Die Gedichte sind im Lärm der „undichterischen Sprachen“ wie eine Glocke, die im Freien hängt und schon durch einen leichten, über sie kommenden Schneefall verstimmt wird. Vielleicht deshalb sagt Hölderlin in späteren Versen einmal das Wort, das wie Prosa klingt und doch dichterisch ist wie kaum eines (Entwurf zu Kolomb IV, 395):

„Von wegen geringer Dinge / Verstimmt wie vom Schnee war / Die Glocke, womit / Man läutet / Zum Abendessen.“

Vielleicht ist jede Erläuterung dieser Gedichte ein Schneefall auf die Glocke.

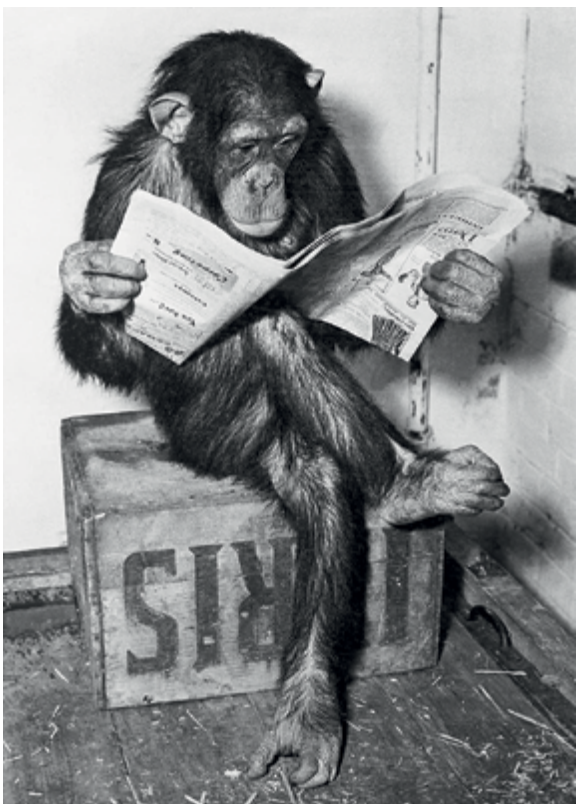
Was immer auch eine Erläuterung vermag

¹⁰ **TikTok.** Kas ir TikTok. Citāts no interneta: <https://en.wikipedia.org/wiki/TikTok>

“A variety of trends have risen within TikTok, including memes, lip-synced songs, and comedy videos. Duets, a feature that allows users to add their own video to an existing video with the original content’s audio, have sparked many of these trends. ... The app has spawned numerous viral trends, Internet celebrities, and music trends around the world. ... One notable TikTok trend is the “hit or miss” meme, which began from a snippet of iLOVEFRiDAY’s song “Mia Khalifa”. The song has been used in over four million TikTok videos and helped introduce the app to a larger Western audience. TikTok has allowed many bands to gain a wider audience, often including foreign fans.”

4 Interpretācija kā Sniega Birums
(Helderlīns – Heidegers)

5 Vasilija Kandinska citāta "Par garīgo mākslā. Jo īpaši glezniecībā" ilustrācija

und was sie nicht vermag, von ihr gilt stets dieses: damit das im Gedicht rein Gedichtete um einiges klarer dastehe, muß die erläuternde Rede sich und ihr Versuchtes jedesmal zerbrechen. Um des Gedichtetenwillen muß die Erläuterung des Gedichtes danach trachten, sich selbst überflüssig zu machen. Der letzte, aber auch der schwerste Schritt jeder Auslegung besteht darin, mit ihren Erläuterungen vor dem reinen Dastehen des Gedichtes zu verschwinden. Das dann im eigenen Gesetz stehende Gedicht bringt selbst unmittelbar ein Licht in die anderen Gedichte. Daher meinen wir beim wiederholenden Lesen, wir hätten die Gedichte schon immer so verstanden. Es ist gut, wenn wir das meinen.“

5 Citāts no Vasilija Kandinska "Par garīgo mākslā. Jo īpaši glezniecībā" ievada

[Kandinsky, V. *Über das Geistige in der Kunst*. 10. Aufl. Benteli Verlag Bern-Bümpliz. 4. Deutsche Aufl. autorisiert Nina Kandinsky, Neuilly-Seine 1952, gestalter – Max Bill. Erstdruck, Dezember 1911 (datiert 1912) bei R. Piper & Co in Munchen, fertiger Manuskript 1910.]

Citēju Kandinski:

“Mākslas darbs ir sava laika bērns, bet bieži arī mūsu jūtu māte (*Gefühl*). Tāpēc katrā kultūras laikmetā rodas savdabīga, neatkarotājama māksla. No centieniem iedzīvināt pagātnes mākslas principus dzimst vien nedzīvi darbi. Piemēram, mēs nespējam ne just, ne dzīvot tādu iekšējo dzīvi (*innerlich leben* – arī ‘pārdzīvot’) kā senie grieķi. Līdz ar to cenšoties, piem., plastikā pielietot grieķu principus, rodas formas, kas gan līdzinās grieķiskām, bet pats mākslas darbs tā arī mūžu mūžos paliek bez dvēseles. – Tā pakalparina pērtiķi. Pērtiķu un cilvēku kustības ārēji neatšķiras. Pērtiķis sēž, degunu grāmatā, ar domīgu seju šķir lapas, bet iekšējā jēga kustībām nepiemīt.”

6 Pati Karna.Val jeb Valentīna Karnauhova (2001) par savu dziesmu TV kanālā THT MUSIC (26.09.2020.) izsakās kā par oriģināldarbu.

Citāts no interneta: <https://ru.wikipedia.org/...>

«Летом 2020 года начала музыкальную карьеру, представив публике свой дебютный сингл «Психушка».

Премьера клипа на песню состоялась в сентябре того же года.

«Психушка» [...] родилась из истории, которую придумала я сама. Когда девушка любит парня, у неё едет крыша, и она вообще не понимает, что у неё происходит. Парень с этим впервые сталкивается и страдает. Мы просто перевели эту историю в рифму.»

Abas Bebe Rexha un Karna.Val dziesmas noklausīties un vārdus izlasīt var šeit:

<https://www.azlyrics.com/lyrics/beberexha/imamess.html> vārdi + <https://www.youtube.com/watch?v=LdH7aFjDzJI> video

Salīdzināšanai Bebe Rexha un Karna.Val dziesmas vārdi:

Bebe Rexha “I’m A Mess”

Everything’s been so messed up here lately
Pretty sure he don’t wanna be my baby
Oh, he don’t love me, he don’t love me, he
don’t love me, he don’t love me
But that’s OK
Cause I love me, yeah, I love me, yeah, I
love me, yeah, I love myself anyway (hey).
Everything’s gonna be alright
Everything’s gonna be OK
It’s gonna be a good, good life
That’s what my therapist say
Everything’s gonna be alright
Everything’s gonna be just fine
It’s gonna be a good, good life.
I’m a mess, I’m a loser
I’m a hater, I’m a user
I’m a mess for your love, it ain’t new
I’m obsessed, I’m embarrassed
I don’t trust no one around us
I’m a mess for your love, it ain’t new.
Nobody shows up unless I’m paying

Have a drink on me cheers to the failing
Oh, he don’t love me, he don’t love me
He don’t love me, he don’t love me
But that’s okay
Cause I love me, yeah, I love me
Yeah, I love me, yeah, I love myself anyway
Hey

un Karna.Val “Psihuška”

«Заперла тебя дома, Недоступны
телефоны, Дальше от друзей, знакомых,
Забрала своего боя. Я связала твои руки,
Все истерики наружу, Не пойму, ну
почему-же Превратилось все в психушку!
Источник Я люблю, ненавижу! У меня
срывает крышу! Это все потому что,
В моей голове психушка! Я люблю,
ненавижу! У меня срывает крышу! Это
все потому что потому что, Потому
что психушка! Психушка! Психушка!
Психушка! Меня бесит, что ты милый,
Бесит вся твоя забота. И поэтому
насильно, Запираю тебя дома. На тебе
эксперименты Чтобы запомнил все
моменты. И не может быть уж дружбы,
Превратилось все в психушку. Я люблю,
ненавижу! У меня срывает крышу! Это
все потому что, В моей голове психушка!
Я люблю, ненавижу! У меня срывает
крышу! Это все потому что, потому
что, Потому что психушка! Психушка!
Психушка! Психушка! Психушка!
Психушка! Психушка!»

7 Atsauce uz Kantu, pateicoties un atsaucoties uz Pētera Zāliša disertāciju Jēnas Universitātē “Imanuela Kanta mācība par brīvību” (1894)

Iepriekš pamattekstā atsaucos uz Kantu, norādot, ka, runājot par skaitījumu un iedalījumu, runāšu par telpas iedalījumu ar mākslas darba palīdzību, tam spēlējot laika lomu. Minēju, ka iedalījums un tēma ir kantiski, – jautājums par sintētiskā *a priori* aprakstu un filozofiski legītīmu pamatojumu.

Atbilstoši Kantam aritmētikas iespēja balstās uz laika kā tīrās vērojuma formas aprioritāti. Kanta jautājumu secības ķēdīte: “Kā ir iespējami sintētiski spriedumi a priori?” – Jo

7a Psihologa Jozefa Jastrova (*Joseph Jastrow*) pīles–zaķa galva no Vitgenšteina “Filozofiskajiem pētījumiem”

7b Klods Monē. “Ūdensrozēs”
(*Claude Monet. “Les Nymphéas”*) (1906)

7c Leonardo da Vinči. “Mona Liza”
(*Leonardo da Vinci. “Mona Lisa”*) (1503–1519)

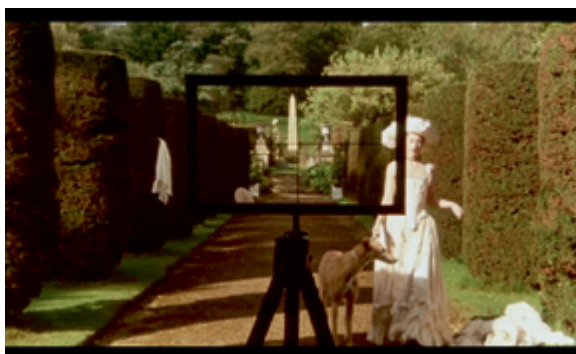
pastāv tīrās subjektīvās vērojuma formas – telpa (ģeometrijai) un laiks (aritmētikai) – un tīrie sapratnes jēdzieni jeb kategorijas. “Laiks un telpa,” saka Kants, “ir divi izziņas avoti, no kuriem a priori var smelties dažādas atziņas, Taču ar to (ka tie ir tikai juteklības nosacījumi) šie apriorie izziņas avoti arī nosprauž sev robežas, proti, tādā veidā, ka tie attiecas tikai uz priekšmetiem, ciktāl pēdējie tiek aplūkoti kā parādības un nevis kā lietas pašas par sevi. [...] ārpus kura to objektīvs pielietojums vairs tālāk nav iespējams.” (AA IV, 271) Immanuel Kant’s sämtliche Werke. In: *Chronologischer Reienfolge*. Hrsg. von G. Hartenstein. Bd. 3. Leipzig: Verlag Leopold Voss, 1867. – Kritik der reinen Vernunft, S. 70.

Telpa un laiks kā tīrās vērojuma formas objektīvi attiecināmas tikai uz parādībām. Līdz ar to un savukārt ar video vai filmas palīdzību, izmantojot dažādus mākslinieciskos līdzekļus, piemēram, kādai noteiktai telpai raksturīgus trokšņus, un radot telpisku atmosfēru, ar montāžas palīdzību var veidot jaunus kopsakarus un izveidot jaunu nemateriālu, emocionālas un saturiskas pieredzes telpu.

Subjektīvās vai vēsturiskās, vai sociālās, vai brīvības telpas piemēru ir bezgala daudz, piemēram, no Vitgenšteina: pīles vai zaķa galva; impresionistu gleznas, par bērzu nokrāsots mežmalas alksnis utt.

Psihologa Jozefa Jastrova pīles–zaķa galva 7a no Vitgenšteina “Filozofiskajiem pētījumiem” (Wittgenstein, Ludwig: MS 144 (Philosophische Untersuchungen, Teil II)). In: *Philosophische Untersuchungen*. Kritisch-genetische Edition. Hrsg. von Joachim Schulte. Frankfurt a. M, 2001, § xi a7, S. 1025) 7b vai video piemēri no Ķelnes arhitektūras studentu bakalaura darbiem: <https://akoeln.de/11423-2/>.

Viens no krasiem pretstatiem šādai telpas un laika kā subjektīvu vērojumu aprioro formu uztverei varētu būt 16. gadsimta renesanses doma, centrālajai perspektīvai iegūstot noteicošo lomu glezniecībā un gleznu priekšstatot kā logu, tās konstrukcija ir matemātiski aprēķināta, strikti iedalīta un pakļauta lietu fizikālās optikas likumiem, tādējādi it kā nodrošinot

7d Pīters Grīnevejs. "Gleznotāja kontrakts"
(Peter Greenaway. "Draughtsman's Contract") 1982

lietu par sevi, t. i., lietu, kādas tās ir īstenībā, attēlojumu, liekot piemirst vērotāja lomu redzējumā. Gan šo pieeju, gan arī to, kā emocionāli uzsvērts vai citādi atšķirīgs objekts izmaina telpas uztveri, uzskatāmi rāda gan da Vinči "Mona Liza", gan Grīneveja 17. gadsimtā norītošas filmas "Gleznotāja kontrakts" (Greenaway "Draughtsman's Contract") (1982) skati. 7c 7d

8 Markusa Vilda lekcija Freiburgas Universitātē:

ALBERT-LUDWIGS-UNIVERSITÄT FREIBURG – PHILOSOPHISCHES SEMINAR. Markus Wild: Nietzsche's Naturalismus (2019).

<https://www.youtube.com/watch?v=TOL3Yr5ePHI>

Millikan, R. G. *Language: A Biological Model*. Oxford: Clarendon Press, 2005. *From abstract*: Millikan offers a fundamentally different way of viewing the partial regularities that language displays, comparing them to biological norms that emerge from natural selection.

9 Piemēram, ekspresīvistu uzsvērtā izteikuma

par morāli nepārbaudāmību uz patiesību, jo tie neapraksta nevienu pasaulē pastāvošo (nav reprezentējoši), – tie pauž attieksmi. Bet tie tāpat pastāv un tiek pieņemti par patiesiem/nepatiesiem, kalpo par rīcības motīvu un izraisītāju. Hjū Praiss (Huw Price) raksta par MMM – *mind or mental, meaning, morality, modality* jeb iespējām (sk., piemēram, rakstu: Price, H., Jackson, F. Naturalism and the Fate of the M-Worlds. In: *Journal of Aristotelian Society*, Supplementary Vol. 71 (1997), Oxford University Press, pp. 247–267+269–282.

Citējot 7.02 minūtes teikumu no filmas "Filozofi" ("The Philosophers" or "After The Dark", 2013, režisors John Huddles): "Neļaujiet, lai aritmētika jūs padara par neriem!" Tas izteikts pazīstamās utilitāristu ētiskās dilemmas saistībā, ko labāk nobraukt: vienu vai piecus, jeb pagrūst zem tramvaja vienu resnīti, iepriekš aprēķinot, ka viņa svars nogāzīs tramvaju no sliekšņa. Tam seko otrs teikums: "Tā tāpat ir slepkavība, ja jūs tā darīsiet." Ekspresīvistu cienīga tēze. Dvēsele, kas piemīt gan cilvēkiem, gan zvēriem, ir skumjas, prieks, izbrīns, apmulsums – viss, ko izjūtam un pārdzīvojam.

Šādā gadījumā nekad iepriekš nebūs zināms, kāda būs rīcība ētiskās dilemmas situācijās – izšķiršanās būs estētiska (*aisthētiska*).

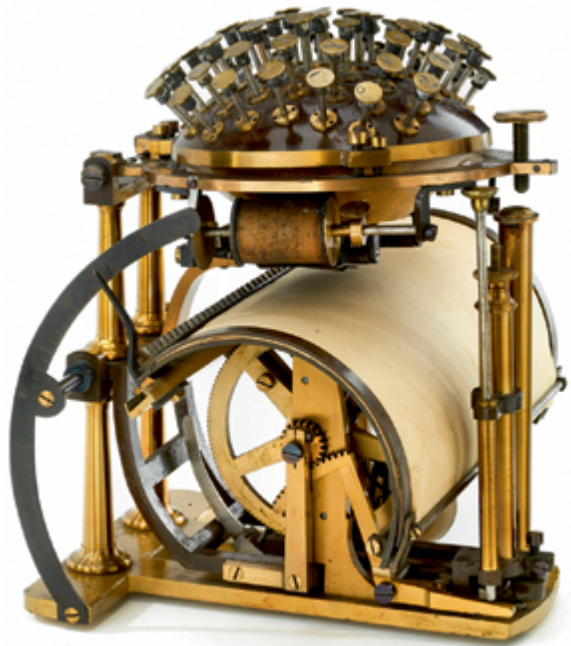
10 Niče pretstata varas gribas koncepciju mehāniskam, t. i., dabaszinātņu noteiktam, dabas izskaidrojumam

Cilvēka izziņu raksturo ilūzijas un slīdēšana pa lietu virspusi, “formu” redzēšana. Niče “Jautrās zinātnes” 354. fragmentā raksta: “Viņu acs slīd tikai pār lietu virspusi un redz “formas”, viņu sajūtas ved nevis pie patiesības, bet tām pietiek ar to, ka uztver kairinājumu un vienlaikus uz lietu mugurām spēlē taustošos spēli.” („Ihr Auge gleitet nur auf der Oberfläche der Dinge herum und sieht „Formen“, ihre Empfindung führt nirgends in die Wahrheit, sondern begnügt sich Reize zu empfangen und gleichsam ein tastendes Spiel auf dem Rücken der Dinge zu spielen.“ (F. Nietzsche, „Fröhliche Wissenschaft“, 1882)

Cilvēks ar savu izziņu nespēj piekļūt lietām par sevi, un to izraisītais kairinājums līdz apziņai nonāk tikai metaforas formā, kuras nozīme pakārtojiesies sugas saglabāšanās interesēm. Patikas/nepatikas izjūtas signalizē par dzīvības intensitāti, par personiskās ietekmes sfēras stāvokli un sadursmēm, par apkārtējās vides ļāvību un pretestību. Runas skaniskā organizācija ļauj nojaust šīs izjūtas. Izziņu pārstāvošās zīmes nav ar jutekļiem tverami lietas tāpatīgi atdarinājumi atbilstoši definīcijai. Vārdi vienmēr ir nepilnīgi, tos izvēloties par apzīmētājiem, izziņa vadās pēc jau esošo un jauno uztvērumu radniecīgas līdzības atbilstoši savam priekšstatam par vārdu nozīmi. (*Sal. “Mantojuma” (“Nachlass”) fragmentus no 1971. gada pavasara, 12 [1].*)

Avoti un literatūra

- Barts, R. 2006. *Camera Lucida. Piezīme par fotogrāfiju*. Tulk. Ieva Lapinska. Rīga: LMC.
Heidegger, M. 1993. *Sein und Zeit*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
Nietze, F. W. 2018. *Über Wahrheit und Lüge im aussermoralischen Sinn (1873)*. Reclam Taschenbuch.
Rilke, R. M. 1955–1966. *Sämtliche Werke*. Bd. 1. Wiesbaden, Frankfurt a. M.
Sartr, Ž. P. 1994. *Nelabums*. Rīga: Artava.

10 Antīka rakstāmmašina

Laiks un telpa: ierobežojumi kāzu norisē Livonijā 16.–17. gadsimtā

Atslēgvārdi: kāzas, Livonija, Rīga, 16.–17. gadsimts, nolikumi, noteikumi.

Lai arī Livonijā (tagadējā Latvijas teritorijā) līdzās pastāv vācu un latviešu sabiedrība, 16.–17. gadsimtā sabiedriskos un ekonomiskos procesus noteica vācbaltieši. Garīdznieki, muižnieki, tirgotāji un amatnieki bija ziemeļvācu un vidusvācu izcelsmes, savukārt lielākā daļa zemnieku bija latvieši, un tos no vāciešiem šķīra sociālas un politiskas barjeras. Pastāvošā vara, īstenojot tās iecerēto politiku, regulāri izdeva noteikumus, kas noteica katra iedzīvotāja pienākumus un tiesības atbilstoši piederībai konkrētai sabiedrības daļai. Skaidri reglamentēta bija arī kāzu norise: laiks, telpa, kārtība, dalībnieku skaits un svinībās pieļautās aktivitātes – atskaņojamā mūzika, dejas u. c.¹

Par kāzu norisi 16. gadsimta vidū Livonijas hronikā raksta luterāņu mācītājs Baltazars Rusovs (*Balthasar Russow*, 1542–1602). Hronikā izvērsti apcerētas muižnieku, pilsoņu un tirgoņu kāzu svinības, kas, spriežot pēc B. Rusova rakstītā, ilgušas vismaz trīs dienas. Livonijā dzīvojošie muižnieki, lai arī viņiem piederošās muižas bija pietiekami lielas, priekšroku deva kāzām miestos un pilsētās, kur atradās ģilžu nami. Turīgākie muižnieki izvēlējās svinēt kāzas Livonijas galvenajā pilsētā Rīgā.

Par iecerētajām kāzām un to, kurā pilsētā vai miestā tās notiks, muižnieks vai kāzu rīkotājs citiem Livonijas muižniekiem paziņoja trīs

mēnešus pirms gaidāmā notikuma. Uz kāzām tika uzaicināti bundzinieki un muzikanti no dažādām pilsētām, kā arī sarunāts, ka svinību laikā tiks sistas zemes firsta karabungas. Pirmajā dienā, ierodoties līgavai un līgavainim, visi lūgtie viesi sadalījās divās grupās – līgavas un līgavaiņa, un uz kaujas ērzelēm un jauniem zirgiem, izgreznotiem ar zelta ķēdēm, spalvu pušķiem un citām rotām, izgāja no pilsētas. Tur vecākais no muižniekiem teica runu – pateicās visiem viesiem par līgavainim un līgavai parādīto godu un lūdza “pavadīt kristīgu ļaužu kāzas pilnā vienprātībā”. Pēc tam visi devās atpakaļ uz pilsētu, “šaudīdami un trokšņodami, it kā pēc uzvaras vai cietokšņa ieņemšanas”, un, nonākuši pilsētā, divas reizes jāja gar ģildes namu, kur atradās līgava ar citām dāmām. Līgava, izgreznota pērlēm un zelta rotaslietām, ar kroni galvā, “tikai ar mokām zem šāda smaguma varēja noturēties uz kājām”.² Pēc šī rituāla abi pulki devās novilkt zābakus ar piešiem un ieradās ģildes namā, kur liksmoja līdz pusnaktij. Otrajā dienā (svētdienā) viesi ar kara bungām un taurēm, lielām svecēm un lāpām pavadīja līgavu un līgavaini gājienā uz baznīcu, kur viņus sagaidīja ērgelnieks un dziedātāji. Pēc sprediķa jauno pāri veda pie altāra, “kur mācītājam gandrīz pusstundu bija jānopūlas, lai izdabūtu no līgavas jāvārdu”. Savukārt pēc laulībām atkal ar lielu greznību jauno pāri veda no baznīcas uz ģildes namu, kur bija sarikots bagātīgs mielasts. Pēc mielasta sākās dejas un alus dzeršana uz otra veselību, nereti tā pārta-pa kautiņos. Savukārt trešajā dienā (pirmdienā)

¹ Raksts ietilpst autorei topošā promocijas darba “Latīņu okāzionālā dzeja Rīgā 17. gs.: kāzu dzeja Gerharda Šrēdera iespieddarbos” nodaļā “Eiropas humānisms un Livonija 16.–17. gadsimtā”.

² Rusovs, B. 1926. *Livonijas kronika*. Ed. Veispala tulkojums. Rīga: Valters un Rapa, 56.–57. lpp.

jauno pāri veda uz tuvāko baznīcu, kur tie noklausījās sprediķi par laulības dzīvi. Kad ērgelnieks un dziedātāji bija beiguši dziedāt, visi atgriezās ģildes namā un turpināja svinības.³ B. Rusovs Livonijas hronikā muižnieku kāzas attēlojis kā ekstravaganšu notikumu, pieminēti arī negatīvi piemēri, kuriem sekojis Dieva sods (kāda slimība vai nelaime), lai tie būtu kā pamācības pēcnācējiem. Nosodoša attieksme vērojama arī pilsoņu un tirgoņu kāzu dienas aprakstā, par kuru vēstīts hronikas otrās daļas trešajā nodaļā.

Tirgoņu kāzas, uz kurām bija ielūgti citi pilsoņi un sveši tirgoņi, notika svētdienās. Vispirms ielūgtie viesi līgavu un līgavaini lielā gājienā pavadīja uz baznīcu, bet pēc tam uz ģildes namu, kur bija sarīkots bagātīgs mielasts. Pēc mielasta un dziesmām sākās dejas, kas ilga līdz vakariņām. Ja kāds no viesiem vēlējas, varēja doties uz baznīcu noklausīties pēcpusdienas sprediķi. Pēc vakariņām atsākās dejas un dzīvošana līdz pusnaktij. Šīs kāzu svinības izcēlās ar grezniem tērpiem un zeltlietām – greznākie tērpi bija apdarināti ar lūšu, caunu un leopardu ādām, vienkāršākie – ar vilku un lapsu ādām. Sievu aubes bija izgreznotas ar kaltu un apzeltītu sudrabu. Viņas valkāja arī zelta un apzeltīta sudraba kakla ķēdes ar piekarinātām dārglietām, no sudraba kaltas un apzeltītas stīpiņas, somiņas un zelta gredzenus. Savukārt jaunavas valkāja gan pērļu, gan apzeltītas sudraba matu saites, lielas un biezas mēteļu sprādzes, lielas jostas, kā arī lielas kakla rotas lūdzamo kreļļu veidā, kas bija apkārtas ar skaistām dārglietām.⁴

Tautas greznās kāzu svinības un tērpsanās paradumi, kas skaidrojami ar vispārējā labklājības līmeņa celšanos, saņēma mācītāju un rātes nosodījumu. Rīgas rāte regulāri izdeva likumus un aktīvi darbojās greznības apkarošanā, pamatojot savu rīcību ar vēlmi novērst gaidāmo Dieva sodu, kas sekos, ja ļaudis neievēros mērenību. Mācītājs Georgs Ciglers (*Georgius*

Cieglerus, 1551–1633) pārmeta sabiedrībai, ka tā iegrīmusi pārmērībās, kurām nelīdzot nedz mācītāju sprediķi, nedz likumi.⁵

Greznības noliegumi kāzām sākotnēji sastopami “namnieku runās” un Rīgas pilsētas policijas noteikumos. Sākot ar 16. gadsimtu, tos sakopoja atsevišķos nolikumos, kuru uzdevums bija nevēlamu parādību novēršana, tāpēc gadījumā, ja rezultāts netika sasniegts, tos atjaunoja un sodus par pārkāpumiem pastiprināja. Pret greznību vērstie likumi tiesību avotu hierarhijā nav vērtēti kā zinātniski izstrādātas tiesības. Sava mainīguma un konkrētam gadījumam piemērotā rakstura dēļ tie uzskatāmi par piederīgiem vispārējo policijas nolikumu un “baznīcas pārmācību” jomai. Nolikumi, nevaicoties no spēcīgiem izteikumiem, apkaroja nekārtības, pamatojot, kādēļ tām jādara gals.⁶ Minētie nolikumi tiesību hierarhijā varētu būt līdzīgi mūsdienu Rīgas domes saistošajiem noteikumiem.

1593. gadā ar Rīgas pilsētas tipogrāfa Nikolaja Mollīna palīdzību tiek iespiests “Karaļa pilsētas Rīgas – Vidzemē – godātās rātes atjaunotais kāzu un apģērbu nolikums”. Jau 1598. gadā vai nu aristokrātiskas greizsirdības, vai pamatotu raižu (par pārmērīgu izšķērdību un greznošanos) dēļ iespiests “Rīgas pilsētas rātes 1598. gada atjaunotais nolikums par tērpu greznību un izšķērdību kāzās”, kurā veikti labojumi un papildinājumi. 1598. gada atjaunotais nolikums tika papildināts jau 1603. gadā,

³ Rusovs, B. 1926. *Livonijas kronika*, 57.–58. lpp.

⁴ Turpat, 63.–64. lpp.

⁵ Cieglerus, G. 1599. *Welt Spiegel Menniglichen zu diesen letzten zeiten für die augen gestellt und aus Heiliger Göttlicher Schrift, und aller Welt...* Rīga: Nicolas Mollyn, S. 323.

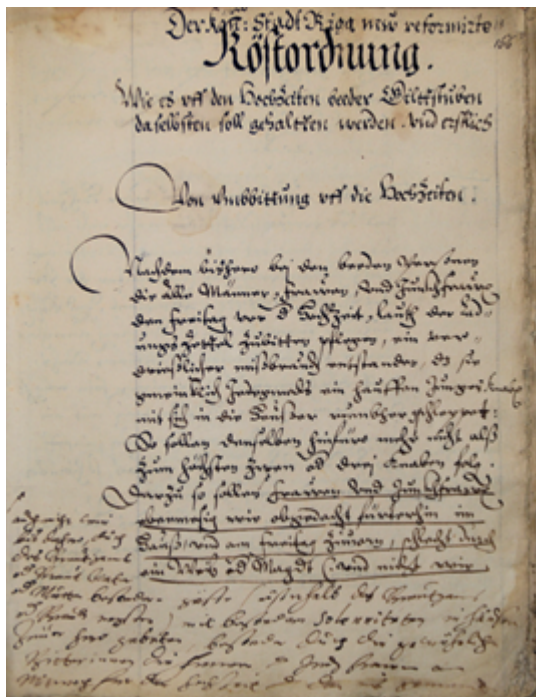
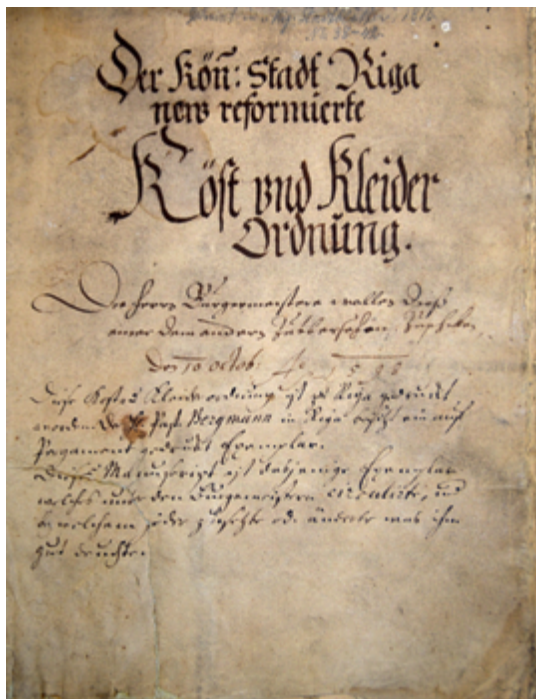
⁶ Stolleis, M. 1983. *Pecunia nervus rerum. Zur Staatsfinanzierung in der frühen Neuzeit*. Frankfurt am Main: Klostermann, S. 35–36.

pēc tam 1613., 1614., 1619., 1621. gadā un arī vēlāk.^{7, 8} ① ②

Pēc 1593. un 1598. gada Rīgas rātes izdotā nolikuma redzams, ka atbilstoši savam sociālajam statusam kāzas varēja svinēt Lielajā vai Mazajā ģildē, savās mājās vai kādā citā namā. Lielajā ģildē kāzas drikstēja rīkot tirgotāji un pilsētas ierēdņi (augstmaņi), Mazajā ģildē – amatnieki. Savukārt mājās kāzu svinības rīkoja visi pārējie iedzīvotāji, tai skaitā kalpi un kalpones. Par kāzu svinībām “kādā citā namā” precizējumu nav. Šo svinību vietu, domājams, izmantoja vienkāršie iedzīvotāji, piemēram, rīkojot kāzu svinības kādu pārtikušāku radu mājās. Nevar izslēgt iespēju, ka arī kāds turīgs pilsētas iedzīvotājs dažādu apsvērumu dēļ varētu izvēlēties kāzas svinēt citā namā ārpus Rīgas, piemēram, muižā. Katrā no izvēlētajām svinību vietām drikstēja piedalīties noteikts skaits cilvēku, tāpēc vīrus, sievas un jaunas uz kāzām ielūdza saskaņā ar ielūgumu sarakstu. Ielūgšana notika piektdienā pirms kāzām – šim pienākumam īpaši norīkots viesu ielūdzējs personīgi ieradās pie katra no gaidāmajiem viesiem, pēc tam to viesu skaits, kuri bija apstiprinājuši savu ierašanos, tika paziņots vai nu līgavainim, vai viesu rīkotājam.

⁷ Kvaskova, V. 2013. Svētku un apģērbu nolikumi 16. un 17. gadsimtā. No: *Rīgas pilsētas tipogrāfa Nikolausa Mollina 1593. gadā iespiestais Karaļa pilsētas Rīgas – Vidzemē – godātās rātes atjaunotais kāzu un apģērbu nolikums*. Sigulda: Turaidas muzejrezervāts, 59.–62. lpp.

⁸ Lielākā daļa iepriekš minēto nolikumu pieejami vienīgi norakstu vai fragmentu veidā, tādēļ laulību dienas norises apraksts balstīts galvenokārt uz 1593. un 1598. gada nolikumu (1593. gada nolikums saglabājies pilnībā (pieejams tulkoats arī latviski); 1598. gada nolikums saglabājies Johana Kristofa Broces (*Johann Christoph Brotze*, 1742–1823) un Gotharda Tobiasa Tilemana (*Gothard Tobias Tielemann*, 1773–1846) norakstā), kā arī uz vācbaltiešu jurista Aleksandra Buholca (*Alexander Buchholtz*, 1851–1893) rakstu “Rīgas kāzas 17. gadsimtā” (“Rigasche Hochzeiten im 17. Jahrhundert”), kur iekļauti fragmenti no 17. gadsimta kāzu un greznības noliegumu, kā arī Rīgas likuma tiesas protokolu norakstiem.

① Rīgas – karaliskās pilsētas Vidzemē – godātās rātes atjaunotais svētku un tērpu nolikums (*Eines Erbarh Raths der Königlichen Stadt Riga in Liefflandt, Reformirte Köst und Kleider Ordnung*), Johana Kristofa Broces (*Johann Christoph Brotze*, 1742–1823) noraksta fragmenti, 1598. LU AB RN, Livonica 30, 162; 166

Von der hochseelichen Music in Dänig.

VIII. Wenn inden so auß der großen Christlichen
 Hofzeit machen will, soll andauß nicht
 zum weit zulass und verlaubnis daß die
 vorhabenden Dingennummern sein sein
 durch den bestellten Cantorem der Gemein
 die Wartung zu geben zulass sein, Darnach ist
 zu messer nicht als zum gesten, z. taler und
 nicht, und darinnen dinstand sein sein
 freudig ad ande dinstand und der bestell
 nach ist seine adinstand und dinstand
 bei Straff. 30 D .

IX. So solay sich auch der Organist und für
 über 33 alle Sonntage reparieren müssen, es
 zu der ordnung dinstand gemessen lag sein,
 und hininnen dinstand sein. 3 D . und
 den Dinstand dinstand 18 D . reparieren
 dar anforderlich sein, bei Straff. 10 D .

XXV. Adlich sollen die Dinstand sein
 ing sein, das ist alles nicht und nichtig
 zugehen, das man gegen fremden sich
 der geben befehlet, insbesondere aber das
 alles keine zugehen und nichtig befehlet
 und die fremden zugehen werden,
 wurde. Darnach aber jemand dem Ge
 bot und Arbeit der Dinstand, mit
 nichtig aber die bestellte dinstand
 fallen, das soll ~~in dinstand~~ gestrafft
 werden.

Und so soll kein Dinstand die rest dinstand
 Dinstand, gegeben.

Von Hochzeiten die in Dinstand
 gehalten werden.

Da aber eine eheliche Man in seinem oder
 andern Dinstand, Hofzeit machen will,
 soll er nicht mehr als fünfzig Mann sein
 und dinstand ~~in dinstand~~ und dinstand ~~in dinstand~~

*Johann Christoph Brotze hat dieses die dinstand
 in dinstand, bei Straff.*

Der Hochseelichen Stadt Riga reformirte
 Kleiderordnung.

Da weil ein Hochseelich wegen dinstand
 und mancherlei Dinstand, so sich kein
 für andere dinstand, über dinstand
 dinstand Ordnung ist nicht eigentlicher
 dinstand sein: jedoch damit aller von
 dinstand nicht und dinstand so ad nichtig
 abgehafft, die dinstand maß gehalten,
 und ein Hand von dem andern erkannt
 werden müß, so will ein Hochseelich
 damit nichtig, das Carnat und dinstand
 dinstand: dinstand dinstand, dinstand, dinstand
 dinstand, ganze dinstand, dinstand
 dinstand dinstand, dinstand, dinstand
 dinstand, dinstand an, alles und dinstand
 dinstand dinstand dinstand dinstand in dinstand
 dinstand dinstand, dinstand, und dinstand
 dinstand dinstand nicht mehr dinstand sein.

2 Rīgas – karaliskās pilsētas Vidzemē –
 godātās rātes atjaunotais svētku un
 tērpu nolikums (Eines Erbarh Raths der
 Königlichen Stadt Riga in Liefflandt,
 Reformirte Kost und Kleider Ordnung),
 Johana Kristofa Broces (Johann Christoph
 Brotze, 1742–1823) noraksta fragmenti,
 1598. LU AB RN, Livonica 30, 172; 186; 187

Līgavainis kāzu rītā varēja palikt mājā, no kurienes dosies uz laulību ceremoniju baznīcā, kamēr tēvs vai tuvākais draugs pulksten astoņos no rīta paziņoja rātskungiem par to, no kuras mājas notiks gājien uz baznīcu. Aicinātie viesi – vīrieši un sievietes un noteikti divas pieaugušas jaunas, kuras bija miļas līgavai un līgavainim, – devās gājienu pa priekšu, gan ejot uz baznīcu, gan nākot no tās. Līgavai baznīcā bija jābūt pirms pulksten deviņiem. Gājienu piedalījās arī no tuvāko draugu vidus vai no tautas izvēlēti dāvanu nesēji.⁹ Pēc 1593. gada nolikuma nojaušams, ka gan gājienu no mājām uz baznīcu, gan gājienu no baznīcas uz svinību vietu līdz ar kungiem devušies arī kalpi. 1598. gada nolikumā izteikti aizrādījumi par to, ka kalpi gājienu nav uzvedušies atbilstoši savam statusam, tāpēc turpmāk noteikts: ja gājienu vēlas piedalīties arī kungu kalpi, tie drīkst sekot aiz gājiena vai iet gājienu blakus, lai būtu redzama un tiktu ievērota atšķirība starp kungiem un kalpiem.¹⁰ Gājiena laikā par kārtību jāgādā viesu ielūdzējam. Ir ziņas, ka gājienu piedalījās arī atsevišķas karietes. Aleksandrs Buholcs raksta, ka braukšana uz baznīcu ar līgavas karieti, ko sagādāja no rātes staļļa, bija nostiprinājusies tradīcija. Aiz līgavas karietes drīkstēja braukt vēl viena kariete, bet pārējie devās kājām. 17. gadsimtā šī tradīcija mainījās un arvien biežāk ļaudis sāka braukt uz kāzām ar vairāk karietēm, nekā noteikts. 1677. gada nolikumā vērojams sašutums par to, ka karietē braucot arī labos laika apstākļos un to darot pat vīrieši. Tādēļ, “lai neradītu Rīgas ielās satiksmes traucējumus”, rāte noteica visām vīriešu kārtas personām, izņemot nepieciešamības gadījumus, doties uz kāzām kājām, kā

tas bija pieņemts līdz šim.¹¹ Gan karietes, gan zirgi uz kāzām tika īpaši izgreznoti.

Pirms laulību ceremonijas tika veikti īpaši sagatavošanās darbi, izgreznota baznīca. Uzmanība tika pievērsta arī baznīcu apmeklējošo personu nosēdināšanai. Viesu ielūdzējs rūpējās par to, lai baznīcā rātes kungu meitām būtu novietoti atsevišķi krēsli un tām nebūtu jāsež solos līdzās pārējām jaunavām.¹² Jaunas un sievas sēdēja atsevišķos solos šķirti no vīriešiem.

Laulību ceremonija noritēja atbilstoši baznīcas rokasgrāmatās noteiktajai kārtībai: mācītājs izskaidroja vīra un sievas lomas un savstarpējo pakļautību, vaicāja pēc abu piekrišanas doties laulībā, lūdza Dieva svētību un pasludināja jaunlaulātos par vīru un sievu. Lai ierobežotu kāzu dienas garumu, 1639. gada nolikumā noteikts, ka laulību ceremonija baznīcā jābūt desmitos no rīta, turklāt ceremonijas laikā līgavas tēvs līgavaiņa klātbūtnē pateicību gīdīs vecākajam un viesiem izsaka tikai ar galvas mājieniem, nevis rokaspiedienu.¹³ Acīmredzot svinīgās ceremonijas mēdza ievilkties, jo 17. gadsimta sākumā pirms vai pēc ceremonijas bija atvēlēts kāds brīdis pateicības teikšanai.

Pēc ceremonijas baznīcā laulātais pāris un viesi dodas uz izvēlēto svinību norises vietu. Tiklīdz kalpi vai puīši pavadījuši savus saimniekus līdz gīdī, tiem jādodas mājās. Palikt drīkst vienīgi rātskungu, eltermaņu un citu ievērojamu personu (augstmaņu) kalpi, kuri norīkoti šai vajadzībai.¹⁴ Par to, kā kalpiem būtu jārikojas, ja svinības notiek citur, nolikumā nav minēts. Rīkojums “doties prom” faktiski nozīmē “nepiedalīties svinībās”, tādējādi, ja

⁹ *Rīgas pilsētas tipogrāfa Nikolausa Mollina 1593. gadā iespiestais Karaļa pilsētas Rīgas – Vidzemē – godātās rātes atjaunotais kāzu un apģērbu nolikums*. 2013. Sigulda: Turaidas muzejrezervāts, 12.–19. lpp.

¹⁰ *Hochzeit-Ordnung. Eins Erbarh Raths der königlichen Stadt Riga, erneuerte Hochzeit Ordnung*. 1598. Rīga: durch Nicolaum Mollinum, § 7.

¹¹ Bucholtz, A. 1889. Rigasche Hochzeiten im 17. Jahrhundert. In: *Rigascher Almanach für 1889*. Rīga: Druck und Verlag von W. F. Häcker, S. 26–27.

¹² Taube, M. 1960. Greznības noliegums Rīgā XVI un XVII gadsimtā. No: *Raksti*. 1. sēj. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmija, Fundamentālā bibliotēka, 301. lpp.

¹³ Bucholtz, A. 1889. Rigasche Hochzeiten im 17. Jahrhundert, S. 9.

¹⁴ Turpat, 5. lpp.

kāzu svinības notiek mājās, kalpiem, netraucējot svinību gaitu, jāpievēršas saviem ikdienas darbiem.

1593., 1598. gada un citos iespiestajos nolikumos nav secīgi minētas visas aktivitātes dienas gaitā, tomēr ir zināms, ka viesi piedalījās kāzu mielastā un baudīja gan mūziku, gan dejas. 1593. gada nolikumā ir ietverts punkts par to, ka kāzu viesi drīkst atstāt svinības pašu izvēlētā laikā – gan rātskungs, gan jebkura cita persona no ģildes nama vai citas kāzu vietas var doties uz mājām, kad to vēlas.¹⁵ Šāds punkts nolikumā iekļauts acimredzot tādēļ, ka pastāvējis kāds reglaments, kas noteicis rātskungu obligātu klātbūtni laulību ceremonijas vai kāzu svinību laikā. Atļauja pamest kāzu svinības pašu izvēlētā laikā deva iespēju neuzkavēties nesaistošās kāzu svinībās pēc formālā pienākuma izpildīšanas.

Kāzu svinību laikā bija jāievēro noteikta kārtība, jo nolikumu neievērošanas gadījumā par katru pārkāpumu tika piemērots sods. Likuma tiesas tiesnesim bija jāpārlicinās, lai kāzu svinību gaita norit atbilstoši nolikumam. Viens no viņa galvenajiem uzdevumiem – novēst ķildas. Ja kāds tomēr viņam neklausā vai uzbrūk apkalpotājiem, tas jāsoda kā nemiera cēlājs. Lielu pārmērību gadījumā, piemēram, ja tiek lietoti “aizliegtie” ēdieni un cilvēki alkohola reibumā kļūst augstprātīgi un sakaujas, sods var būt pat 100 mārkas. Lai būtu garantija, ka piespriestā soda nauda tiks samaksāta, viesu ielūdzējs likuma tiesas tiesnesim no kāzām kā ķīlu iedeva vienu lielu sudraba kannu uz tik ilgu laiku, kamēr sods netika samaksāts (ne ilgāk kā 14 dienas).¹⁶ Ja likuma tiesnesis kāzās nevarēja ierasties, tika sūtīti likuma tiesneša palīgi – divi likuma tiesas sulaiņi. Viņu uzdevums bija noskatīt gan līgavas un līgavaiņa,

gan kāzu viesu apģērbu, kā arī ievērot kāzu mielastā pasniegtos ēdienus un dzērienus. Par novērojumiem kāzu gaitā tika ziņots likuma tiesnesim. Likuma tiesas sulaiņiem bija jāuzrauga arī kāzu mielasta rīkotāju, viesu ielūdzēju, muzikantu, liģeru¹⁷ un sardzes kareivju darbs.¹⁸ Papildus tam par darbu tika saņemtas arī piemaksas, ko aprēķināja pēc vakara gaitā iegūtās soda naudas. Tādējādi samaksu sistēma tika veidota tā, lai likumu tiesas sulaiņi būtu motivēti strādāt cītīgāk un uzrādīt pēc iespējas vairāk pārkāpumu. Tomēr, pēc vēstures avotu liecībām, bija atsevišķi gadījumi, kad likuma tiesas pārstāvji nepakļāvās rātes un tiesnešu norādījumiem un apzināti neievēroja noteiktus pārkāpumus, kā arī noklusēja mazturīgāku iedzīvotāju slepenās kāzu svinības. Pieķeršanas gadījumā sulaiņi mēģināja aizbildināties ar “nevācu” valodas nezināšanu, tomēr šādi aizbildinājumi netika ņemti vērā.¹⁹ Par minēto rīcību sekoja cietumsods.

Līdzās likumu tiesas tiesnesim bija iecelts šaferis (galvenais svētku rīkotājs), kurš kāzu mielasta laikā uzrauga galdu klāšanu, maizes griešanu, virtuvi, pagrabu, puīšus, kas nes alu, kā arī muzikantus un visu noteikumu ievērošanu, it sevišķi ēdienu un dzērienu atnešanu un aiznešanu. Šaferis iekasēja arī nodevas saskaņā ar nolikumu un izmaksāja atalgojumu katram, kuram tas pienācās.²⁰

Lielajā ģildē mielastam bija paredzēti vismaz četri galdi: līgavas galds, kungu galds (kuru izvietojumā tādā kā telpas gala līdz Marijas tēlam), sešu galda klājēju un dāvanu nesēju galds (šķērsām no Marijas tēla) un sieviešu

¹⁵ Rīgas pilsētas tipogrāfa Nikolausa Mollina 1593. gadā iespiestais Karaļa pilsētas Rīgas – Vidzemē – godātās rātes atjaunotais kāzu un apģērbu nolikums, 18. lpp.

¹⁶ Bucholtz, A. 1889. Rigasche Hochzeiten im 17. Jahrhundert, S. 5–6.

¹⁷ Liģeris – viens no Rīgas latviešu amatiem 14.–18. gadsimtā; nodarbojās ar ievesto preču (it īpaši labības) izkraušanu, svēršanu, novietošanu, arī eksporta preču apstrādi.

¹⁸ Taube, M. 1960. Greznības noliegums Rīgā XVI un XVII gadsimtā, 303. lpp.

¹⁹ Turpat, 304. lpp.

²⁰ Rīgas pilsētas tipogrāfa Nikolausa Mollina 1593. gadā iespiestais Karaļa pilsētas Rīgas – Vidzemē – godātās rātes atjaunotais kāzu un apģērbu nolikums, 21. lpp.

un jaunavu garais galds (no tālākā gala līdz pagraba durvīm). Mazajā ģildē mielastam paredzēti divi galdi – ligavas un kungu galds (no telpas tālākā gala uz leju līdz muzikantu solam) un sieviešu un jaunavu galds (no pagraba durvīm līdz ligavas kambara durvīm). Lai arī 1593. gada nolikumā rakstīts, ka Mazajā ģildē “visi pārējie galdi un soli ir jānovāc, un, izņemot šos minētos galdus, nevienam, lai kas viņš arī būtu, nedrīkst klāt galdu un mielot viņu nevienā citā ģildes istabā”,²¹ atsevišķos gadījumos, piemēram, kad ieradušies augstmaņi ar saviem kalpiem, uzklāts vēl viens galds. Kalpiem uz maza galda noliktas trīs bļodas ar ēdienu. Turpretim ne pavārs, ne arī apkalpošais personāls svinību laikā nedrīkst ne nogaršot kādu no ēdieniem, ne arī dzert vīnu. Viesībās kalpiem jāraugās, lai nenotiktu kādas blēdības saistībā ar neatļautu vīna vai alus pasniegšanu un nerastos zaudējumi. Pretējā gadījumā viņiem draud atalgojuma noņemšana un sods – 3 mārkas. Smagāka pārkāpuma gadījumā – pat izraidīšana no ģildes.²² Šādi sodi lielākoties tika ieviesti, lai novērstu zādzības un kalpu apreibināšanos ar alu un vīnu. Mielasta laikā viesus apkalpoja rātes sulaiņi, bet, sākot ar 1658. gadu, amatnieku kāzās viesus apkalpojuši pašu amatnieku zeļļi. Dzērienus pasniedza alus nesēji un liģeri.²³ Savukārt par kāzās lietojamiem sudraba traukiem atbildēja viesu ielūdžejs.²⁴

Arī kārtība mielasta laikā bija stingri noteikta. Piemēram, 1593. gada nolikums noteic, ka “ne pirms mielasta, ne tā laikā, ne arī pēc tam nedrīkst sēsties kaut kur citur kā vien pie konkrētajiem (viesu grupai atbilstošajiem,

jau iepriekš ierādītajiem) galdiem”. Sods par šādu pārkāpumu bija vai nu 5 mārkas, vai arī bargāks atkarībā no personas un pārkāpuma smaguma.²⁵ Arī turpmākos nolikumos spēkā ir šis noteikums, kura neievērošanai seko sods. Kāzu viesis, vārdā Kārstens Dolmans (*Karsten Dolmann*), tika sodīts par to, ka nepaklausīja likumu tiesas tiesneša prasībai “piecieties no dāmu soliem un iet sēdēt pie vīriem”. Viņš likumu tiesas tiesnesim nicinoši atcirtis, ka “pašreiz viņam gribas sēdēt pie dāmām”. Par mācību turpmāk būt pieticīgākam K. Dolmanam tika piespriests sods – 3 Rīgas dālderī.²⁶ Nolikumos atsevišķi punkti bija veltīti arī sievietēm, piemēram, 1639. gada nolikumā norādīts, ka sievietēm nevajadzētu nepieklājīgi ātri doties pie ēdamgalda.²⁷

Lai pirms mielasta, tā laikā vai pēc tā neielavītos kāds nelūgts viesis, svešs puisis vai meita, kāzu dienas garumā pēc kāzu rīkotāju lūguma divi tiesas kalpotāji sargāja vārtus.²⁸ Ja tomēr gadītos ļaudis, kuri nelūgti mēģina ielavīties kāzās pirms vai pēc mielasta, “tad viņi, tāpat kā tie ienākuši, apkaunojošā kārtā atkal jāizraida ārā, atņemot viņiem viņu virsdrēbes un nepieciešamības gadījumā par sodu pat ieliekot cietumā”.²⁹ Kā jau minēts iepriekš, viesus uz kāzām aicināja kāzu ielūdžejs pēc līgavaiņa vai kāzu rīkotāja veidota saraksta. Iespējams, ka viesu saraksts bijis arī tiesas kalpotājiem, kuri sargāja vārtus. Tomēr šādu iespējamību liek apšaubīt fakts, ka nereti uz kāzu svinībām bija ieradies vairāk viesu, nekā noteikts, bet

²¹ *Rīgas pilsētas tipogrāfa Nikolausa Mollina 1593. gadā iespiestais Karaļa pilsētas Rīgas – Vidzemē – godātās rātes atjaunotais kāzu un apģērbu nolikums*, 14. lpp.

²² Turpat, 15. lpp.

²³ Bucholtz, A. 1889. *Rigasche Hochzeiten* im 17. Jahrhundert, S. 4, 24.

²⁴ Taube, M. 1960. *Greznības noliegums Rīgā XVI un XVII gadsimtā*, 301. lpp.

²⁵ *Rīgas pilsētas tipogrāfa Nikolausa Mollina 1593. gadā iespiestais Karaļa pilsētas Rīgas – Vidzemē – godātās rātes atjaunotais kāzu un apģērbu nolikums*, 15. lpp.

²⁶ Bucholtz, A. 1889. *Rigasche Hochzeiten* im 17. Jahrhundert, S. 20.

²⁷ Turpat, 9. lpp.

²⁸ 1598. gada nolikumā noteikts, ka vārti jāšargā vienam tiesas kalpotājam.

²⁹ *Rīgas pilsētas tipogrāfa Nikolausa Mollina 1593. gadā iespiestais Karaļa pilsētas Rīgas – Vidzemē – godātās rātes atjaunotais kāzu un apģērbu nolikums*, 16.–19. lpp.

tas nebūtu iespējams, ja pie vērtiem patiešām būtu bijusi stingra atnākošo personu kontrole pēc viesu saraksta. Šāda situācija varētu rasties vienīgi tad, ja tiesas kalpotāji vai nu nebūtu ieradušies, vai arī ja tiem būtu samaksāts par viesu skaita neievērošanu.

Neatņemama kāzu svinību daļa bija mūzika. Tie, kuri kāzas svinēja Lielajā ģildē, ar birģermeistara piekrišanu drīkstēja lūgt Doma skolas baznīcas kora priekšdziedātājam (*cantor*) nodziedāt līgavas mesu.³⁰ Mesa, domājams, tika dziedāta latīņu valodā. Savukārt muzikantus uz kāzām drīkstēja nolīgt tikai no pastāvošām mūziķu apvienībām. Viens no ievērojamākajiem muzikantiem Rīgā bija Kaspars Špringers (*Caspar Springer*, 1628–1696) – *princeps musices instrumentalis* jeb rātes algots pilsētas instrumentālās mūzikas vadītājs, galva, vecākais, kura ikdienas uzdevums bija nodrošināt sardzi Pēterbaznīcas tornī, kā arī kuplināt dievkalpojumus ar trompešu spēli. 17. gadsimtā kāzās tika atskaņoti gan K. Špringera sacerēti pirmatskaņojumi, gan jau zināmas melodijas.

Muzikanti sāka spēlēt tikai pēc mielasta. Viņiem bija jautri jāmuzicē, līdz pienāca laiks (pulksten septiņos vakarā) spēlēt līgavas deju, ar ko reizē tika aizslēgts pagrabs un svinības beidzās.³¹ Vēstures avotos atrodamas liecības tam, ka muzikantu darbs ne vienmēr atbilda kāzu organizētāju un svinētāju prasībām. Par muzikantiem atrodamas vairākas sūdzības – dažkārt kāzinieki sūdzējās par to, ka muzikanti slikti spēlēja, citreiz par to, ka mūziķi uzņēmušies spēlēt vairākās kāzās vienā dienā un nav uz sarunātajām kāzām ieradušies.³² Muzikantiem vācu kāzās maksāja vairāk, tādēļ, ja vienā dienā bija piedāvātas vairākas kāzas,

muzikanti deva priekšroku tām vai arī, konkurējot ar citiem muzikantiem, centās muzicēt vairākās kāzās. Citreiz ļaudis sūdzējušies par to, ka mūziķi nespēlēja visus instrumentus.³³ Atļauto mūzikas instrumentu klāsts mainījies vairākkārt.

Līdzās muzicēšanai kāzu svinību laikā notika dejas. Latvijas Valsts vēstures arhīva eksperte Valda Kvaskova, rakstot par greznības nolikumu, uzskatāmi apkopojusi noteikumus, kas attiecas uz deju kārtību Livonijā 16. gadsimtā. 1548. gada kāzu nolikumā norādīts, ka pēc mielasta drīkst dejojot “vairākas dejas”, 1574. gada nolikumā uzsvērts, ka “pirmā deja pienākas asinsradiniekiem”. Tikmēr, gaidot deju sākumu, jaunavām jāpulcējas kambarī un jāgaida, līdz dāvanu nesēji viņas aicinās uz deju. Kurzemes hercogistē 1591. gadā izdotajā nolikumā atļauts sākt dejas tikai pēc mielasta,³⁴ savukārt 1593. gada un 1598. gada Rīgā izdotajā nolikumā rakstīts, ka dejošana jāpārtrauc tad, kad saklāti mielasta galdi, tātad jādejo pirms mielasta, turklāt dejas iesāk divas likumu tiesas ieceltas personas – dāvanu nesēji. 17. gadsimtā dejas varētu būt notikušas gan pirms, gan pēc mielasta.

Dejas bija nozīmīga svinību daļa, un arī tajās, līdzīgi kā visās citās kāzu svinībās, bija jāievēro noteikumi: deju laikā vienlaicīgi drīkst dejojot ne vairāk kā 14 pāri. Ir aizliegts grūstīties vai skaļi klaigāt. 1639. gada februārī rātskungs un likumu tiesas tiesnesis Ludvīgs Hintelmanis (*Ludwig Hintelmann*) deju laikā aizrādīja jauniem vīriem, ka viņiem būtu jādejo atbilstoši pieņemtajām manierēm, bet vīri aizrādījumu neņēma vērā. L. Hintelmanis lūdzis mūziķiem pārstāt spēlēt, uz ko vīri reaģēja, aizejot prom un atstājot savas dāmas

³⁰ Bucholtz, A. 1889. Rigasche Hochzeiten im 17. Jahrhundert, S. 3.

³¹ Rīgas pilsētas tipogrāfa Nikolausa Mollina 1593. gadā iespiestais Karaļa pilsētas Rīgas – Vidzemē – godātās rātes atjaunotais kāzu un apģērbu nolikums, 18. lpp.

³² Taube, M. 1960. Greznības nolikums Rīgā XVI un XVII gadsimtā, 305.–306. lpp.

³³ 1593. gada nolikumā kāzu svinībās atļauts spēlēt visus instrumentus, savukārt 1603. gada nolikumā muzicēšana ģildēs tika ierobežota – bija aizliegta trompešu spēle un muzicēšana priekšdziedātāja vadībā.

³⁴ Kvaskova, V. 2013. Svētku un apģērbu nolikumi 16. un 17. gadsimtā, 70. lpp.

nepiedienīgi sēžam. Tad cits pēc cita piecēlušies Ludvigs Hintelmanis, superintendents Hermanis Samsons, pilsētas fiziķis Johans fon Hēfelns (*Johann von Höveln*, 1601–1652) un citi cienijami vīri un dejoja pirmo deju. Mācīto vīru piemērs iedarbojās, un otrajā dejā, kā ziņots, piedalījās arī vecākie (*Älterleute*) un baznīcas vecākais (*Älteste*). Ja kāds no viesiem uzvedās agresīvi un likumu tiesas tiesneša norādes neievēroja, par pārkāpumu tika piespriests sods. A. Buholcs piemin kādu 17. gadsimta tiesas protokolu, kurā minēts, ka Kristofs Litkens (*Christoph Lützens*) kāzu svinību laikā traucējis kādu dejojāmu, un, lai arī tam nebija nekāda iemesla, izturējies pret viņu necienīgi. Likumu tiesas tiesnesis Rīgemans (*Rigemann*) piedāvājis K. Litkenam nomierināties, bet viņš apgalvojis, ka neatceras, ko ir izdarījis. Tā kā K. Litkens neievēroja brīdinājumu un turpināja neadekvāti uzvesties, necienot ne likumu tiesas tiesnesi, ne to, ka atrodas kāzu svinībās, viņš tika sodīts ar naudas sodu – 100 guldeņiem.³⁵ Rīgas likuma tiesas protokolu norakstos atrodami arī citi līdzīgi gadījumi.

Informācija par svinību laikā dejojajām dejām Rīgā 17. gadsimtā ir ārkārtīgi ierobežota. Pieejama vienīgi informācija par dejām 17. gadsimta otrajā pusē. Vācbaltiešu jurista A. Buholca rakstā minēta tikai Kaspara Špringera 1676. gadā atskaņotā kāzu svinību deja “Köstenbrodt”³⁶ – gara deja, kuru spēlēja ar nolūku kāzu viesus nogurdināt. Šīs dejas laikā jāievēro atturīgums un mērenība.³⁷ Savukārt kādā pārstāstā, kur aprakstītas birģermeistara Johana Benkendorfa (*Johann Benkendorff*) dēla Konrāda (*Conrad*) un rātskunga Baltazara fon Duntesa (*Balthasar von Dunten*) meitas Katrīnas (*Catharina*) kāzas 1683. gadā, minētas vairākas dejas. Vispirms tika spēlēta pavana – svinīga un majestātiska gājiena deja divdaļu taktsmērā,

kas atainoja spāņu galmu, pēc tam galjarda – kustīga itāļu deja trijdaļu taktsmērā ar lēcieniem. Gadījies, ka šīs straujās dejas laikā jaunais Kristians fon Hēfelns (*Christian von Höveln*) paslidējis un līdz ar savu deju parteri nokritis, izraisot citos viesos smieklus. Likumu tiesas tiesnesim Georgam fon Dammem (*George von Damme*) tas nepaticis, un viņš lūdzis likumu tiesas kalpu Heinrihu Buku (*Heinrich Buck*) izvērtēt Kaspara Špringera darbu. Tas, iereibis no spāņu vīna, lūdza Špringeru spēlēt garās dejas (iepriekšminēto deju “Köstenbrodt”), bet likumu tiesas tiesnesis pavēlēja deju pārtraukt un izpildīt lēno un graciozo “Basse” jeb “zemo” deju, kurai raksturīga lēna slidināšanās kustība, neatraujot pēdas no grīdas. Dejojošie vīri izteica iebildumus par to, ka viņiem jāpārtrauc iepriekšējā deja un nepieklājīgi jāatstāj savas partneres. Tad devās dejojot birģermeistars Kaspars Rīgemans (*Caspar Rigemann*), tiesu izpildītājs Hillebolds (*Hillebold*), likumu tiesas tiesnesis Georgs fon Damme, kā arī citi ievērojami vīri, un šo vīru piemērs nogludināja radušās nesaskaņas.³⁸

Pēc pulksten septiņiem vakarā muzikantiem atļauts spēlēt vienīgi “līgavas deju”, ar ko tiek noslēgtas svinības. Ap astoņiem līgava ar līgavaini jau bija aizvesti uz mājām. 1639. gada nolikumā līgavas deju rosina sākt astoņos vakarā.³⁹ Lai arī līgavas dejas tradīcija

³⁵ Bucholtz, A. 1889. Rigasche Hochzeiten im 17. Jahrhundert, S. 19–20.

³⁶ *Köste* – maksa; *brodt* – maize.

³⁷ Bucholtz, A. 1889. Rigasche Hochzeiten im 17. Jahrhundert, S. 33.

³⁸ Lai arī daļa no pārstāstā minētās informācijas sakrīt ar vēstures avotos atrodamo informāciju, ziņu par pārstāsta autoru un pārstāstā izmantotajiem avotiem nav. Arī lielākā daļa no atgadījumā minētajām personām vēstures avotos nav atrodamas, lai gan ziņām par Rīgas birģermeistariem un rātskungiem vajadzētu būt saglabātām. Nav iespējams noteikt, vai minētais pārstāsts ir radošs apcerējums par kāzām 17. gadsimta beigās vai patiesi vēsturiski noticis notikums, un šī iemesla dēļ norakstā ietvertā informācija jāuztver kritiski. No: *Alt-Rigaer Hochzeitfeiern*. Herberta Noimaņa noraksts no burtnīcas “Heimat”, Heft 10/11, 15.12.1932., S. 9–10.

³⁹ Bucholtz, A. 1889. Rigasche Hochzeiten im 17. Jahrhundert, S. 9.

21

Hochzeitlicher Braut-Tantz/
 Neben
Einer Anmahnung zur Freude/ an die Gäste/
 Dem
 Wohl-Edlen / Ehrenvesten und Wohlgelahrten
 Herrn
HERMAN MEINERS/
 Hoff-Secretario/
 Wie auch
 Der Wohl-Edlen / Ehr- und Viel Tugendreichen
 Jungfrauen
SOPHIA von DVNTE/
 Wohlverdienten Ober-Kämmer allhie/
 Eheleiblichen Tochter/
 Zugeschrieben
 von
Casparo Springern/ Sil.
 Eines Wohl-Edlen / Hochweisen Rahts bestalten Principal
 Musico Instrumentali.

In RIGA/
 Gedruckt durch Gerhard Schröders/
 Anno 1654.

Hamburg
 Musiquen & Instrumenten
 Alle Instrumente C.C.P.

CANTUS 1.

CANTUS 2.

Alto.

Tenor.

Bassus.

1. **Wenn hören!**
 O Du Apollo wie auch
 Du mach dich
 Laß' zu mir
 Bring auch her
 Du bester Muses Heer/
 Du bester
 Das was ich dich das Ohr.
 So mit Collyre/
 Erat / Novebris/
 Zerstreue auf die Bahn/
 Thalia / Polytonia/
 Kommt Camy Urania/
 Stimmt dich Braumann an.

2. **Seht ihr nicht!**
 Mir doch dieser Werbung sey?
 Euch Licht/
 Der euer Vöthen
 Demacht schlag
 Durch sehr erlösete Nacht/
 Nacht und Tag
 Da lüchelt mit dem Drost.
 Demd hier von euch begabte/
 Mir der Kunst beschreibet:
 Die er schon wieder an/
 Da den Nutzen dieser Saatz/
 Wie sich schon verpöret hat:
 Dst man ihn rühmet kan.

1. C. 2. C.

1. **Capto**
 Hat man den die Braut beschre/
 Die also
 Wie Er Sie selbst begre/
 In begre/
 Ehrlicher Tugend Tugend Jir/
 Die ihn lobt/
 Erlangen Er der Jir/
 Also haben sich gepaert
 Die nach der Tugend aher/
 So laß' und man begeh/
 Dieser Jir. du Miden Schaar/
 Echt ihr die verheir Paar
 Ist zu den Braumann sich.

4. **Nun herzu**
 Du Parnass Muses Schaar/
 Hebe du
 Hast nicht die wahr/
 Diesen Tanz/
 Laß' die Seiten flängen feet/
 Das ihr song/
 Verleitet diesen Ehr/
 Kommt Selig Junckelung/
 Der Parnas Selig/
 Mus' legt zu Dinst Jir/
 Diesen Werbung an der Braut/
 Das nach solcher Erlanger Tanz
 Die ihm die Jir.

Serenada à 3.

CANTUS 1.

CANTUS 2.

BASSUS.

CANTUS 1.

CANTUS 2.

BASSUS.

1. **Wenn ich dich nicht verheir Paar**
 Ist zu demselben Jirer sich Jir/
 Kommt ganz hier Zuehliche Schaar
 Wasler und Jirer zu Jirer Jir/
 Wasler die Jirer Jirer Jir/
 Er bester von Jirer Jirer Jir/
 Die Jirer Jirer Jirer Jir/
 Die Jirer Jirer Jirer Jir

2. **Wenn ich dich nicht verheir Paar**
 Ist zu demselben Jirer sich Jir/
 Kommt ganz hier Zuehliche Schaar
 Wasler und Jirer zu Jirer Jir/
 Wasler die Jirer Jirer Jir/
 Er bester von Jirer Jirer Jir/
 Die Jirer Jirer Jirer Jir/
 Die Jirer Jirer Jirer Jir

C. D. C.

3 Kaspara Špringera saceretā ligavas deja Hermana Mainera (*Herman Meiners*) un Sofijas fon Duntas (*Sophia von Dunte*) kāzām, 1654. LU AB RN, R 22038 (Springer, C. *Hochzeitlicher Braut-Tantz/ Beneben Einer Anmahnung zur Freude/ an die Gäste/ Dem Wohl-Edlen/ Ehrenvesten und Wohlgelahrten Herrn HERMAN MEINERS/ Hoff-Secretario/ Wie auch Der Wohl-Edlen/ Ehr- und Viel Tugendreichen Jungfrauen SOPHIA von DVNTE/ Wohlverdienten Ober-Kämmer allhie/ Eheleiblichen Tochter/ Zugeschrieben von Casparo Springern/ Sil. Eines Wohl-Edlen/ Hochweisen Rahts bestalten Principal Musico Instrumentali. Zu RIGA: Gedruckt durch Gerhard Schröders. Anno 1654.*)

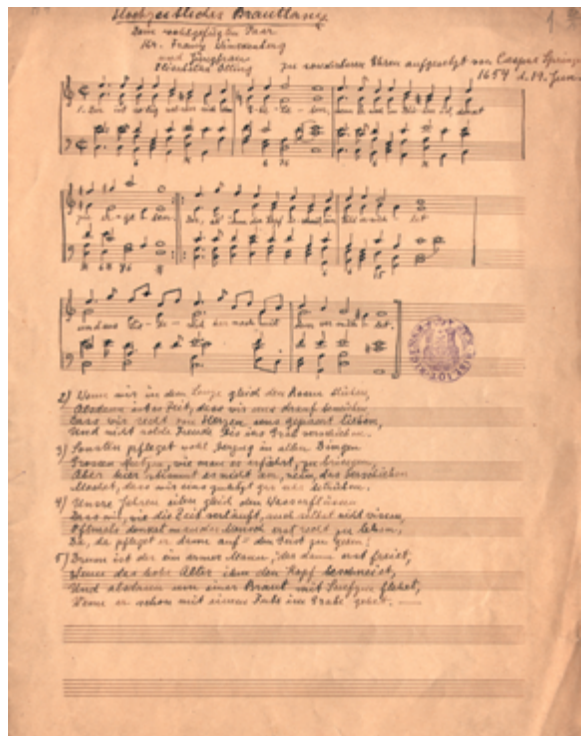
ir izplatīta viscaur Eiropā, par šīs tradīcijas izpausmēm Rīgā 17. gadsimtā detalizētāku ziņu trūkst. A. Bucholcs piemin vairākus gadījumus, kad līgava nevēlējās noslēgt kāzu svinības. 1665. gadā līgava panāca, lai kāzu svinības turpinās līdz pat pusnaktij, bet 1674. gadā Šokmaņa (*Schockmann*) līgava pieprasījusi trīs līgavas dejas pēc kārtas.⁴⁰ 3 4

Pēc kāzu svinību beigām bija aizliegts turpināt viesības mājās, t. i., tur nedrīkstēja pulcēties draugi un rīkot dejas. 16. gadsimta vidū Rīgas rāte bija noteikusi, ka mājās drīkst pasniegt tikai vienu ēdienu. Šo likumu kāzu svinētāji arvien pārkāpa, tāpēc, lai novērstu liekus izdevumus, ko radīja viesību turpināšana mājās, noteica, ka turpmāk līgavai un līgavainim kāzu nakts jāpavada ģildes nama "līgavas kambarī", bet nākamajā dienā uz maltīti drīkst aicināt tikai tuvākos draugus. 1593. un 1598. gada nolikumā minēts, ka astoņos vakarā līgava un līgavainis jau ir aizvesti uz mājām, un 1598. gada nolikumā bija norādīts, ka pēc kāzu svinībām ir atļauts mājās pacienāt astoņus tuvākos radus, tomēr joprojām nedrīkstēja aicināt draugus un rīkot dejas.⁴¹ Neatkarīgi no tā, vai kāzu nakts tika pavadīta ģildē vai mājās, nākamā rītā pēc tās jaunais vīrs sievai pasniedza rīta dāvanu.

Kā jau minēts, kāzu norisi pavadīja virkne rātes izvirzītu ierobežojumu. Rāte aizliedza rīkot svinības gan pirms kāzām, gan pēc tām, ierobežoja kāzās aicināmo cilvēku skaitu. Uz Lielo ģildi drīkst aicināt ne vairāk kā 70 vīriešus un 60 sievietes (ieskaitot jaunavas), tātad pavisam 130 cilvēkus; uz Mazo ģildi ne vairāk kā 60 vīriešus un 48 sievietes, pavisam 108 cilvēkus; ja rīko kāzas savās mājās vai kādā citā namā, drīkst ielūgt ne vairāk kā 50 vīriešus un 40 sievietes, pavisam 90 cilvēkus, bet kalpoņu un aukļu kāzās ne vairāk kā 40 personas kopā. Ja ielūdz vairāk personu, nekā noteikts,

⁴⁰ Bucholtz, A. 1889. Rīgasche Hochzeiten im 17. Jahrhundert, S. 34.

⁴¹ Kvaskova, V. 2013. Svētku un apģērbu nolikumi 16. un 17. gadsimtā, 73. lpp.

4 Kaspara Špringera sacerētā līgavas dejas Franča Vinkenberga (*Franz Winckenberg*) un Elizabetes Etingas (*Elisabetha Ötting*) kāzām, 1654. LU AB RN, noraksts klavierizvilkmā, R 35144/1 (Springer, C. *Hochzeitlicher Braut-Tantz/ Beneben Einer Anmahnung zur Freude/ an die Gäste/ Dem Wohl-Edlen/ Ehrenvesten und Wohlgelahrten Herrn HERMAN MEINERS/ Hoff-Secretario/ Wie auch Der Wohl-Edlen/ Ehr- und Viel Tugendreichen Jungfrauen SOPHIA von DVNTE/ Wohlwerdienten Ober-Kämmer allhie/ Eheleiblichen Tochter/ Zugeschrieben von Casparo Springern/ Sil. Eines Wohl-Edlen/ Hochweisen Rahts bestalten Principal Musico Instrumentali. Zu RIGA: Gedruckt durch Gerhard Schrödern. Anno 1654.*)

jāmaksā 30 mārkas liels sods un 6 mārkas no katras personas, kura, pārkāpjot šo noteikumu, ielūgta vai ieradusies.⁴² Rāte aizliedza viesus cienāt ārpus mielasta laika un ierobežoja miestā pasniedzamo ēdienu un bļodu skaitu.

Līdzās ierobežojumiem kāzu svinēšanā Rīgas rāte izvirzīja stingrus noteikumus attiecībā uz apģērbiem. 1593. gada nolikumā nosodīta pārmērīgā apģērbiem greznība, kuras dēļ “ne vien atsevišķas personas, bet arī visa pilsēta zaudē ievērojamu daļu sava īpašuma un ceļ sev neslavu”, un ikviens birģeris aicināts atteikties no tāda apģērba, “ko nav pelnījis un nevar nēsāt ar godu”, t. i., no apģērba, kas neatbilst viņa kārtai.⁴³ Nolikumā ietverti aizliegumi izmantot noteiktus audumus, apģērbus, rotas un tērpju aksesuārus. Atsevišķā paragrāfā formulēti aizliegumi “nevācu kalponēm, bērnavām un personām ar sliktu slavu”. Arī līgavai ar līgavaini savā kāzu dienā jāģērbjas atbilstoši reglamentam.

Nolikums jāievēro un tam jāpakļaujas visām nolikumā minētajām personām, kā arī birģeru bērniem un visiem, kas Rīgā apmetušies uz dzīvi, nodarbojas ar savu amatu un pelna iztiku, bet ne svešiniekiem vai tiem, kas Rīgā ieradusies kā viesi, t. i., personām, kas Rīgā neuzturas ilgāk par sešām nedēļām.

1677. gada 10. oktobrī Rīgas rāte izdod citu nolikumu, kurā ar nosodījumu attiecas pret ilgstošām ļaunu pārmērībām un nepaklausību. Nolikumā uzsvērts, ka līdzšinējo likumu neievērošana vairākkārt ir izraisījusi Dieva dusmas – gan karadarbību, kas norisinājās Livonijas teritorijā, iebrūkot krievu karaspēkam cara Alekseja Romanova (*Алексей Михайлович*

Романов, 1629–1676) vadībā 1656. gadā, gan badu un mēri, kas sekoja pēc tā, gan ugunsgrēku, kurā gājusi bojā lielākā pilsētas daļa. Lai labotu ieilgušās pārmērības, jaunajā nolikumā vēl vairāk ierobežota ģērbšanās un greznošanās un mudināts kāzās ievērot vēl lielāku mērenību.⁴⁴ Noteikumu neievērošanas gadījumā jāmaksā sods.

Zīmīgi, ka nolikumā iekļauta piezīme par to, ka likumu tiesas tiesnešiem pilnā nopietnībā jāievēro visi jaunievedumi. Kā tika minēts iepriekš, likumu tiesas tiesneša uzdevums bija pārraudzīt, lai kāzu ceremonijas un svinību laikā tiktu ievēroti visi rātes izvirzītie noteikumi. Aplūkojot nolikumos arvien pieaugošos brīdinājumus un draudus, rodas iespaids, ka izvirzītie noteikumi netiek ievēroti. Tas savukārt noved pie trim minējumiem: vai nu tauta bija gana atjautīga, lai nolikumā minētos punktus apietu (līdzīgi kā minēja G. Ciglers, ka pūķim “vienu galvu nocērt, bet tās vietā izaug desmit”,⁴⁵ t. i., ļaudis ievieš tērpam kādu jauninājumu, kas nolikumā vēl nav pieminēts), vai nu Rīgas iedzīvotāji nebija tik trūcīgi, kā pirmajā brīdī varētu likties (ja reiz apzināti pārkāpj nolikumu vairākos punktos un ir spējīgi samaksāt kopsummā diezgan lielu naudas sodu), vai arī norīkotie likumu tiesas tiesneši atsevišķos gadījumos nepildīja savu pienākumu (iejūtības dēļ, vai arī tika uzpirkti ar naudu), pārsvarā reaģējot galējos pārkāpumos vai profilakses nolūkā un formāli demonstrējot pilsētas rātei, ka uzliktie pienākumi tiek pildīti.

Nolikumu izdošanas cēlonis neapšaubāmi nebija vienīgi tautas pārmērības. Ar nolikumu palīdzību rāte Rīgas iedzīvotāju starpā tiecās saglabāt kārtu atšķirību – norādīt katrai noteiktu vietu sabiedrībā un robežas, kuras tā nedrīkst pārkāpt. Kas apģērba un greznības ziņā ir atļauts rātes vīriem un augstmaņiem,

⁴² Rīgas pilsētas tipogrāfa Nikolausa Mollīna 1593. gadā iespiestais Karaļa pilsētas Rīgas – Vidzemē – godātās rātes atjaunotais kāzu un apģērbiem nolikums, 12.–20. lpp.

⁴³ Kvaskova, V. 2013. 1593. gada Rīgas rātes kāzu un apģērbiem nolikums jeb greznības noliegums. No: Rīgas pilsētas tipogrāfa Nikolausa Mollīna 1593. gadā iespiestais Karaļa pilsētas Rīgas – Vidzemē – godātās rātes atjaunotais kāzu un apģērbiem nolikums, 36. lpp.

⁴⁴ Bucholtz, A. 1889. Rigasche Hochzeiten im 17. Jahrhundert, S. 26.

⁴⁵ Cieglerus, G. 1599. *Welt Spiegel Menniglichen zu diesen letzten zeiten für die augen gestellet unnd aus Heiliger Göttlicher Schrifft, und aller Welt...*, S. 323.

nav atļauts Lielajai ģildei. Kas atļauts Lielajai ģildei, tas aizliegts Mazajai ģildei, bet to, ko drikst Mazās ģildes locekļi, nedrikst visi pārējie ārpus ģildes esošie kalpi un kalpones.⁴⁶ Cīņa

par tiesībām pilsētā notika gan starp rāti un ģildēm, gan arī pašu ģilžu starpā. Līdztekus šim cīņām saasinājās arī vācu un nevācu cīņa par tiesībām.

⁴⁶ Taube, M. 1960. Greznības noliegums Rīgā XVI un XVII gadsimtā, 293.–294. lpp.

Avoti un literatūra

Alt-Rigaer Hochzeitfeiern. Herberta Noimaņa noraksts no burtnīcas "Heimat", Heft 10/11, 15.12.1932.

Bucholtz, A. 1889. Rigasche Hochzeiten im 17. Jahrhundert. In: *Rigascher Almanach für 1889*. Riga: Druck und Verlag von W. F. Häcker.

Cieglerus, G. 1599. *Welt Spiegel Menniglichen zu diesen letzten zeiten für die augen gestellet unnd aus Heiliger Göttlicher Schrifft, und aller Welt...* Riga: Nicolas Mollyn.

Hochzeit-Ordnung. Eins Erbarh Raths der königlichen Stadt Riga, erneuerte Hochzeit Ordnung. 1598. Riga: durch Nicolaum Mollinum.

Kvaskova, V. 2013. 1593. gada Rīgas rātes kāzu un apģērbu nolikums jeb greznības noliegums. No: *Rīgas pilsētas tipogrāfa Nikolausa Mollina 1593. gadā iespiestais Karaļa pilsētas Rīgas – Vidzemē – godātās rātes atjaunotais kāzu un apģērbu nolikums*. Sigulda: Turaidas muzejrezervāts.

Kvaskova, V. 2013. Svētku un apģērbu nolikumi 16. un 17. gadsimtā. No: *Rīgas pilsētas tipogrāfa Nikolausa Mollina 1593. gadā iespiestais Karaļa pilsētas Rīgas – Vidzemē – godātās rātes atjaunotais kāzu un apģērbu nolikums*. Sigulda: Turaidas muzejrezervāts.

Rīgas pilsētas tipogrāfa Nikolausa Mollina 1593. gadā iespiestais Karaļa pilsētas Rīgas – Vidzemē – godātās rātes atjaunotais kāzu un apģērbu nolikums. 2013. Sigulda: Turaidas muzejrezervāts.

Rusovs, B. 1926. *Livonijas kronika*. Ed. Veispala tulkojums. Rīga: Valters un Rapa.

Stolleis, M. 1983. *Pecunia nervus rerum. Zur Staatsfinanzierung in der frühen Neuzeit*. Frankfurt am Main: Klostermann.

Taube, M. 1960. Greznības noliegums Rīgā XVI un XVII gadsimtā. No: *Raksti*. 1. sēj. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmija, Fundamentālā bibliotēka.

Utopijas koordinātes

Atslēgvārdi: utopija, telpas utopija, ticamība, viltojums, Atlantīda, Formoza.

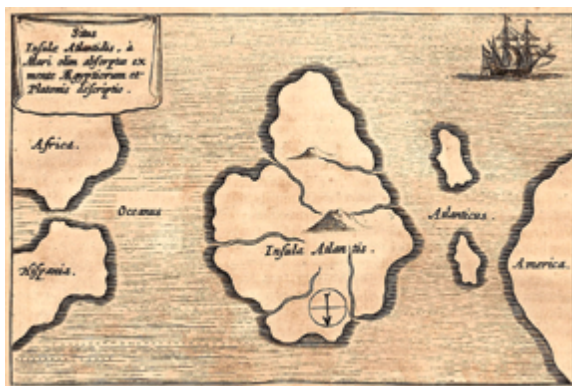
Akadēmiskajā folklorā zināms izteiciens: *cilvēkam nav vis grūti pieņemt jauno, bet gan ir grūti atteikties no vecā*. Tas daļēji skaidro vienu no utopijas funkcijām – sagatavot cilvēku jaunā uztverei, sniegt iespēju *izspēlēt cītesamību* un pārvarēt zināmā robežas.

Tekstam ir raksturīgi savi teksta telpas organizācijas noteikumi. Šie noteikumi, lai arī ir atšķirīgi, nekad neizjauc kopīgo pasaules redzējuma topoloģiju. Doma ir topoloģiska, jo tai ir sava vieta, un bez šīs vietas tā nav ie-domājama. Lasot Platona (427.–348. g. pr. Kr.) vai Tomasa Mora (*Thomas More*, 1478–1535) darbus, var rasties dibināta interese, kā tiek izkārtots vēstījums par utopisko vietu un kur tā būtu meklējama.

Jauno laiku utopijai kā racionālas konstrukcijas modelim ir raksturīga sava “iekšējā”, *domas arhitektonika*, ko lielā mērā noteica Platona “Politeia” paraugs. Piemēram, gan T. Mora “Utopijā” (1516) ¹, gan Frānsisa Bēkona (*Francis Bacon*, 1561–1626) “Jaunajā Atlantidā” (1627) ² ekspozīcija sākas ar kāda pieredzējuša jūrnieka stāstu par piedzīvojumiem līdz šim nezināmā tālā salā, īpašā vietā, kur valda labi tikumi un dzīvei ir cita, izcilāka kvalitāte nekā sava laikmeta sabiedrībā. Telpas utopijas apraksta nevis nākotnes sabiedrības, bet sabiedrības, kas paralēli eksistē kaut kur uz Zemes, aiz trejdeviņām jūrām. Telpas utopijām var noteikt vairāk vai mazāk precīzas koordinātes vai atrašanās vietas norādes.

Tomasa Mora “Utopija” ir ne tikai jauno laiku pirmā klasiskā telpas utopija, tā ir dziļi un ārkārtīgi precīzi iesakņojusies sava laikmeta kultūras konteksta specifiskā. Šis teksts kļuva par kultūras laikmeta zīmi jeb, pārfrāzējot

- ¹ Tomasa Mora “Utopijas” 1516. gada izdevuma atvēruma. Utopijas karte un alfabēts. Theopenutopia.org

- ² Atanāsija Kirhera (1602–1680) veidotā Atlantīdas karte, 1664. Atlantīda novietota Atlantijas okeāna vidū. No Amsterdamā publicētā “Mundus Subterraneus”, 1669

Roberta Džeikobsona (*Robert Jacobson*) vārdus, par *Zeitgeist* momentuzņēmumu, kas dzimst noteiktā jauno laiku kultūrā un vienlaicīgi pats kļūst par kultūras diskursu veidojošu elementu. Utopijas semantiskā lauka izmaiņas norisinās šajā kultūrkontekstā – no konkrētas grāmatas nosaukuma uz vispārīgo jēdzienu.

Jaunajos laikos kultūras diskursā attīstījās kritiski ievirzīts reliģiskais racionālisms. *Vecās* un *jaunās* pasaules pretnostatījums T. Mora “Utopijā” lielā mērā bija arī lielo ģeogrāfisko atklājumu inspirēts. To nav grūti saskatīt, jo galvenais varonis, ar kuru Mors risina literāro dialogu, nosaukts par Rafaēlu Hitlodeusu un tiek stādīts priekšā kā Amerigo Vespuči pavadonis, kurš tikko atgriezies no tāla ceļojuma. Viņš stāsta Moram par tur pieredzēto un ar Mora starpniecību – arī lasītājam. Par to netieši liecina apstākļi, ka T. Mora “Utopija” laikabiedru komentāros nereti salīdzināta ar *jaunās* pasaules atklāšanu. Tā Pīters Gilliss (*Pieter Gillis*, 1486–1533) raksturojot to, konstatēja: “Mors demonstrē tādu erudīciju, prātu un tik bagātu pieredzi, ka tam nevar līdzināties pat slavenais Uliss, bet, kas attiecas uz Amerigo Vespuči, tad, salīdzinot viņu ar Moru, varam teikt, ka viņš nav redzējis pilnīgi neko.”¹ Protams, autors vispirms vēlējās uzsvērt Mora intelektuāli radītās jaunās, racionālās pasaules pārākumu pār jebkuras reāli eksistējošas pasaules brīnumiem, tomēr semantiskās analīzes vērts šķiet arī P. Gillisa izvēlētais salīdzinājums ar slavenajiem jūras braucējiem, kas raksturo sava laikmeta kultūras kontekstu, – tas ir laiks, kad tiek apgūts Pasaules okeāns.

T. Mora lingvistiskā inovācija “**Utopija**” pēc izcelsmes ir grieķu vārds. Tam ir priedēklis *ou* (‘nekur’), kas norāda uz fakta noliegumu, nevis uz fakta iespējamības noliegumu, un vārda sakne *τόπος* (‘vieta’, ‘zeme’). Turklāt angļu valodā veidojas homofons *eutopia* (Jūtopija) no

priedēkļa *eu* (*jū*), kas ienāk angļu valodā no sengrieķu valodas un ko lieto kā *labuma* apzīmējumu. Tātad *eutopija* nozīmē ‘laba vieta’. Līdz ar to var teikt, ka jau “no dzimšanas” šim jēdzienam ir raksturīgas divas nozīmes – ‘neesošā vieta’ un ‘labā vieta’. Vienlaikus tā ir vieta, kurai nav zināmas koordinātes ģeogrāfiskā nozīmē, bet ir svarīgs novietojums intelektuālajā telpā.

Mēs varam viegli atrast apliecinājumus tam, ka cilvēkam visos laikos ir raksturīga tieksme būt neapmierinātam ar esošo, ar savas eksistences kvalitāti, līdz ar to arī meklēt alternatīvas, lūkojoties pēc vietām, kas ir *meklēšanas vērtas*. Taču tie ir atšķirīgas sakārtas vaicājumi – tos “baro” atšķirīgi utopiskās enerģijas veidi: profānais un teorētiskais utopisms.

Tomasa Mora darbs “Utopija” iezīmēja ne vien jauna literārā žanra sākumu, bet arī jaunu domāšanas tradīciju. Nešaubīgi var apgalvot, ka arī pirms T. Mora jau antīkajā kultūrā ir sastopami teksti, kurus iespējams klasificēt kā *utopiskus*, teksti, kas kritizē esošo sociālo kārtību un apraksta alternatīvas sabiedrības pastāvēšanas iespējamās formas.² Tomēr tieši T. Mora romānam “Utopija” bija lemts aizsākt veselu diskursīvo izmaiņu sēriju, kas būtiski ietekmēja Rietumeiropas (un ne tikai) kultūru.

Utopija kā vēstījums par **vietu, kuras nav, a priori** apraksta izdomājumu. Un tomēr šim izdomājumam piemīt zināms ticamības handikaps salīdzinājumā ar viduslaiku ceļojumu aprakstiem. Nez vai atrastos daudz pētnieku, kas dotos meklēt kaut kur Āfrikas vidienē dzīvojošo blēmiju cilti, kura aprakstīta viduslaiku traktātos kā īpaši grēcīga cilts, jo tās pārstāvjiem

¹ *Opus Epistolarum Des Erasmi Roterdami*. 1906–1958. Vol. 3. Oxford, p. N 635; *The Complete Works of St. Thomas More in sixteen volumes*. 1984. Vol. 3. Yale University Press, pp. 20–21.

² Sk., piemēram, Bichler, R. 1995. Von der Insel der Seligen zu Platons Staat Geschichte der antiken Utopien. In: *Geschichte der antiken Utopien*. Bd. 1. Böchlau, Wien u. a.; Rigobert, G., Müller, R. 1988. *Das goldene Zeitalter. Utopien der hellenisch – römischen Antike*. Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz; *Hellenismus: Beiträge zur Erforschung von Akkulturation und politischer Ordnung in den Staaten des hellenistischen Zeitalters*. 1996. Kolloquium. 9–15 März 1994 in Berlin. Hrsg. B. Funck. Tübingen.

nav galvas, bet tieši šādas cilts eksistences iespējamības pamatojums ir atrodams, kā ziņāms, Mondino "Anatomijā", kas sarakstīta 1316. gadā. Tur ir teikts: "Mēs varam redzēt, ka cilvēka ķermenis ir vērsts uz augšu .. jo tas ir veidots no matērijas, kurā ir daudz ētera un gaisa un ir vieglāks par jebkura dzīvnieka ķermeni. **Tātad** tas vienmēr ir vērsts uz augšu .. tam piemīt visperfektākā forma, šai ziņā ir līdzīgs eņģelim un citiem debesu spēkiem, kas valda pār Visumu. **Tātad** visas augstākās jūtas ir novietotas ķermeņa augšējā daļā .. tam ir taisns ķermeņa novietojums, lai izzinātu."

Utopijas arhitektūra ir veidota pēc citiem garīgās brīvības un uzdrīkstēšanās paraugiem – tie sekoja nevis viduslaiku, bet antīko domātāju (vispirms Platona) paradigmai. No Platona "Valsts" laikiem utopijai ir raksturīgs stingrs iekšēji nepretrunīgs racionālais naratīvs – utopiskais vēstījums atklāj autora izpratni par ideālo sociālo kārtību. Līdz ar to utopijas ticamība ir saistāma ar lasītāja uzticēšanos utopijas autora filosofiskajai koncepcijai.

Par to, ka "Utopijas" autoru nodarbināja teksta ticamības jautājumi, liecina arī T. Mora vēstule Retgolam, kuras lielākā daļa bija vēlētā Lukiāna uzskatu attaisnojumam kristiešu acīs. Viņš izsaka apbrīnu ne tikai par Lukiāna stilu, bet arī par viņa attieksmi pret maģiju un dažādām māņticībām, kas ir visai populāras humānistu (un ne tikai itāļu humānistu) aprindās, jo māņticība, pēc Mora domām, pazemo cilvēka gara diženumu, cilvēka cieņu un traucē iegūt pilnīgu gara brīvību. Cita starpā topošā "Utopijas" autora vēstījumā Retgolam izskan zīmīgi vārdi par autoriem, kas stingri ievēro viduslaiku literāros paņēmienus: "Par ko gan brīnīties, ja nevēlams uzskata, ka veic lielu darbu un ka Kristus mūžam būs ar viņiem, ja viņu fabula par kādu svēto vai traģēdija par elles mokām radīs žēlumu vai nobiedēs kādu večiņu [...] viņi baidās, ka patiesībai nenoticēs un tā ir jānostiprina ar *izdomājumiem*."³ Par kādiem

izdomājumiem tik nicīgi izsakās T. Mors? Par tiem literārajiem izdomājumiem, kuru uzdevums ir apelēt pie cilvēku emocijām – bailēm vai žēluma. "Utopijā" "izdomājumiem" ir atšķirīgas funkcijas – tie ir racionālas konstrukcijas, kas, līdzīgi antīko autoru tekstiem (it īpaši Platona dialogam "Valsts"), ir vērstas uz prāta imagināro iespēju izkopšanu. Tas rada šo pārsteidzošo utopiskās ticamības modu, kas jaunajos laikos (un ne tikai) daudzām pētnieku un avantūristu paaudzēm liek meklēt Atlantīdas, Eldorado, Jāņa Kristītāja valstības un citu zudušo vai neatklāto zemju koordinātes. Jauno laiku ticība pasaulē valdošai racionālai kārtībai apliecina utopijas ticamību.

Viens no spilgtākajiem utopiskā diskursa fenomeniem ir Atlantīdas sala, ko apraksta Platons savos dialogos "Timejs" un "Kritijs" un ko var uzskatīt par protoutopiju, par diskursīvo izteikumu, kam bija un joprojām ir apbrīnojama inspirējoša loma Rietumu kultūrā. Tomēr, ņemot vērā iepriekš teikto, Atlantīdas ģeogrāfiskā novietojuma meklējumi ir guvuši ne tikai teorētiskas, bet arī praktiskas izpausmes. Atlantīda tiek meklēta, jo, racionāli spriežot, tai vajadzētu kaut kur būt. Tāpat kā ģeogrāfijas vēsturē labi zināmais Aristoteļa autoritatīvais spriedums par to, ka *ir jābūt* kādam kontinentam, kas pasaules kartē līdzsvarotu Eiropu (Austrālija). Atlantīdas meklējumi, iespējams, ir viens no dzīvotspējīgākajiem utopiskajiem projektiem. Tās meklējumi kļūst par Rietumu gara pētnieciskā nemiera *modus operandi*. "Lielāka nekā Libija un Āzija kopā" – raksturoja Atlantīdu jeb Atlantū salu Platons dialogos "Kritijs" un "Timejs" (360. g. pr. Kr.), atsaucoties uz ēģiptiešu liecībām un Solona autoritāti. Tā gājusi bojā pēc lielā kara starp Atēnām un Atlantiem apmēram 9600 gadus pirms paša Platona. Apraksta skaidrība, nepretrunīgums un detalizācija šķiet ticama tiem, kas gatavi noticēt.

Nav nejaušība, ka jauno laiku kultūras diskursā dzimst teorētiskā utopija kā telpas utopijas žanrs. Šajā kultūras kontekstā notiek pavērsiens uz dažādu utopisko salu, nošķirtu un pazaudētu teritoriju aktīvu meklēšanu. Tas ir saistīts ar būtiskām izmaiņām jauno laiku

³ *The Complete Works of St. Thomas More in sixteen volumes*, 3, pt I, p. 2.

3 Abrahama Orteliusa (1527–1598) veidotā T. Mora “Utopijas” karte, 1595

kultūrā, kas rada impulsu meklēt un atklāt jaunas pasaules, iekļaujot mītiski utopiskās konstrukcijas *gaidu horizontā* (Reinharts Kozelleks (*Reinhat Koselleck*, 1923–2006)). Dažādu jaunu zemju meklējumi, tālo kontinentu vilinājums bieži tika pastiprināts kartogrāfiski. Tā, piemēram, 1595. gadā zināmais Antverpenes kartogrāfs Abrahams Orteliuss ir radījis T. Mora attēlotās “Utopijas” karti 3 (tiesa gan, bez koordinātēm), taču visai pārliciecināšu tiem, kam Utopijas sala šķita provizoriski iespējama.

Cits piemērs, kas uzrāda izmaiņas utopiskajā diskursā un jauno laiku avantūrisma garā un arīdānā fiksēts kartogrāfiski, ir Eldorado jeb Zelta pilsētas tēma. Zelta pilsēta ir iezīmēta gan Ptolemaja aprakstā “Aurea Regio”, kas, pēc viņa domām, atrodas Indijā, Gangas otrajā pusē, gan tekstā “Periplusa Marisa Eritraei”, kur jau m. ē. 1. gadsimtā ir aprakstīta *Chryse* (Indoķīna) kā *Zelta zeme*, kā sala okeānā pašos apdzīvotās pasaules galējos austrumos, kuras vidienē atrodas pilsēta no zelta – *Tīna*. Taču tikai pēc Kolumba lielā atklājuma 1492. gadā Eldorado meklējumi pārtop mērķtiecīgos spāņu kolonizācijas projektos Patagonijā.

Jaunās pasaules apgūšanas kontekstā liela nozīme ir bijusi Jaunās Jeruzalemes (Bensalema no F. Bēkona “Jaunās Atlantīdas”) utopijai, kas jaunajos laikos tika realizēta arī kā *City upon a Hill* projekts Ziemeļamerikā. Šajā laikā izveidojas divas pieejas utopisko koordināšu meklēšanai – vai nu meklēt labo vietu, kura jau kaut kur pastāv (piemēram, Centrālamerikas indiāņu cilšu apmetnes, kur spāņu kristīgie humānisti – P. Martīrs, B. de Las Kasas, B. de Kiroga – Jaunajā pasaulē saskatīja iespēju radīt paradīzi zemes virsū, ja savienos vietējo indiāņu dabisko dzīves kārtību ar kristietību), vai arī meklēt vietu, kur izveidot labo vietu (*City upon a Hill*) nekurienes vidū, stingri un kategoriski norobežojoties no mežonības (vietējiem Ziemeļamerikas indiāņiem).

18. gadsimta sākumā apgaismības kultūras diskursā telpas utopijas žanrs piedzīvo nopietnu ticamības krīzi. Tā ir jaušama jau franču apgaismotāju Denī Didro un Žana Leronā Dalambēra “Lielās Franču enciklopēdijas” struktūrā, kur

neatradās vieta rakstam par utopiju. Šo apstākli Francisko Fuentess rakstā "Utopija" skaidro ar apgaismības kultūrai raksturīgo dualismu: "Apgaismības doma kopumā izrādīja daudz lielāku interesi par jutekliski tveramām reālījām nekā par himēriskiem sapņojumiem. Tā politiskajā sfērā apgaismības diskurss sākotnēji bija vērsts uz monarhijas reformāciju, nevis uz ideālu un globālu alternatīvu izstrādi, kam būtu jāstājas vecās kārtības struktūru vietā. Tai pašā laikā 18. gadsimtā rodas varens utopiskās literatūras slānis, ar ko tiek turpināta Tomasa Mora, Frānsisa Bēkona un Kampanellas tradīcija."⁴

18. gadsimtā Anglijas utopiskā tradīcija ir devusi pasaulei visai spilgtus individuālistiskās utopijas paraugus kā reakciju uz sabiedrības normu un prasību spiedienu uz cilvēku. Tā savu spilgtāko izpausmi guva Daniela Defo romānā "Robinsona Krūzo piedzīvojumi" ("Robinson Crusoe", 1719), kas iedibināja veselu utopiskās literatūras virzienu 18. gadsimtā. Tā ietvaros utopija tiek saprasta klasiskā nozīmē – kā iztēlota telpa, kurā norisinās pamācoša diskusija par kolektīvo un individuālo tikumību un iemesliem, kādēļ tā, pēc autora domām, piedzīvo krahu un pagrimumu. Individuālistiskā utopija bieži vien paredz vai nu jaunu tikumu un tradīciju iedibināšanu, vai, tieši otrādi, īsteno kristīgo vērtību atdzimšanu. Pati izplatītākā utopijas forma šajā laikmetā joprojām ir ceļojuma apraksts uz kādu izdomātu valsti, kas tiek izmantots kā fons izvērstai pastāvošās sociālās kārtības kritikai un kā vēlamās sociālās kārtības ideālā koncepcija.

Par telpas utopiju kā žanra popularitātes apliecinājumu un reizē sarkastisko galējību, manuprāt, ir uzskatāma Džordža Psalmanazara *viltus utopija par Formozu* (18. gadsimts), kas atbilstoši visiem *fake news* kritērijiem izsmel ticamības spektru *telpas utopijas* diskursā, radot būtiskas izmaiņas utopijas semantiskajā laukā un atbrīvojot vietu *laika utopijai*.

Džordžs Psalmanazars (1679?–1763) ⁴ ir kāda angļu avantūrista pseidonīms, kas bija plaši pazīstams 18. gadsimta Anglijas sabiedrībā. Viņš sarakstīja viltus atmiņas par savu dzīvi un bēgšanu no kādas tālas salas – Formozas (mūsdienu Taivāna). Tas bija veids, kā piesaistīt sev uzmanību un ieinteresēt augstāko sabiedrību par savu personu (kā viņš pats neilgi pirms nāves atzinās savās "Atmiņās"). Jāatzīst, ka viņam tas pilnā mērā izdevās, – par viņu tika runāts, par viņu tika rakstīts un baumots visplašākajās sabiedrības aprindās.

Ir zināms, ka pat Džonatans Svifts 1729. gadā savā satīriskajā esejā "Pieticīgais priekšlikums" ("A Modest Proposal") atsaucās uz "slaveno Psalmanazaru, kurš dzimis Formozas salā". Acīmredzot pat fantastiskā Gulivera ceļojumu apraksta autoru neatstāja vienaldzīgu Psalmanazara iztēles lidojums – Svifts norādīja, cik pārliciecināmi šis gaišmataināis, zilacainais "mežonis" vēstījis, ka viņa mājās cilvēki ēdot bērnus. Bieži vien, kad kāds jauneklis tiek nogalināts, bende pārdodot viņa līķi maksātspējīgiem salas iedzīvotājiem kā īpašu gardumu.

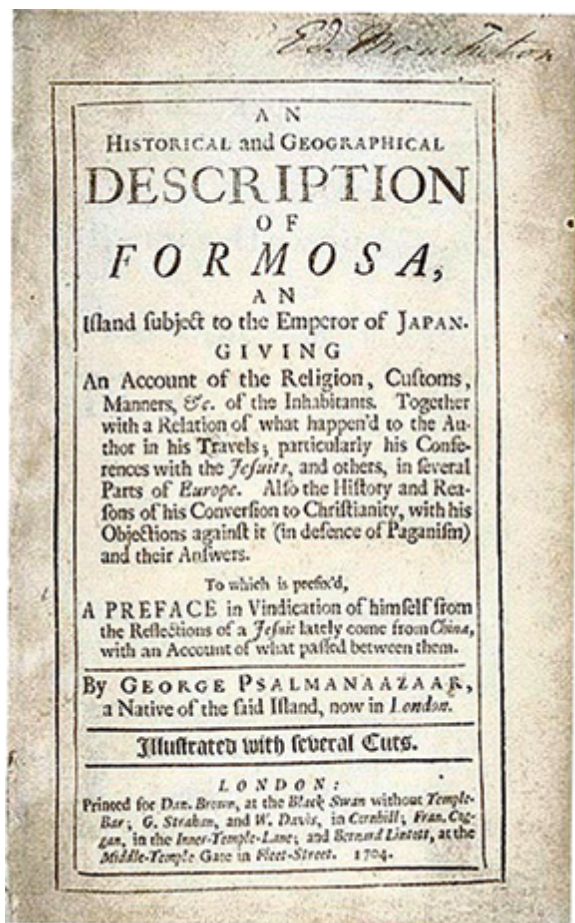
Psalmanazars *izdomāja* savu utopiju – viņš detalizēti aprakstīja savas dzimtās salas sabiedrisko dzīvi, kur valdīja pārsteidzoši tikumi un kur bija sava formoziešu valoda. Par viņa vēstījumu ieinteresējās ļoti plaši sabiedrības slāņi – pat karaliene Anna. Savukārt Oksfordas Universitāte viņu uzaicināja veikt reliģisko tekstu tulkojumu formoziešu valodā. 1704. gadā viņš latīņu valodā (citas valodas viņš nezinot) sarakstīja grāmatu ar visai garu nosaukumu "Japānas imperatoram pakļautās Formozas salas vēsture un ģeogrāfiskais apraksts" ⁵. Tā piedzīvoja divus izdevumus angļu valodā, tika tulkota arī franču un vācu valodā.

Dž. Psalmanazaram izdevās radīt intriģējošu stāstu par Formozas salu un savu pieredzi tajā. Tā bija viņa personiskā utopija par salu, kur viņš pats nekad nebija bijis, lai gan Rietumu sabiedrība jau kādu laiku bija informēta par šādas salas esamību (tur jau darbojās jezuītu misija). Psalmanazars grāmatā aprakstīja, kā viņš pats ēdis jēlu gaļu un gulējis sēdus. Izpatīkdams

⁴ Fuentes, F. 1998. *Utopia. L'Illuminismo Dizionario storico*. Roma – Bari. Citēts no: *Мир Просвещения. Исторический словарь*. 2003. Москва, с. 152.

4 Džordžs Psalmanazars (1679?–1763). Aterjē, 1763

5 Džordža Psalmanazara grāmatas titullapa, 1704

publikas interesei par neparasto un pikanto, viņš vēstīja, ka viņa dzimtajā salā vīrieši staigā gandrīz kaili, bet sievietes vīstās audumā; tur valda daudzsievība un vīra vara pār sievietēm ir neierobežota, pat tiktāl, ka neuzticīgu sievu vīrs var apēst. Katru gadu 20 000 zēnu tiek upurēti dievībai, izraujot tiem sirdi un sadedzinot to uz altāra. Otrajā izdevumā viņš šo baiso ainu papildina ar stāstu par to, ka upurēto zēnu ķermeni priesteri sadala un nododas rituālajam kanibālismam. Acīmredzot izpatikdami sabiedrības gaumei.

Viņš veikli izmantoja sava laikmeta zinātnes nepilnības. Un tomēr kritiskā domāšana un jaunā zinātniskā pieeja jau bija pietiekami iedibinājusies, lai daudzi viņa teikto apšaubītu, kā, piemēram, jezuīti, kuri darbojās Āzijas jezuītu misijās, t. sk. arī Taivānā. **Iespējams, ka Psalmanazara afēra bija viens no ietekmes faktoriem, kas būtiski iedragāja ticību utopijai, mainīja un paplašināja utopijas semantisko lauku, pievienojot utopiskā izpratnei viltus, nereālā un nerealizējamā nozīmi.**

Psalmanazars labi izprata 18. gadsimta Anglijas kultūrreligīso kontekstu – jezuītu un anglikāņu, kā arī kalvinistu savstarpējās pretrunas. Anglikāņu Londonas bīskapam, ar kuru viņu esot iepazīstinājis anglikāņu priesteris Aleksandrs Inness, Psalmanazars stāstīja, ka jezuīti viņu nolaupījuši no Formozas salas un piespieduši pāriet katolicismā. Tad viņš esot izbēdzis no jezuītiem, bet viņu novēruši holandiešu kareivji, kuri, savukārt, mēģinājuši viņu pievērst kalvinismam. Un atkal neveiksmīgi, jo jauneklīm esot bijusi nepieņemama predestinācijas ideja.

Iznākumā viņam izdevās sasniegt savu mērķi – Psalmanazars kļuva par 18. gadsimta slavenību. Viņa vēstījums guva milzu popularitāti. Viņš bieži tika ielūgts dižciltīgo un turīgo tirgotāju namos, kur vakariņu laikā, lai neizkristu no sava vēstījuma patosa, viņš lika pie galda sēdošajiem rīstīties no svaigas gaļas asiņu smaržas. Jo Formozā viņš, tāpat kā visi salas iedzīvotāji, esot radis ēst nesagatavotu, jēlu gaļu. Profānai utopijai raksturīgo aprakstu viņš papildināja ar daudzām sikām, taču ārkārtīgi kolorītām

6 Formoziešu ārējais izskats. Ilustrācija no Džordža Psalmanazara grāmatas “Vēsturiskais un ģeogrāfiskais Formozas apraksts”, 1704. Archive.org

7 Sātana elka atveidojums Formozā. Ilustrācija no Džordža Psalmanazara grāmatas “Vēsturiskais un ģeogrāfiskais Formozas apraksts”, 1704. Archive.org

8 Formoziešu naudas attēlojums. Ilustrācija no Džordža Psalmanazara grāmatas “Vēsturiskais un ģeogrāfiskais Formozas apraksts”, 1704. Archive.org

detaļām, kas priecēja klausītāju un lasītāju sirdis – ne tikai gastronomiskās preferences, bet arī ieradums gulēt sēdus, stāsti par jaunekļu upurēšanu un ieradumu apēst upura sirdi, neļaut sievietēm dzemdēt līdz 37 gadu vecumam u. c.

Psalmanazara utopijai, atšķirībā no citām telpas utopijām, bija lemts kļūt par vienu no pirmajiem romantisma tradīcijai piekrišošajiem *viltus ceļojuma* aprakstiem.⁵ Tomēr šajā utopijā tiek stāstīts par *zemi, kura ir*. Formoza jeb mūsdienu Taivāna bija iezīmēta ģeogrāfiskajā kartē – jau 17. gadsimtā jezuītu misijas bija atklājušas eiropiešiem šo salu. 1628. gadā tika sarakstīts teksts “Formosa Candidius”, kur bija aprakstīta šī brīnišķīgā sala. Tomēr no mūsdienu viedokļa tas bija juceklīgs un nereti pretrunīgs apraksts. Formoza bija iezīmēta ģeogrāfiskajās

kartēs, taču nebija pārliciecināšu ziņu ne par salas sabiedrisko kārtību, ne par tās iedzīvotāju tikumiem, valodu vai tradīcijām. Kā norāda Maiks Kīvaks, Psalmanazara vēstījums ir viena no pirmajām reizēm, kad eiropieši sastopas ar citādību. Tas notiek laikā, kad vēl nav radīti instrumenti citādas kultūras aprakstam – nav radīti tādi koncepti kā rase, kultūra, seksuālā identitāte un citas identitātes formas.⁶ Būtībā Psalmanazara viltojums uzrādīja 18. gadsimta zinātnes metodoloģijas galējo robežu – šādu viltojumu tā nespēja verificēt tikai ar dabaszinātnisko metožu palīdzību. Humanitāro zinātņu metodoloģiju laiks vēl nebija pienācis.

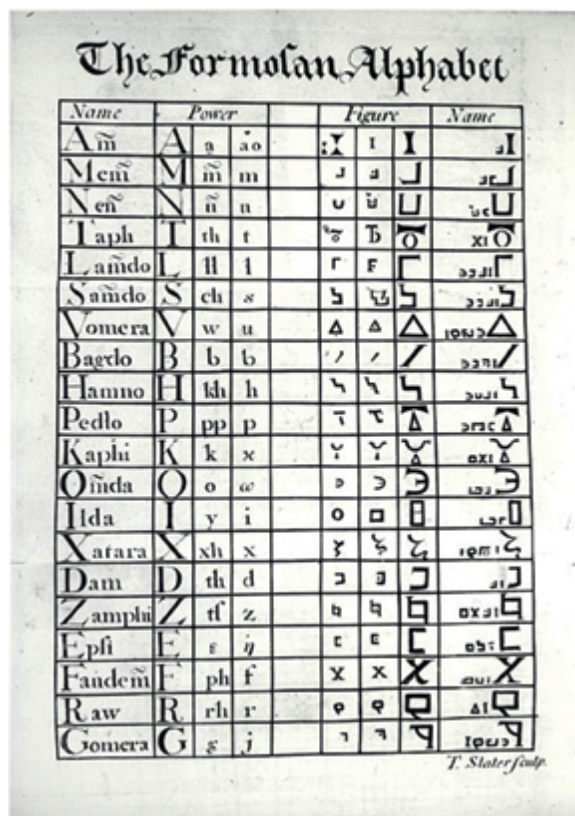
Kaut arī Formozas sala jau bija atklāta, tālaika eiropieši nespēja saskatīt, aprakstīt un *zināt* neko par svešām kultūrām 6 7 8. Protams, tolaik cilvēkiem bija savi priekšstati

⁵ Debbie, L. 2005. *Forgeries. Romanticism. An Oxford Guide*. Oxford, pp. 526–537. Pieejams: https://www.academia.edu/21057751/Romanticism_and_Forgery

⁶ Keevak, M. 2004. *Pretended Asian. George Psalmanazar's Eighteenth Century Formosan Hoax*. Detroit: MI, pp. 325–327.

par to, ka mēdz būt dažādas ādas krāsas, ka dienvidos dzīvo cilvēki ar tumšāku ādas krāsu, bet ziemeļos ar gaišāku, tomēr, kā norāda Kirstena Makleoda, “mūsdienu rases kategorijas vēl nepastāvēja. Vienkārši nebija neviena konceptuālā ietvara, lai uzdotu jautājumu: “Vai Jūs neesat kaukāzietis?””⁷ Tādēļ viens no acīs krītošajiem kritikas objektiem bija paša Psalmanazara āriene, kas neatbilda vispārējam priekšstatam par dienvidu jūru salu iedzīvotājiem. Jau atbildot uz šo jautājumu, viņš demonstrēja vienkārši fenomenālas argumentācijas spējas un pilnīgu sava laikmeta teorētiskā diskursa pārzināšanu. Atbildot uz Karaliskās biedrības biedru jautājumu, kādēļ tad viņš izskatās “kā jauns holandietis”, viņš atbildēja, ka Formozā cilvēki dzīvo “vēsās telpās vai apakšzemes apartamentos”, līdz ar to saules stari neskar viņu ādu un tā saglabā bālumu. Šāda atbilde ne tikai demonstrēja Psalmanazara prāta veiklību, bet arī pilnā mērā saskanēja ar tālaika izpratni par ādas pigmentācijas veidošanos.

Psalmanazars bija apveltīts gan ar asu, elastīgu prātu, gan arī ar neapšaubāmu lingvista talantu. Viens no pārliecinošākajiem argumentiem viņa vēstījumā bija viņa radītā “formoziešu valoda” un tās alfabēts ⁹. Kā norāda K. Makleods, formoziešu alfabētu veidoja divdesmit burti, kuri apkopoja daļēji ebreju (piemēram, mem, nen, kaphi), daļēji grieķu burtus (piemēram, lambo, epsi) un daļēji autora oriģinālveidojumus (piemēram, hamno, pedlo, dam, raw).⁸ Sajaucot dažādus dialektus un izloksnes, ko viņš bija iemācījies un brīvi pārvaldīja, viņš padarīja neiespējamu formoziešu dialekta identificēšanu. Un pat pašatmaskojošajās “Atmiņās”, ko Psalmanazars izdeva neilgi pirms savas nāves, mēs nevaram noskaidrot,

⁹ Džordža Psalmanazara izveidotais formoziešu alfabēts. Ilustrācija no Dž. Psalmanazara grāmatas “Vēsturiskais un ģeogrāfiskais Formozas apraksts”, 1704. Archive.org

⁷ McLeod, K. *The Fake “Asian” Who Fooled 18th Century London*. Pieejams: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2014/04/london-forgotten-aryan-asian-fraudster/361035/>

⁸ McLeod, K. *The Fake “Asian” Who Fooled 18th Century London*. Pieejams: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2014/04/london-forgotten-aryan-asian-fraudster/361035/>

10 Formoziešu upurēšanas procesija. Ilustrācija no Džordža Psalmanazara grāmatas "Vēsturiskais un ģeogrāfiskais Formozas apraksts", 1704. Archive.org

kāda bija viņa dzimtā valoda (vairums pētnieku piekrīt versijai, ka Psalmanazars varētu būt franču izcelsmes), pat ne viņa īsto vārdu. Mēs zinām vien to, ka viņa radītais stāsts bija veikls viltojums, – Formoza bija viņa paša radīta utopiska zeme. Viņš bija mistifikators, kas uzrakstīja savu utopisko stāstu, radīja savu utopisko pasauli, kurai viņš pats teicās būt piederīgs, tādējādi kļūstot par vēstījuma *utopisko subjektu*. Atšķirībā no klasisko utopiju autoriem, savas zināšanas par šo sabiedrību Psalmanazars esot guvis nevis no kāda jūrnieka vai cita aculiecinieka pieredzētā, bet gan pats no savas pieredzes. Viņš pats, pietiekami liels būdams, esot jezuītu nolaupīts un aizvests no Formozas. Viņš atceras un uzņemas atbildību par stāstīto. Psalmanazara vēstījumā tiek izslēgts starpnieka naratīvs, kas ļautu autoram lietot atstāstījuma izteiksmi.

Apbrīnu izraisa jaunā manipulatora radītā vēstījuma bagātīgā detalizācija. Piemēram, viņa grāmatas 3. nodaļā labākajās utopiskā vēstījuma tradīcijās aprakstīta salas pārvaldes sistēma un jaunie imperatora Meriaandanoo pieņemtie likumi. Liela uzmanība, respektējot lasītāju atpazīstamās informācijas sakārtošanas formas, kas bija raksturīgas 18. gadsimta zinātniskajam diskursam, 8. nodaļā veltīta Formozas

religiskajiem priekšstatiem – Saules, Mēness un desmit Zvaigžņu pielūgšanai. Psalmanazars stāstīja, ka gada ilgums Formozā ir 10 mēneši. Katram no tiem ir savs nosaukums: Dig, Damen, Analmen, Anioul, Darribes, Dabes, Anabet, Nechem, Koriām, Turbam. Senatnē Formozas iedzīvotāji esot pielūguši Sauli un citus debesu spīdekļus, taču vēlāk sākotnējie, primitīvie ticējumi mainījās, kad divi ietekmīgi Formozas filosofi Zeroaboabels un :Corče Matčins izveidoja mācību par vienotu un visvarēnu dievu. Salā ticis uzcelts gigantisks templis Gnotojs Bonzo, kur kalpoja virspriesteris. Katra gada pirmajā dienā notika grandiozs upurēšanas rituāls – tika upurēti 18 000 jaunu zēnu, kas jaunāki par deviņiem gadiem. Viņiem izrāva sirdi, kas tika apēstas rituālā kanibālisma procedūrā.

Šķiet, šajā stāstījuma daļā Psalmanazars nonāca vistuvāk fiasko robežai. Šeit zināmā informācija varētu palīdzēt verificēt viņa izdomājumus. Ņemot vērā salas nelielo ģeogrāfisko lielumu un ierobežoto iedzīvotāju skaitu, tik grandiozas ikgadējās upurēšanas varētu nodarīt neatgriezeniskus zaudējumus nelielās salas demogrāfijai 10. Tomēr Psalmanazars, apliecinot savu viltotāja talantu, atrada risinājumu arī šai problēmai – uz salas esot atļauta daudzsvēība, un katra vīrieša pienākums ir apņemt vairākas

sievas, lai katra no viņām varētu dzemdēt daudz bērnu, no kuriem daži dēli tiek upurēti, bet visas meitas saglabātas nākamajām laulībām.

Ir liecības, ka 18. gadsimta Anglijas Karaliskās biedrības biedri mēģināja rast racionālus argumentus, lai piekertu Psalmanazaru. Manuprāt, ne mazāk interesants kā Psalmanazara radītā utopija ir veids, kā Anglijas Karaliskā biedrība, izmantojot pieejamos intelektuālos instrumentus un verifikācijas metodes, centās atmaskot šo viltus vēstījumu. Anglijas Karaliskā biedrība šim Eiropas publiku tik satraukušajam stāstījumam veltīja veselas divas sanāksmes. Starp daudziem būtiskiem zinātniskiem jautājumiem, ko apsprieda šī biedrība, piemēram, olnīcu cistas, reproduktīvās problēmas, tika izskatīts arī jautājums par blondā, zilacainā jaunekļa stāstījumu par tālo Āzijas salu Formozu.

Karaliskās biedrības astronoms Edmonds Halejs (*Edmond Halley*, 1656–1742) bija viens no tiem, kas 1703. gada 11. augustā piedalījās Psalmanazara iztaujāšanā par Formozas salu. Viņa jautājumi bija vērsti uz to, lai ar eksaktām metodēm atmaskotu viltojumu. Halejs jautājis, cikos Fromozas salas māju skursteņos iespīd saule? Atbilde ļautu noskaidrot, vai

Psalmanazars vispār ir bijis Formozā, jo tās atrašanās koordinātes bija labi zināmas. Un atkal zilacainajam “mežonim” izdevās ar apbrīnojamu veiklību izvairīties no atmaskošanas. Viņš apgalvoja, ka Formozas māju skursteņos vispār neiespīd saule, jo skursteņi nav vis taisni, bet tiem ir savīta forma.

Anglijas Karaliskajai biedrībai tā arī neizdevās pieņemt viennozīmīgu lēmumu Psalmanazara jautājumā. Tomēr gluži tāpat kā mūsdienās *fake news* arī viltojumiem nav lemts ilgs mūžs. Pagāja tikai daži gadi, publikas interese norima, un pats Psalmanazara stāsts, lai gan līdz galam tā arī neatmaskots, pārvērtās par vispārējas ironijas objektu. Tomēr jāatzīst, ka tas veicināja būtiskas izmaiņas 18. gadsimta utopijas semantiskajā laukā, piešķirot utopiskajam diskursam T. Mora laikos vēl neiedomājamu konotāciju – telpas utopija no ticama un stingri racionāla vēstījuma pārtapa par fantastikas lidojuma un iztēles augli.

Tomēr klasiskās telpas utopijas ticamības apšaubīšana neizsmēļ utopisko enerģiju (Jirgens Häbermāss), bet gan pārceļ tās darbību laikā. Dzimst laika utopijas, kurām vairs nav ģeogrāfisko koordināšu, bet ir vairāk vai mazāk precīzs novietojums uz laika skalas.

Avoti un literatūra

- Bichler, R. 1995. Von der Insel der Seligen zu Platons Staat Geschichte der antiken Utopien. In: *Geschichte der antiken Utopien*. Bd. 1. Böchlau, Wien u. a.
- Debbie, L. 2005. *Forgeries. Romanticism. An Oxford Guide*. Oxford, pp. 526–537. Pieejams: https://www.academia.edu/21057751/Romanticism_and_Forgery
- Hellenismus: Beiträge zur Erforschung von Akkulturation und politischer Ordnung in den Staaten des hellenistischen Zeitalters*. 1996. Kolloquium. 9–15 März 1994 in Berlin. Hrsg. B. Funck. Tübingen.
- Keevak, M. 2004. *Pretended Asian. George Psalmanazar's Eighteenth Century Formosan Hoax*. Detroit: MI.
- McLeod, K. *The Fake "Asian" Who Fooled 18th Century London*. Pieejams: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2014/04/london-forgotten-aryan-asian-fraudster/361035/>
- Opus Epistolarum Des Erasmi Roterdami*. 1906–1958. Vol. 3. Oxford.
- Rigobert, G., Müller, R. 1988. *Das goldene Zeitalter. Utopien der hellenisch – römischen Antike*. Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz.
- The Yale Edition of The Complete Works of St. Thoma More in sixteen volumes*. 1984. Vol. 3. Yale University Press.
- Мир Просвещения. Исторический словарь*. 2003. Москва.

Skaitļi un fakti: ārvalstu studenti latviešu valodas apgaves kontekstā

Atslēgvārdi: ārvalstu studenti, akadēmiskā mobilitāte, valodas apguves vide, latviešu valodas kompetence.

Ievads

Jau 20. gadsimta 90. gados, attīstoties starptautiskajai sadarbībai un paplašinoties kontaktiem ne tikai ekonomikas, bet arī izglītības jomā, Latvijā pieauga studentu akadēmiskā mobilitāte. Saskarsmes daudzveidība mūsdienu realitātē likusi ne tikai apzināties daudz kultūru paradigmas nepieciešamību izglītības sistēmā, iepazīstot citu kultūru un citu valodu, bet arī izprast latviešu valodas zināšanu nozīmi studiju un profesionālajā darbībā.

Valoda ir atslēga uz vērtību izpratni un galvenā ikdienas dzīves realitāte mūsdienu sarežģītajā pasaulē, kur plašā informācijas telpa un zināšanu paplašināšanās nosaka Eiropas vispārējās kultūras koncepcijas saturu, kuras pamats ir līdzdalība, pasaules izpratne un individuālās identitātes attīstība.

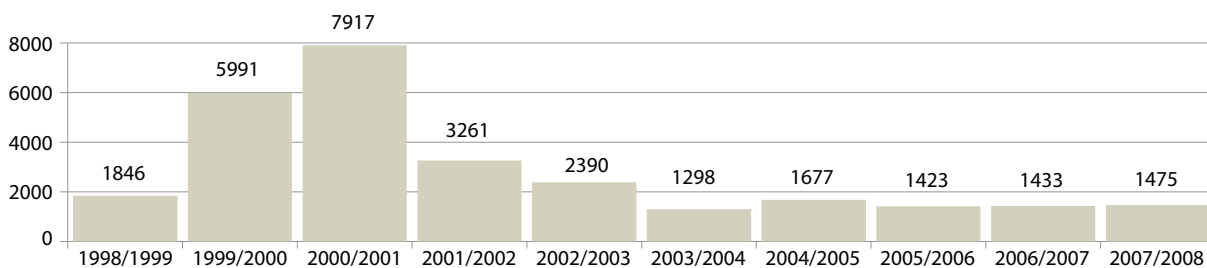
Pieaugot dzīves telpu un dzīvesveidu daudzveidībai un veidojoties plurālās domāšanas pieredzei, aktualizējas jēdziens “starpkultūru mācīšanās”, kā arī turpina risināties diskusijas par kultūru dialogu mācībās, saziņā un sadarbībā. Nākotnes sabiedrības attīstība nav iespējama bez sadarbības, un nozīmīgs ir tieši tas, kas iekļauj cilvēces kultūras pieredzi zināšanu veidā, kā arī izpratne, ka komunikatīvās darbības saturs atklāj cilvēka darbības, saskarsmes un personības izpausmes un realizācijas veidus kultūras un izglītības sistēmā, kurā

subjektīvais aspekts ietver emocionālo vērtību un personīgās kultūras pieredzes nozīmīgumu, kas parādās katra indivīda vajadzībās, motīvos, interesēs, personības būtībā un vērtību sistēmā.

Eiropas Padomes Valodas politikas nodaļas izstrādātajām kopīgajām pamatnostādnēm valodu apguvei ir paredzēts pārvarēt Eiropas un citu valstu dažādo izglītības sistēmu atšķirības. “Eiropas kopīgās pamatnostādnes valodu apguvei: mācīšanās, apgūvē un valodas prasmju pārbaudē” ir atbilde uz sociālajām un politiskajām pārmaiņām Eiropā, izvērtējot mūsdienu situāciju un piedāvājot kopīgu pamatu mērķu, satura un metožu, kursu un programmu, objektīvu vērtēšanas kritēriju, iegūto kvalifikāciju un sertifikātu izstrādei un savstarpējai atzišanai, lai veicinātu mobilitātes attīstību Eiropā.

Valodas apguves un pilnveidošanas iespēju paplašināšana ir būtisks priekšnoteikums sabiedrības integrācijai, saliedētībai, socializācijai. Nepieciešamība nodrošināt izglītības kvalitāti izvirzījusi jaunas prasības gan valodas apgūvējiem, gan pedagogiem.¹ Valodas prasme kļuvusi par svarīgu nosacījumu, kas rada iespēju darboties vēlamajā jomā.

¹ *Informācijas sabiedrības attīstības pamatnostādnes 2014.–2020. gadam (informatīvā daļa)*. 2013. Rīga. Pieejams: https://www.varam.gov.lv/sites/varam/files/content/files/is_pamatnostadnes_2013-1.pdf

1 Ārzemju studentu skaits Latvijā no 1998. līdz 2008. gadam (LR CSP dati)

Latviešu valodas apguves un pētniecības iespējas

Informācija par latviešu valodas apguves un pētniecības iespējām ārpus Latvijas robežām līdz pagājušā gadsimta 90. gadiem nebija plaši pieejama. Situācija mainījās 90. gadu sākumā, kad vairāku Eiropas valstu augstskolās tika izveidotas latviešu valodas un kultūras studiju programmas. Kopš tā laika Eiropas valstīs latviešu valodu iespējams apgūt vairāk nekā divdesmit augstskolās, kurās izveidotas akadēmiski spēcīgas studiju programmas, un arī Latvijā, attīstoties starptautiskajai sadarbībai un paplašinoties kontaktiem ne tikai ekonomikas, bet arī izglītības jomā, pieauga studentu akadēmiskā mobilitāte. Latviešu valodu kā vienu no mūsdienu valodām gan akadēmisku, gan personisku iemeslu dēļ vēlas apgūt ne tikai ārvalstīs, bet arī Latvijā. Būtībā valodas situācijas izpēte notiek kopš 1995. gada.² Vispārējā statistika liecina, ka Latvijas augstskolās 1998. un 1999. mācību gadā studijas uzsāka 1846 ārvalstu studenti (LR CSP dati). 1. attēlā norādīts Latvijas augstskolās imatrikulēto studentu skaits laika posmā no 1998. līdz 2008. gadam.

1998./1999. mācību gadā studijas uzsāka 1846 ārvalstu studenti.³ 1

Latvijas Universitātes atjaunotajā Medicīnas fakultātē ārvalstu studenti no Šrilankas, Sīrijas, Libānas, Indijas, Japānas, Turcijas, Irānas u. c. valstīm 1998./1999. studiju gadā sāka apgūt profesionālo sešu gadu ārstniecības programmu angļu valodā. Latviešu valoda kā svešvaloda tika iekļauta Medicīnas fakultātes studiju programmā, un tās apguve kļuva par integrētu studiju procesa sastāvdaļu, kurā notiek studenta personības pašattīstības, profesionālās saskarsmes prasmju un socializācijas veicināšana, kā arī starpnozaru zināšanu integrēšana studiju procesā un profesionālajā attīstībā. Nepieciešamā prasme veidot dialogu un sadarbību bija jānostiprina mācību un pētniecības pieredzē.

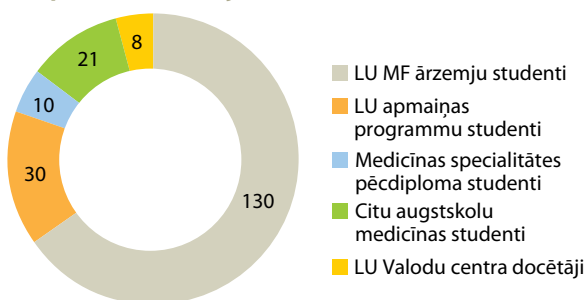
Pētnieciski eksperimentālais darbs tika uzsākts 2004./2005. studiju gadā ar Latvijas Universitātes (turpmāk LU) Medicīnas fakultātes studentu izlasi, LU apmaiņas un citu augstskolu studentiem. Lai iegūtu datus studiju procesa pilnveidei, tika izveidota respondentu izlase (studenti no dažādām valstīm un LU docētāji). Tika intervēti 20 studenti no Šrilankas, 10 studenti no Vācijas, 10 studenti no Sīrijas, 10 studenti no Lielbritānijas, 10 studenti no Libānas, seši studenti no Indijas, četri studenti no Izraēlas, pa diviem studentiem no Pakistānas, Šveices, ASV, Zviedrijas, Japānas, pa vienam studentam no Irākas un Turcijas. 2

Pētījumā iesaistītie studenti apguva latviešu valodu LU Medicīnas fakultātē, apmaiņas programmās un LU Valodu centra tālākizglītībasursos. Medicīnas fakultātes studentu grupu veidoja galvenokārt pārstāvji no Šrilankas, Libānas, Sīrijas un Indijas, studentu skaits no

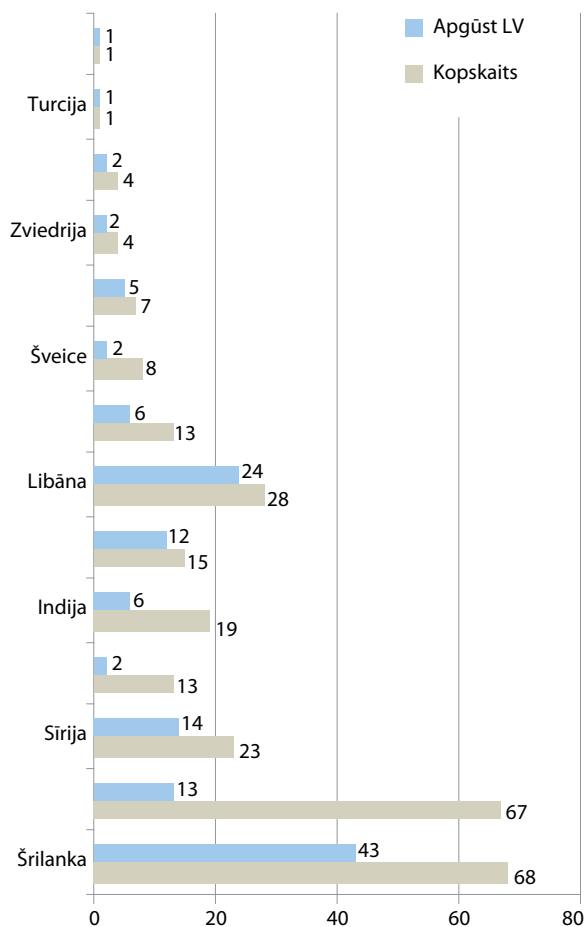
² *Latviešu valodas aģentūra. Pētījumi.* Pieejams: www.valoda.lv

³ CSP datubāze. *Centrālā statistikas pārvalde.* Pieejams: csb.gov.lv

Respondentu sadalījums

2 Respondentu atlase

3 Ārzemju studentu iekļaušanās latviešu valodas apguves procesā (2004–2007)

citām valstīm ir salīdzinoši mazāks. Apmaiņas programmu (*Socrates* u. c.) grupu veidoja studenti no ASV, Lielbritānijas, Šveices, Zviedrijas, bet tālākizglītības programmu grupu – pārstāvjus no visām valstīm, parasti tie nebija medicīnas studenti (šajā posmā). Šī pētījuma posma mērķis bija apzināt konkrētas situācijas, ar kādām studenti saskārušies, mācoties latviešu valodu, viņu motivāciju, vajadzības, interešu virzienus.

3 4

Ārvalstu studentu skaita samazināšanās vai palielināšanās dinamika nav prognozējama, bet pēdējo gadu laikā tai ir tendence saglabāties 2005.–2007. gada līmenī, piemēram, aptuveni 1423 → 1433 → 1475 studenti. Arī 2009. un 2010. gadā ārzemju studentu skaits būtiski nepalielinājās. Bet 2009., 2010. un 2011. gadā sāka aktualizēties studentu vēlme pavadīt Latvijā īsāku laika posmu, piemēram, pēc otrā kursa atgriezties Vācijā un turpināt studijas savā valstī (studentu aptauja): to nosaka finansiāli apsvērumi, imatrikulācijas iespējas kādā no Vācijas augstskolu ārstniecības programmām, studiju programmu piedāvājums u. c. Šādas tendences, protams, vājina studentu motivāciju nopietni pilnveidot latviešu valodas prasmi. Studentu grupu etniskais sastāvs ir ļoti neviendabīgs un mainīgs. Valstis, no kurām ierodas studenti, ir Šrilanka, Sīrija, Indija, arī ASV, Kanāda, Vācija, Lielbritānija u. c. No 1998. gada līdz 2004. gadam grupas veidoja galvenokārt studenti no Šrilankas, Libānas un Sīrijas, taču no 2006. līdz 2009. gadam grupās pārsvarā ir studenti no Eiropas Savienības valstīm (Vācijas, Lielbritānijas, Norvēģijas u. c.).

Analizējot situāciju no 1998. līdz 2009. gadam, tika pētīts valodas apguves process, izmantojot aptaujas, intervijas, anketas, kā arī informāciju par studiju vidi un motivāciju studentiem, lai izziņātu studentu un docētāju grūtības iejusties atšķirīgā kultūrvidē. Ne visi studijas uzsākušie studenti apgūst valodu: ir pārtraukumi studiju procesā, daļa atgriežas savā valstī, kā arī ir citas valodas pašpietiekamība dzīvesdarbībai Latvijā.

Diagrammās 5 6 iekļautā informācija sniedz priekšstatu 1) par Latvijā ieradušos

studentu kopējo skaitu konkrētā laika posmā – ieskatam 2005./2006. gada dati, 2) par latviešu valodas apguvē iesaistījušos studentu skaitu, 3) par studentu skaitu, kuri turpināja latviešu valodas apguvi divus, trīs vai četrus semestrus (98% no tiem – medicīnas studenti), kā arī dots 4) valodas apguves motivācijas līmeņa raksturojums.

Motivāciju veido daudzi aspekti, kas korelē dažādās attiecībās: personības pašapliecināšanās, socializēšanās un integrēšanās iespējas citā izglītības un kultūras telpā, interese par jaunas valodas un kultūras izpratnes veidošanu, vērtību izpratne, valodas apguves motivācijas novērtējums (pašvērtējums un docētāju vērtējums būtiski neatšķiras).

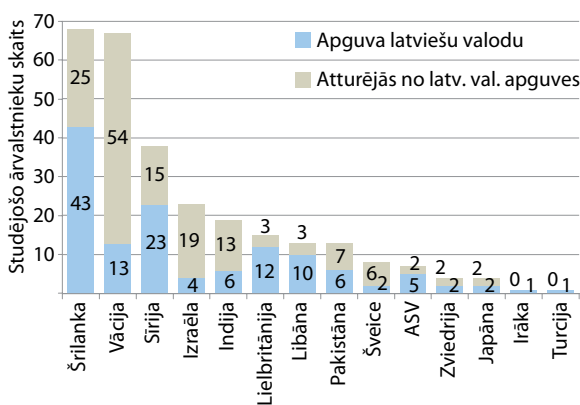
Secinājumi:

- 1) I semestra sākumā jaunas valodas apguves iespējas un studentu interesēm un komunikatīvajām vajadzībām atbilstošs kursa saturs, savstarpējā saprašanās ir motivāciju veicinoši faktori; pielāgošanās jaunai valodas un sociālajai videi ir pozitīvs faktors, bet, rodoties grūtībām, tās var negatīvi ietekmēt valodas apguves procesu;
- 2) I semestra beigās apmierinātība ar rezultātu ir veicinošs faktors, elementāra valodas līmeņa apguves process nav īpaši komplicēts, tāpēc tas veicina pozitīvu attieksmi, bet studiju programmas realizācija citā valodā, ne latviešu, iespējas sazināties, izmantojot citu valodu, neveicina latviešu valodas apguves procesa intensificēšanos, pazemina motivācijas līmeni;
- 3) II semestra beigās panākumi latviešu valodas apguvē, spēja izmantot to saziņā ar jaunieģūtiem draugiem un paziņām paaugstina motivācijas līmeni, bet citas valodas pašprietiekamības apzināšanās, citas prioritātes un tāda lingvistiskā un sociālā vide, kas neveicina komunikāciju latviešu valodā, pazemina motivāciju.

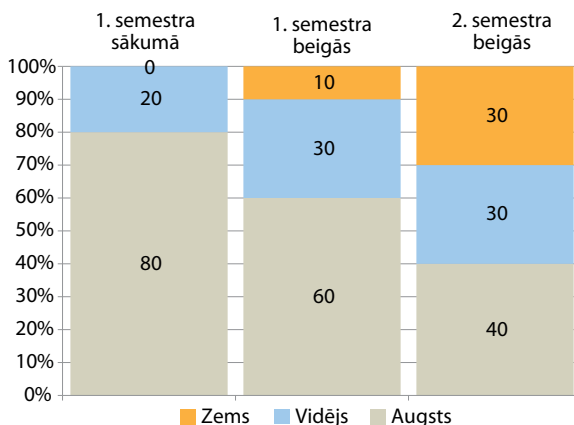
Apkopojot iegūtos datus, konstatējam, ka Latvijā studijas uzsākušie studenti spēj brīvi klausīties, runāt, lasīt un rakstīt angļu valodā un zina vēl vienu vai vairākas valodas.

4 Internacionālo studentu vide LU Medicīnas fakultātē

5 Izpētē iesaistītie studenti (2005./2006. studiju gada dati)

6 Latviešu valodas apguves motivācijas līmeņi pa semestriem

Studenti no

- 1) Šrilankas apguvuši singāļu un/vai tamilu valodu (2 valsts valodas) un angļu valodu;
- 2) Indijas apguvuši hindi un angļu valodu (2 valsts valodas);
- 3) Libānas apguvuši arābu un/vai franču (2 valsts valodas) un angļu valodu;
- 4) Sīrijas apguvuši arābu (1 valsts valoda) un angļu valodu;
- 5) Lielbritānijas apguvuši angļu valodu (studenta dzimtā valoda var būt, piemēram, arābu, singalu, tamilu, hindi vai cita);
- 6) Norvēģijas apguvuši norvēģu (1 valsts valoda, dažās pašvaldībās arī sāmu valoda) un angļu valodu (studenta dzimtā valoda var būt, piemēram, arābu vai cita);
- 7) Vācijas apguvuši vācu (valsts valoda) un angļu un/vai krievu valodu (studenta dzimtā valoda var būt, piemēram, arābu vai cita);
- 8) Pakistānas apguvuši urdu (valsts valoda) un angļu valodu;
- 9) Turcijas apguvuši turku (valsts valoda) un angļu un/vai krievu valodu;
- 10) Krievijas apguvuši krievu (valsts valoda) un angļu valodu (studenta dzimtā valoda var būt, piemēram, singāļu, tamilu, hindi vai cita);
- 11) Izraēlas apguvuši ivritu un/vai arābu (2 valsts valodas) un angļu valodu;
- 12) Japānas apguvuši japāņu (1 valsts valoda) un angļu valodu.

Studiju vides un motivācijas izpēte

Studiju procesa pilnveidošanai tika izpētīta situācija, lai noskaidrotu, kā ārzemju studenti vērtē studiju vidi Latvijā, un tika veikta anketēšana, kurā piedalījās 80 ārzemju studenti no dažādām valstīm, sniedzot atbildes uz šādiem jautājumiem: Kāpēc tika uzsāktas studijas tieši Latvijā? Kas noteicis konkrētās fakultātes/specialitātes izvēli? Kas tiek gaidīts no studijām Latvijā, LU? Kas apmierina/neapmierina studiju procesā/nodrošinājumā? Cik daudz laika tiek veltīts latviešu valodas apguvei? Kas ietekmē

latviešu valodas apguvi? Kā tiek/tiks izmantota latviešu valodas prasme? Latviešu valodas prasmes līmeņa pašvērtējums. Vai apmierina izveidojušies kontakti? Brīvā laika pavadīšanas iespējas un informācija par studentu.

Sešu atšķirīgu valstu studentu sniegtā informācija un situācijas raksturojums rada priekšstatu par studiju vidi Latvijā.

Students no Sīrijas, atbildot uz anketas jautājumiem, sniedz šādu ieskatu:

- internetā tika iegūta informācija, ka Latvija ir Eiropas Savienības (turpmāk ES) valsts un ka Latvijā iegūtais diploms tiek atzīts arī citās ES valstīs, arī kāds Rīgā studējošs paziņa apliecinājis, ka Latvijā studē daudzi ārzemju studenti no Sīrijas, Libānas, Šrilankas un citām valstīm;
- tradicionāli medicīna, farmakoloģija un inženierzinātnes ir prioritāras, ģimene atbalsta šādu izvēli, tēvocis ir ārsts, strādā Vācijā;
- lai uzsāktu medicīnas studijas savā valstī, vidusskolas atestātā iegūtais novērtējums nebija pietiekams, studijas citā valstī ir jauna pieredze, Latvijas Universitātē tika piedāvāta ārstniecības programma angļu valodā;
- studijas kopumā apmierina, plānots tās pabeigt un saņemt diplomu;
- grupas nodarbības latviešu valodā notiek reizi nedēļā, bet, lai sasniegtu pozitīvu rezultātu, tas ir par maz, daudz jāstrādā patstāvīgi, nepieciešama latviešu valodas vide (kontaktējas ar latviešu ģimeni, no kuras irē dzīvokli);
- latviešu valoda tiek lietota ikdienas situācijās, izveidojušies stabili kontakti ar daudziem latviski runājošiem cilvēkiem, iegūti draugi un kolēģi;
- pēc pirmā kursa latviskā valodas vide radīja apstākļus valodas praktiskai lietošanai, tika piedāvāts darbs Latvijā, pašvērtējums – brīvi runā latviski, Latvijā apgūta arī krievu valoda, mazliet zina vācu valodu, nokārtots valsts valodas eksāmens (vidējais līmenis), tiek plānotas studijas rezidentūrā Latvijā.

Students no Šrilankas sniedz šādu ieskatu:

- Rīgā studē daudzi ārzemju studenti no Šrilankas un citām valstīm, arī viņa brālēni ir studējuši Latvijā, beiguši Rīgas Tehnisko universitāti un LU;
- ģimene atbalsta medicīnas studiju izvēli, tēvs ir ārsts, brālēni ir ārsti, strādā Norvēģijā;
- studijas citā valstī ir jauna pieredze, studiju maksa Latvijā nav ļoti augsta, imatrikulācijas process vienkāršs;
- studijas kopumā apmierina, plānots tās pabeigt un saņemt diplomu, bet vēl nav nokārtotas visas saistības;
- sākotnēji grupas nodarbības latviešu valodā notika divas reizes nedēļā, bet, lai sasniegtu pozitīvu rezultātu, tas nav daudz, vajadzīgi draugi, ar kuriem var sazināties latviski, nepieciešama latviešu valodas vide (students ir precējies, kontaktējas ar sievas radiem un draugiem);
- latviešu valoda tiek lietota ģimenē, izveidojušies stabili kontakti ar daudziem latviski runājošiem cilvēkiem, iegūti draugi un slimnīcas kolēģi;
- pēc pirmā kursa students latviski runājis vāji, bet pašreiz – pilnīgi brīvi, valodu apguve nesagādā grūtības, ir nokārtots valsts valodas eksāmens (vidējais līmenis).

Students no Libānas sniedz šādu ieskatu:

- internetā tika iegūta informācija par Baltijas valstīm un par iespējām studēt kādā no ES valstīm, Latvijas augstskolās imatrikulējās daudzi ārzemju studenti no Libānas (īpaši līdz 2006. gadam);
- medicīna ir viena no vistipiskākajām izvēlēm, ārsta profesijai ir augsts prestižs, tā ir ģimenes tradīcija;
- nebija iespējamas medicīnas studijas savā valstī, libānieši bieži izvēlas studēt citā valstī, Latvijas Universitātē tika piedāvāta ārstniecības programma angļu valodā;
- studijas apmierina, plānots tās turpināt un pabeigt, rezidentūras studijas gribētu kādā citā ES valstī;
- grupas nodarbības latviešu valodā 1. un 2. kursā bija divas reizes nedēļā,

3. kursā – reizi nedēļā, ar draugiem kontaktējas arābu vai angļu valodā;

- latviešu valoda dažreiz tiek lietota ikdienas situācijās, veikalā, ar īres dzīvokļa saimnieku; nav izveidojušies stabili kontakti ar daudziem latviski runājošiem cilvēkiem, bet iegūti jauni draugi;
- nevar brīvi sazināties latviski, neuzskata, ka viegli padodas svešvalodas.

Students no Indijas sniedz šādu ieskatu:

- Latvijā medicīnas studijas beidzis brālis, kurš ir bērnu ķirurgs un strādā vienā no Latvijas slimnīcām; students X4 beidzis medicīnas studijas savā valstī, Latvijā uzsāktas rezidentūras studijas;
- ģimene atbalstīja medicīnas studiju izvēli, tēvs un brālis ir ārsti;
- studijas citā valstī ir interesanta pieredze;
- interesē darbs slimnīcā, latviešu valoda būs kontaktvaloda ar pacientiem;
- izvēlējās intensīvos latviešu valodas kursus, ļoti daudz apgūst pašmācībā, klausās lekcijas rezidentūrā latviešu valodā;
- latviešu valoda tiek lietota ģimenē, brālis brīvi runā latviski, izveidojušies stabili kontakti ar daudziem latviski runājošiem cilvēkiem, iegūti draugi un slimnīcas kolēģi;
- pēc 56 + 56 kontaktstundu kursa varēja sākt sazināties latviski – tas apliecina, ka piemīt labas lingvistiskās spējas.

Studente no Vācijas sniedz šādu ieskatu:

- uzsākt studijas Vācijā neizdevās, bet arī Latvijas augstskolas diploms tiek atzīts ES valstīs, par studiju iespējām iegūta informācija no citiem Latvijā studējošiem vācu studentiem;
- ģimene atbalsta specialitātes izvēli, nav informācijas, vai citu specialitāšu programmas piedāvā studijas angļu valodā;
- studijas citā valstī ir jauna pieredze;
- studijas daļēji apmierina; studijas prasa ļoti nopietnu laika plānošanu;
- grupas nodarbības latviešu valodā notiek reizi nedēļā;
- nav izveidojušies stabili kontakti ar latviski runājošiem cilvēkiem, parasti kā

kontaktvalodas tiek izmantotas angļu un vācu valoda;

- pašvērtējums: laika un motivācijas trūkums ietekmējis valodas apguvi.

Studente no Vācijas sniedz šādu ieskatu:

- LU un Rīgas Stradiņa universitātē studē daudzi ārzemju studenti, kā arī studenti no Vācijas (2008. un 2009. gadā palielinājās studentu skaits no Vācijas);
- tika mēģināts uzsākt studijas Vācijā, bet tas neizdevās, ģimene atbalsta medicīnas studiju izvēli;
- studijas citā valstī ir jauna pieredze, studiju maksa Latvijā ir vidēja (ne ļoti augsta, ne zema), imatrikulācijas process vienkāršs;
- studijas apmierina samērā vāji; ja rastos iespēja, labprāt tās turpinātu kādā no Vācijas augstskolām;
- grupas nodarbības latviešu valodā ir reizi nedēļā;
- latviešu valoda tiek lietota ģimenē (dzivošana latviešu ģimenē), izveidojušies stabili kontakti ar latviski runājošiem cilvēkiem;
- pēc pirmā kursa latviski runājusi vāji, bet pašreiz, otrajā kursā, ceturtajā semestrī, var lasīt, klausīties, saprast un runāt latviski.

Varam secināt, ka starpkultūru kompetence (valoda kā būtiska tās sastāvdaļa) nodrošina iespēju veiksmīgi darboties sarežģītā kultūrkontekstā, integrējot un lietojot situācijai atbilstošas prasmes, zināšanas un attieksmes.

Ārzemju studentu latviešu valodas apguves procesa īpatnības

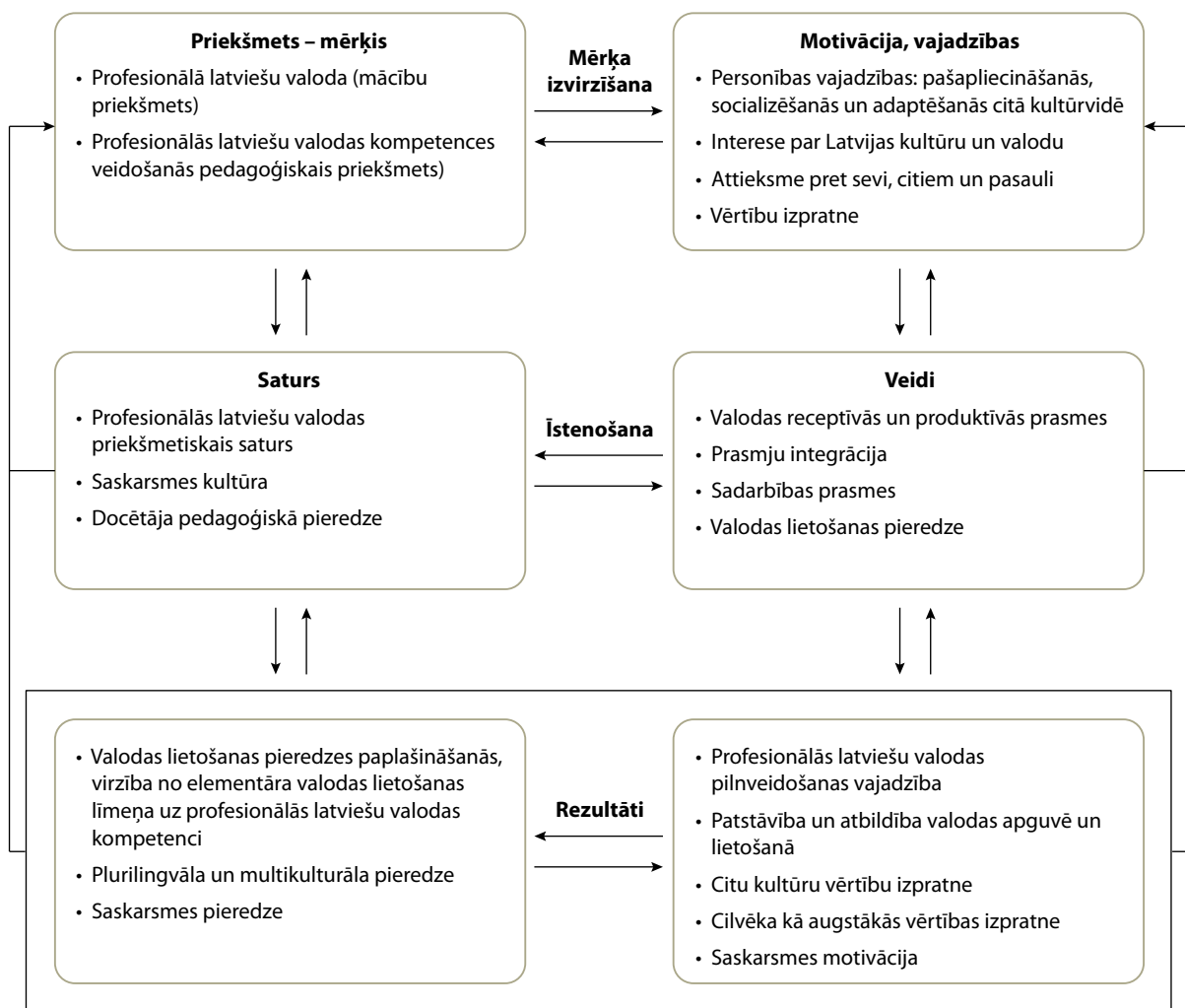
2010. gada pētījumā “Ārstniecības specialitātes ārzemju studentu profesionālās latviešu valodas kompetences veidošanās” (Inta Lismane) tika analizēts latviešu valodas kā profesionālās svešvalodas studiju process (īpaši runas prasmes veidošanās un saskarsmes īpatnības medicīnu profesionālajā darbībā) un

docēšanas pieredze (sasniegumu un trūkumu izvērtēšana), nonākot saskarsmē ar atšķirīgas izglītības sistēmas, kultūras un reliģijas pārstāvjiem.

Mācību darbības struktūra jeb pedagoģiskās darbības cikls (no mērķa izvirzīšanas un realizācijas līdz rezultāta sasniegšanai) liek rēķināties ar konkrētiem apstākļiem un subjektīviem un objektīviem nosacījumiem, kas ietekmē studiju procesu. Veidojot latviešu valodas apguves modeli, būtiskākie studiju sistēmas pamatelementi tika apvienoti.

Darbības veidi, prasmes un iemaņas ietilpst profesionālās latviešu valodas kompetences saturā. Prasmes un iemaņas ir savstarpēji saistītas: ja nav noturīgu iemaņu un daudzveidīgu, elastīgi izmantojamu prasmju, valodas kompetences veidošanās un attīstības process nav iespējams. Aktīva, uz konkrētu mērķi orientēta darbība rada noteiktu prasmju un iemaņu līmeni. Darbības ciklā īpaši nozīmīga ir prasme izvirzīt konkrētu mērķi, efektīvus darbības veidus, kontrolēt darbību un vērtēt sasniegumus. Procesuālais darbības aspekts nodrošina daudzveidīgas sakarības un atgriezenisko saikni, kas virza procesu. Mērķtiecīgs process tiek īstenots, ņemot vērā studenta personībai raksturīgās iezīmes. Mērķa apzināšanās un valodas apguves procesa izpratne ir refleksijas izpausme, kas ir nepieciešams individualitātes attīstības nosacījums. Studenta mērķa objektīvās nozīmības un viņa personīgās nozīmības atbilstība tiek skatīta kā personības attīstības, izzināšanas un valodas apguves potenciāla rādītājs. Mērķa objektīvās un personīgās nozīmības saskaņa nosaka personīgā potenciāla realizācijas dinamiku, un tas attiecas arī uz adaptēšanos citā kultūrvidē. Personīgā potenciāla, vērtību izpratnes veidošanās un attīstība, intereses veicināšana par Latvijas kultūru un latviešu valodu tiek nodrošināta ar noteiktiem darbības paņēmieniem. Šis process tiek īstenots dinamiski, ja studiju saturs atbilst studenta darbības veidu attīstības līmenim.

Procesuālā modeļa saturs ietver saskarsmes kultūru, profesionālās latviešu valodas apguves un valodas lietošanas attīstībā virzoties no elementāra līmeņa uz kompetenci. Svarīgi, ka

7 Profesionālās latviešu valodas kompetences veidošanās procesuālais modelis (I. Līsmāne)

studentiem piemīt ne tikai speciālas zināšanas par cilvēku, bet arī cilvēka kā augstākās vērtības izpratne.

Tika izstrādāts profesionālās latviešu valodas studiju procesa modelis, kas nodrošinātu gan studiju procesa humānu virzību un valodas kompetences attīstību no elementārā līmeņa līdz patstāvības un atbildības līmenim un profesionālai darbībai starpkultūru vidē, gan atvērtību kultūru dialogam, pieņemot un respektējot ne tikai individuālās, bet arī etniskās, reliģiskās un kultūru atšķirības un radot labvēlīgu vidi saskarsmei, komunikācijai un efektīvai sadarbībai. 7

Ārzemju studentu profesionālās latviešu valodas kompetences vērtējums

Studentu atbildes uz aptaujas jautājumiem papildināja informāciju par studentu interešu jomām, virzieniem un motivāciju, personiskajām vajadzībām, profesionālo izvēli un vērtībām, profesionālās latviešu valodas apguves nepieciešamību, komunikācijas efektivitāti, valodu apguves pieredzi. Studiju biogrāfiju izpēte, studentu interešu un vajadzību ievērošana ir svarīgs nosacījums, lai harmonizētos studiju

procesa subjektu attiecības un veidotos profesionālās latviešu valodas kompetence.

Aptaujās iegūtie dati rāda, ka studentu intereses latviešu valodas apguvē izpaužas trijos virzienos. **8**

Katra pedagoģiskā darbības cikla beigās (sasniegtais rezultāts) rada jaunus izaicinājumus izvirzīt augstākus mērķus, neaizmirstot palūkoties uz pieļautajām kļūdām. Veicot abu kritēriju un to rādītāju mērījumus, konstatējam, vai kompetenču līmenis ir paaugstinājies, beidzot vienu posmu valodas apguves procesā.

Pirmais kritērijs ir valodas komunikatīvā kompetence, otrais kritērijs – starpkultūru kompetence (sk. 1. tabulu).

Ārvalstu studentu profesionālās latviešu valodas kompetences novērtējums pedagoģiskā eksperimenta pirmajā un otrajā posmā: izlašu dati ir savstarpēji saistīti tā, lai katram novērojumam pirmajā grupā konstatējošā eksperimenta posmā atbilstu viens noteikts novērojums otrajā grupā pārveidojošā eksperimenta posmā. Var uzskatīt, ka abas izlases ir atkarīgas, tāpēc tika izmantota statistiskā hipotēzes pārbaudes metode par divu atkarīgu izlašu vidējiem rādītājiem, lai salīdzinātu un konstatētu, vai vidējais kompetenču rādītāju līmenis pirmajā un otrajā eksperimenta posmā ir būtiski mainījies.

Profesionālās latviešu valodas kompetences struktūras kritēriju un rādītāju analīze un to grafiskais atspoguļojums

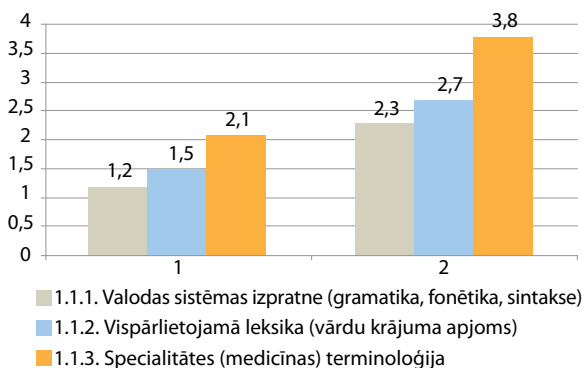
Valodu ir grūti nodalīt no kultūras, jo tā ir kādas kultūras pamatelements. Var rasties grūtības kombinēt, saprast un izmantot komunikācijā dažādas valodas, pat ja to sistēmas zināmas visiem komunikācijas dalībniekiem. Starpgrupu komunikācija ietver vairāk sociāli un profesionāli, nevis lingvistiski pamatojamas atšķirības, kaut arī grupās var tikt lietotas pat vairākas valodas. **9**

Apģūstot valodu profesionālās vai zinātniskās darbības veikšanai, rodas nepieciešamība

Ārzemju studentu intereses un vajadzības

8 Latviešu valodas apguves virzieni

9 Lingvistiskās kompetences vērtējums

1. tabula. **Profesionālās latviešu valodas kompetences veidošanās analīze**

Profesionālās latviešu valodas kompetences struktūras kritēriji un rādītāji	Grupās vērtējuma vidējā balle I posmā	Grupās vērtējuma vidējā balle II posmā
1. Valodas un komunikatīvā kompetence		
1.1. Lingvistiskā kompetence		
1.1.1. Valodas sistēmas izpratne (gramatika, fonētika, sintakse)	1,2	2,3
1.1.2. Vispārlietojamā leksika (vārdu krājuma apjoms)	1,5	2,7
1.1.3. Specialitātes (medicīnas) terminoloģija	2,1	3,8
1.2. Pragmatiskā un diskursa kompetence		
1.2.1. Runas prasme saziņā	1,0	2,5
1.2.2. Rakstītprasme	0,5	1,2
1.2.3. Specialitātes teksta izpratne	0,4	3,0
1.3. Profesionālā un stratēģiskā kompetence		
1.3.1. Ārsta profesionālās darbības komponenti	2,3	3,5
1.3.2. Profesionālās stratēģijas	3,3	3,1
1.3.3. Profesionālā dialoga prasme	1,3	2,8
2. Starpkultūru kompetence		
2.1. Personīgā kompetence starpkultūru komunikācijā		
2.1.1. Valodu un kultūru pieredzes bagātināšanās	1,6	2,6
2.1.2. Vērtības: cilvēka kā augstākās vērtības izpratne	1,5	3,2
2.1.3. Profesionālā ētika	2,8	3,8
2.2. Saskarsmes kultūra		
2.2.1. Saskarsmes kultūras normas	1,8	2,8
2.2.2. Atšķirīgā pieņemšana, izpratne, cieņa, tolerance	2,8	3,1
2.2.3. Valodas lietošanas īpatnības daudz kultūru komunikācijā	1,5	2,5
2.3. Sociālā kompetence		
2.3.1. Sociālās un profesionālās sadarbības stratēģijas	3,2	3,4
2.3.2. Centieni pilnveidot latviešu valodas apguves līmeni	1,5	3,5
2.3.3. Patstāvība un atbildība studiju un profesionālajā darbībā	2,8	3,8
	2,1611	3,1889

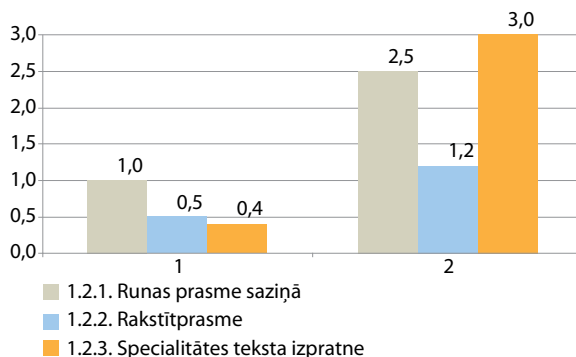
izprast leksikas, semantikas, morfoloģijas, vārddarināšanas, sintakses lingvistiskos, interlingvistiskos un intralingvistiskos principus. Akadēmiskās rakstu valodas apguvē, savukārt, svarīga ir lingvistiskā kompetence, uz kuru balstās prasme izmantot gramatiskos, loģiskos, leksiskos, sintakses līdzekļus. Pamazām veidojas valodas sistēmas izpratne (1.1.1.): studentiem valodas apguve grūtības sagādā, ja latviešu valodas sistēma būtiski atšķiras no

iepriekš apgūtās valodas vai apgūtajām valodām (sintētiskās vai analītiskās valodas); veidojas vārdu krājums (dažkārt tiek apgūts tikai vārdu krājuma minimums un tā papildināšana neturpinās), specialitātes terminoloģijas apguvi latviešu valodā studenti uzskata par būtisku, kaut arī tās apguve ir pietiekami sarežģīta. Tieši šis rādītājs (1.1.3.) ir visaugstākais. Tas izskaidro, kāpēc profesionālā terminoloģija vai slengs dažreiz labāk saprotams vienas profesijas

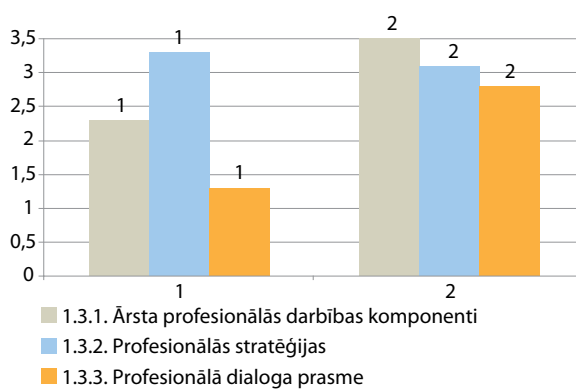
pārstāvjiem, kas runā dažādās valodās, nekā vienas valodas runātājiem, kas pārstāv dažādas sociālās vai profesionālās grupas. 10

Starppersonu komunikācijā rodas diskurss – noteiktā kontekstā, noteiktiem runātājiem ar konkrētiem mērķiem lingvāli iedarbojoties citam uz citu. Grupas vērtējuma rādītāji nav augsti. Medicīnas teksti gan saturiski, gan valodas izteiksmes formu un konstrukciju aspektā ir komplicēti, to izpratne prasa daudz intensīvāku, ilgāku un mērķtiecīgāku apguvi, tāpēc rādītājs (1.2.3.) ir zems. Jaunu valodas formu integrācija rakstu valodā ir sarežģīts process, arī rādītājs (1.2.2.) ir samērā zems. Virzība no jaunu valodas formu apzināšanās uz šo formu iekļaušanu valodas darbībā ir lēna, jo diskurss nozīmē atbilstošu valodas stilu, īpaši konstruētu tekstu un lietotāju savstarpējo izpratni par konvencionālajām normām un patiesībām, par kurām netiek diskutēts ikdienas komunikatīvajā darbībā; bet diskursu var akceptēt kā interaktīvā procesa rezultātu sociālajā un kultūras kontekstā. Diskursu var analizēt trīs slāņu konstrukcijā – tās ir teksta, diskursa prakses un sociokultūras prakses, kur diskurss ir sociālās prakses forma. Dažādu līmeņu komunikācijas tipi tiek apgūti jau intrapersonālajā komunikācijā – starpkultūru komunikācijā. Tas ir salīdzinājuma ceļš starp atšķirīgiem diskursiem. Valoda kā sistēma dod iespēju runāt, izmantojot to par prezentācijas un pašprezentācijas līdzekli. 11

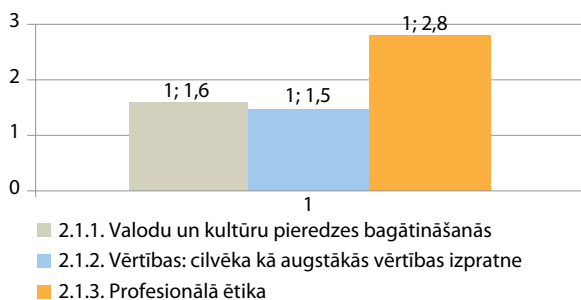
Trūkstot valodas zināšanām, komunikatīvās kompetences nepietiekamība var kļūt par problēmu. “Komunikācijas valoda” ietver citu valodu elementus, kā arī citus neverbālos elementus, un šis “valodas” vispārīgo shēmu precīzi būtu salīdzināt ar diskursu. Pētījuma autori interesē studentu attieksme pret latviešu valodas apguves nepieciešamību, motivāciju, protams, no ārzemju studenta redzes punkta, jo, veidojot valodas apguves modeli, būtiskākie mācību jeb studiju sistēmas pamatelementi jāapvieno veselumā, ņemot vērā gan to savstarpējo sakarību vai saistību, gan katra elementa specifisko nozīmi modelī, gan valodas mācību satura un procesa prognozējamo virzību, to determinējošās un modelī iestrādātās kognitīvās

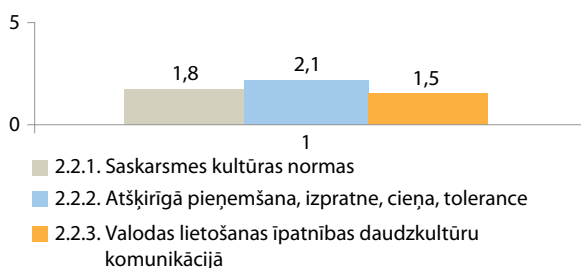
10 Pragmatiskās un diskursa kompetences vērtējums

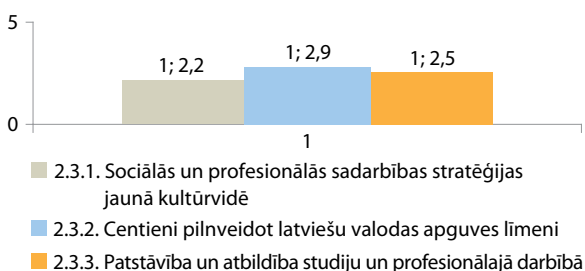
11 Profesionālās un stratēģiskās kompetences vērtējums

12) Studentu personīgās kompetences vērtējums

13) Studentu saskarsmes kultūras kompetences vērtējums

14) Studentu sociālās kompetences vērtējums

psiholoģijas, lingvistikas, valodas didaktikas un metodikas kopsakarības.

Veicot ārzemju studentu kompetences mērījumus (2.1.1., 2.1.2., 2.1.3.), iegūstam trīs diagrammas:

- 1) studentu personīgās kompetences mērījums starpkultūru komunikācijā; 12
- 2) studentu saskarsmes kultūras kompetences mērījums; 13
- 3) sociālās kompetences mērījums. 14

Studentu starpkultūru kompetences veidošanās procesu gan tieši, gan netieši ietekmē studentu vērtību sistēma, valodas apguves motivācija, attieksme pret citu kultūru, citu valodu, arī lingvistiskās spējas, saskarsmes īpatnības, gatavība dialogam, citas valodas pašpietiekamība u. c.; lingvistiskās vides specifika, komunikācijas iespējas, studiju valoda, komunikācija ar pacientiem Latvijas slimnīcās studiju praksē un rezidentūrā, pašapliecināšanās iespējas, diskomforts; latviešu valodas kā 1) vērtības un kultūras sastāvdaļas, 2) izziņas, sociālās un profesionālās saskarsmes un sadarbības līdzekļa apzināšanās; neatbilstība, kas rodas starp studentu profesionālās latviešu valodas kompetences teorētisko līmeni un spēju lietot valodu profesionālās saskarsmes situācijās Latvijas vidē, valodas un komunikācijas barjeras u. c.

Problēmas:

- 1) pielāgošanās spēju, pieredzes un atbalsta trūkums, iekļaujoties atšķirīgā sociālajā vidē;
- 2) nepietiekama motivācija, lai aktīvāk un patstāvīgāk iesaistītos jaunas valodas apguves procesā; trūkst mākas un centieni attīstīt un pilnveidot runas un rakstu valodas līmeni;
- 3) studentu lingvistisko spēju līmenis, motivācija, attieksme, mācīšanās stils, vērtību sistēma, citas valodas pašpietiekamība ir ļoti atšķirīgi parametri; latviešu valodas apguve (terminoloģija, zinātniskais stils, rakstu valoda) divu studiju gadu laikā ir grūti realizējama, arī valodas vide, trūkstot komunikācijas iespējām ārpus studijām, nerada iespēju pilnveidot valodas kompetenci.

Īpaši nozīmīga ir docētāju starpkultūru kompetence, ko veidojusi pieredze saskarsmē tikai ar Eiropas valstu studentiem. Mijiedarbības rezultātā pilnveidojas docētāja pedagoģiskā, kā arī starpkultūru kompetence. Nepieciešamas zināšanas par konkrētā valsti dzīvojošo nacionālītašu dzimto valodu, kultūru, reliģiju, morāles un ētikas normām un uzvedību (žestiem, sašveicināšanos u. c.). Starpkultūru attiecību kontekstā īpaša nozīme ir attieksmei pret citiem, pret atšķirīgo (pret citām nacionālajām grupām, tradīcijām, pret pieņemto sociālo un uzvedības normu ievērošanu u. tml.). Būtiskākie kritēriji ir nācījas piederība kolektīvajai vai individuālajai kultūrai. Individuāli orientētās kultūras augstu vērtē indivīda tiesības uz pašnoteikšanos, privāto dzīvi un pašrealizāciju (Kanāda, ASV, Rietumeiropas valstis). Kolektīvi orientētās kultūrās galvenais ir harmonija, paklausība un pakļaušanās.

Kultūra ietekmē arī indivīda uzvedību un tās interpretāciju, piemēram, piekrišanas žesti var tikt saprasti nepareizi. Vārds “jā” dažās Āzijas valstīs ne vienmēr nozīmē piekrišanu, tas var nozīmēt “es klausos”, “es saprotu”, jo teikt “nē” nav pieņemts. Studenti ir spējīgi ātri pielāgoties jaunajai situācijai, iegūstot objektīvu informāciju, mainīt attieksmi, pierast pie konkrētām prasībām, izvērtēt to pamatotību.

Balstoties uz iepriekšējā izpētes posma atziņām par *studentu vajadzībām, izpratni par valodu un kultūru daudzveidību Latvijā un pasaulē, latviešu valodas kā studiju priekšmetu un valodas nozīmi turpmākajā profesionālajā darbībā, izpratni par vispārējām un multikulturālām vērtībām un izglītības mērķi, studiju satura plānošanu un nepieciešamajiem resursiem*, pirms jauna satura integrācijas jāņem vērā studentu iepriekšējā pieredze un vajadzības konkrētā sociālajā vidē.

Būtiska ir izpratne par daudzveidību, aktuālie sociālie, politiskie, ekonomiskie, kultūras un mediju konteksti Latvijā un pasaulē. Sabiedrībā nepieciešams vairot izpratni par daudz kultūru kopienas realitāti, nepieciešamību sadzīvot un konsensa veidošanu, pieņemot plurālismu gan kā realitāti, gan kā vērtību.

Nozīmīga ir starpkultūru kompetences veidošanās turpmākajā profesionālajā darbībā. Globālās vispārējās un multikulturālās vērtības un izglītības mērķi pilnveido studentu personisko un profesionālo kompetenci un nodrošina sekmīgu dzīves projekta un karjeras attīstību, piedāvājot dzīves un darba stratēģijas, kas veiksmīgi izmantojamas vairākās sociālajās vidēs.

Studentu sagatavošana studijām paredz intereses radīšanu, saikni ar iepriekš apgūto; studentu attieksmju diagnosticēšanu pirms studiju uzsākšanas; praksi daudz kultūru vidē: kā veidojusies un attīstījusies starpkultūru kompetence, kā bagātinājusies citvalstu studentu valodas un kultūras pieredze, kā atklājusies un mainījusies vērtību un profesionālās ētikas izpratne.

Kompetences mērījuma tabulā **personīgo kompetenci** raksturo trīs rādītāji:

- 2.1.1. valodu un kultūru pieredzes bagātināšanās,
- 2.1.2. cilvēka kā augstākās vērtības izpratne,
- 2.1.3. vērtību sistēma un profesionālā ētika.

Ārzemju studentu **personīgās kompetences mērījums** konstatējošajā eksperimentā ir augsts 40 studentiem, vidējs – 80 studentiem un zems – 60 studentiem, savukārt veidojošajā eksperimentā tas ir augsts 50 studentiem, vidējs – 100 studentiem un zems – 40 studentiem. **15**

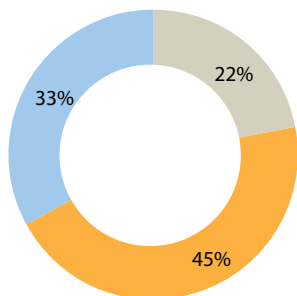
Jāņem vērā, vai tiek ievērotas saskarsmes kultūras normas studiju procesā un ārpus tā, vai citāda, atšķirīgais, svešais vienmēr tiek pieņemts ar izpratni, vai jāsaskaras ar valodas lietošanas īpatnībām reālās saskarsmes situācijās.

Kompetences mērījuma tabulā **saskarsmes kultūru** raksturo trīs konstatējošā eksperimenta un veidojošā eksperimenta rādītāji:

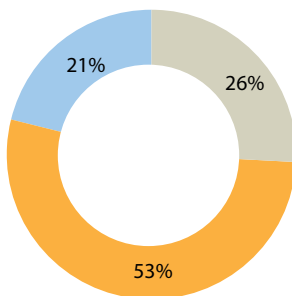
- 2.2.1. saskarsmes kultūras normu ievērošana,
- 2.2.2. atšķirīgā pieņemšana, izpratne, cieņa, tolerance,
- 2.2.3. valodas lietošanas īpatnības daudz kultūru komunikācijā.

Ārzemju studentu **saskarsmes kultūras kompetences mērījums** konstatējošajā

Konstatējošais eksperiments

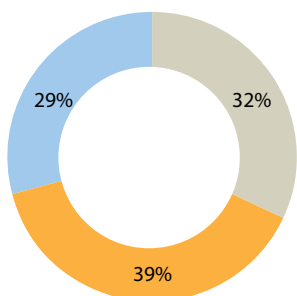
Veidojošais eksperiments

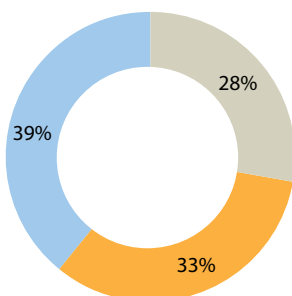
■ Augsts līmenis
■ Vidējs līmenis
■ Zems līmenis

15 Personīgās kompetences vērtējums

Konstatējošais eksperiments

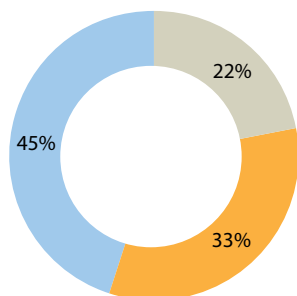
Veidojošais eksperiments

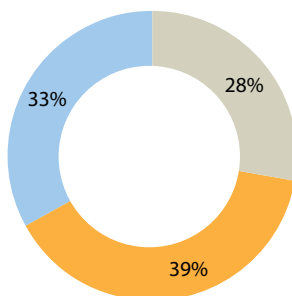
■ Augsts līmenis
■ Vidējs līmenis
■ Zems līmenis

16 Saskarsmes kultūras kompetences vērtējums

Konstatējošais eksperiments

Veidojošais eksperiments

■ Augsts līmenis
■ Vidējs līmenis
■ Zems līmenis

17 Ārzemju studentu sociālās kompetences vērtējums

eksperimentā ir augsts 50 studentiem, vidējs – 60 studentiem un zems – 70 studentiem, savukārt veidojošajā eksperimentā tas ir augsts 55 studentiem, vidējs – 65 studentiem un zems – 60 studentiem. 16

Jāņem vērā, vai tiek izmantotas un pilnveidotas sociālās un profesionālās sadarbības

stratēģijas, vai konstatējamas latviešu valodas līmeņa izmaiņas, progress, vai studenti ir pietiekami patstāvīgi un atbildīgi.

Kompetences mērījuma tabulā **sociālo kompetenci** raksturo trīs rādītāji:

- 2.3.1. sociālās un profesionālās sadarbības stratēģijas,

2. tabula. **Studentu atbildība valodas līmeņa pilnveidošanas procesā**

legūto zināšanu un prasmju izmantojuma joma	Respondenti, %
legūtās zināšanas un prasmes tiks izmantotas ikdienas saziņas situācijās	2
legūtās zināšanas un prasmes veicinās ātrāku adaptēšanos Latvijā	24
legūtās zināšanas un prasmes tiks izmantotas praksē slimnīcā	43
legūtās zināšanas un prasmes būs noderīgas nākotnē	13

- 2.3.2. latviešu valodas apguves līmeņa pilnveide/progress,
- 2.3.3. patstāvība un atbildība studiju un profesionālajā darbībā.

Ārzemju studentu **sociālās kompetences mērījums** konstatējošajā eksperimentā ir augsts 40 studentiem, vidējs – 60 studentiem un zems – 80 studentiem, savukārt veidojošajā eksperimentā tas ir augsts 50 studentiem, vidējs – 70 studentiem un zems – 60 studentiem. ¹⁷

Veidojās un attīstījās starpkultūru kompetence, un tas nodrošināja iespēju izpētīt, kā ir bagātinājusies citvalstu studentu valodas un kultūras pieredze, kā atklājusies un mainījusies vērtību un profesionālās ētikas izpratne, kā tiek ievērotas saskarsmes kultūras normas studiju procesā un ārpus tā, vai citāds, atšķirīgais, svešais vienmēr tiek pieņemts ar izpratni, vai jāsaskaras ar valodas lietošanas īpatnībām reālās saskarsmes situācijās; kā tiek izmantotas un pilnveidotas sociālās un profesionālās sadarbības stratēģijas, vai konstatējamās latviešu valodas līmeņa izmaiņas, progress, vai studenti ir pietiekami patstāvīgi un atbildīgi (sk. 2. tabulu).

Šīs problēmas izpētē nepieciešams izvērtēt profesionālās latviešu valodas kompetences veidošanās procesu virzībā no elementāra valodas lietošanas līmeņa uz profesionālās latviešu

valodas kompetenci, pamatojoties uz darbības procesuālo modeli, kur katrs cikls beidzas ar studenta patstāvības un atbildības palielināšanos valodas apgūvē.

Secinājumi

Empīriskajā pētījumā iegūtie dati liecina, ka komunikatīvo barjeru nosaka nepietiekami izveidojušās priekšmetiski specifiskās komunikatīvās prasmes profesionālajā latviešu valodā, motivācija, neadekvāti stereotipi, saskarsmes kultūras specifika, neprasme izvīrīt mērķi un sasniegt vēlamu darbības rezultātu, motivācijas līmenis, neatbilstošs iegūtā valodas prasmes līmeņa pašvērtējums.

Iegūtie empīriskā pētījuma rezultāti, to matemātiskā analīze liecina, ka pētījuma I un II posmā vērojamas pozitīvas izmaiņas un izstrādātais profesionālās latviešu valodas studiju modelis var nodrošināt valodas apguves attīstību no elementārā līmeņa līdz patstāvības un atbildības līmenim un valodas apguvi humānistiski virzītā procesā, pieņemot un respektējot ne tikai individuālās, bet arī etniskās, reliģiskās un kultūru atšķirības.

Domāšanas robežas un pasaules ainu nosaka valodā izteiktā pieredze, un ar jaunas valodas apguvi rodas jauna pasaules izpratne.

Avoti un literatūra

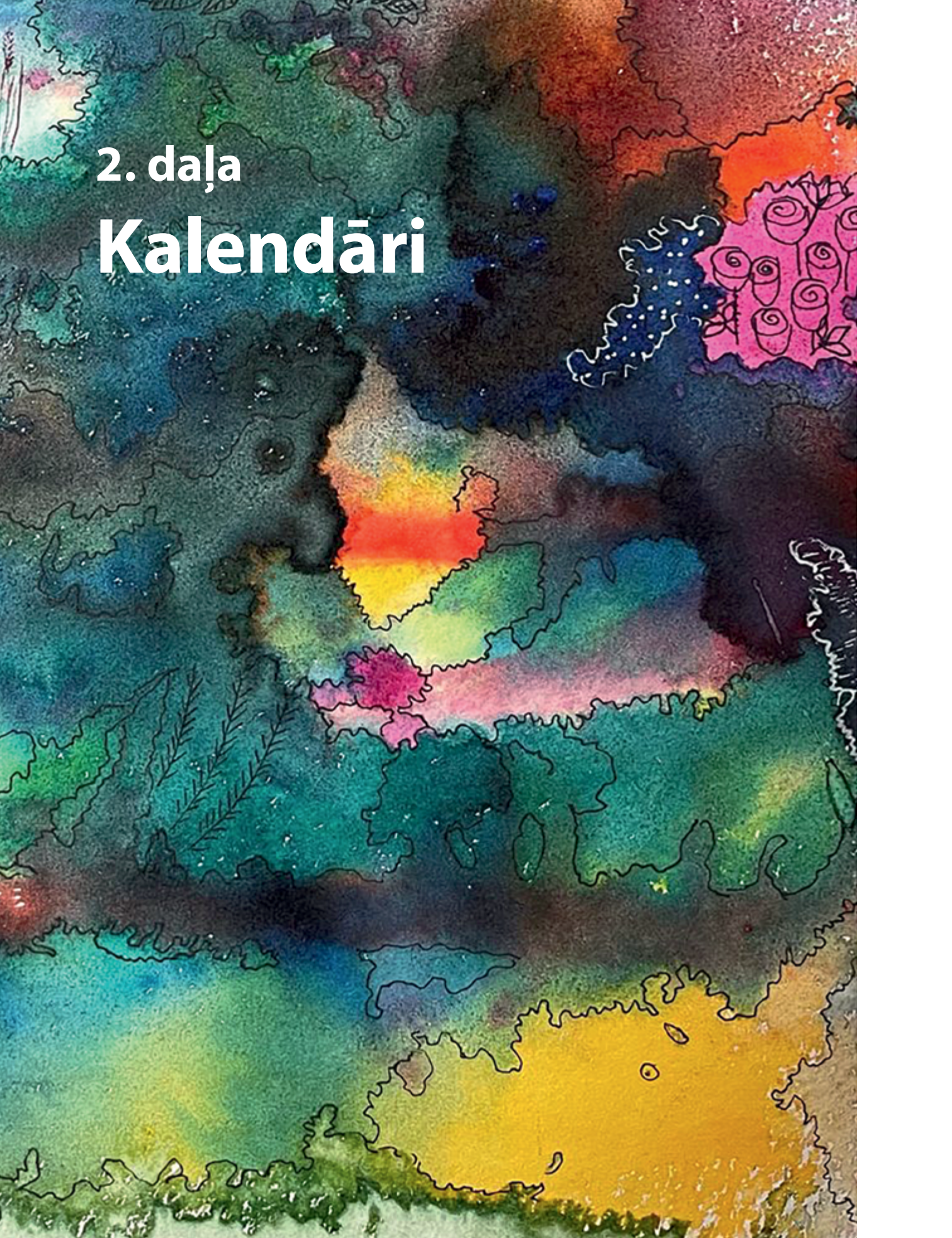
Györfy, M., Bagossy, B., Bagossy, R. 2007. *Deutsch für Mediziner*. Passau: Schenk Verlag GmbH.

Eiropas izglītības telpa. 2021. Eiropadome. Pieejams: <https://www.consilium.europa.eu/lv/policies/education-area/>

- Eiropas Komisijas paziņojums "EIROPA 2020: Stratēģija gudrai, ilgtspējīgai un integrējošai izaugsmei". 2010. Brisele. Pieejams: http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_LV_ACT_part1_v1.pdf
- Klēvere-Velhi, I. 2007. Latviešu gramatika ungāru un vācu studentu acīm. No: *LVAVA informatīvais biļetens "Tagad"*, Nr. 2, 7.–9. lpp.
- Knapp-Potthoff, J. A. 2014. *Identity in Multicultural and Multilingual Contexts*. Ed. by Alistair Ross. 4 CiCe Guidelines Socrates Education and Culture. London. Pieejams: <http://www.londonmet.ac.uk/ipse/cice>
- Latviešu valodas prasmes kvalitāte: valsts valodas prasmes pārbaudes rezultāti*. 2019. Rīga: Latviešu valodas aģentūra. Pieejams: <https://valoda.lv/wp-content/uploads/2020/04/Latvie%C5%A1u-valodas-prasmes-kvalit%C4%81te-preview.pdf>
- Levy-Hillerich, D. 2006. *Kommunikation in sozialen und medizinischen Berufen*. Berlin: Cornelsen Verlag.
- Līsmāne, I. 2010. Saprāšana un saprāšanās starpkultūru dialogā. No: *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Liepāja: Liepājas Universitāte, 197.–208. lpp.
- Līsmāne, I. 2011. *Ārstniecības specialitātes ārzemju studentu profesionālās latviešu valodas kompetences veidošanās*. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Līsmāne, I. 2017. Medicīnas terminoloģiskā leksika: vārdkoptermini, semantiskais aspekts un tulkošana. No: *Valoda dažādu kultūru kontekstā*. Daugavpils: Daugavpils akadēmiskais apgāds "Saule", 171.–174. lpp.

2. daļa

Kalendāri

No kalendāru vēstures

“Un Dievs sacīja: lai top spīdekļi debess izplatījumā, kas nošķir dienu no nakts un kas dod zīmes un laikustarpas un dienas un gadus.”

(1Moz 1:14)

Atslēgvārdi: kalendārs, gads, mēnesis, diena, Gajs Jūlijs Cēzars, Augusts, Gregora kalendārs, Jūlija kalendārs, vecais stils, jaunais stils.

“Kalendāri tak mums, latviešiem, ir viena no visnepieciešamākām grāmatām, kas, tāpat kā Bībele un Dziesmu grāmata, netrūkst nevienā mājā,” tā savulaik rakstīja Misiņa bibliotēkas dibinātājs Jānis Misiņš.

Vārdam **kalendārs** (lat. *Calendarium* < *Calendae*) ir divi skaidrojumi:

- laika skaitīšanas sistēma, kuras pamatā ir dabā novērojami cikli – gadalaiku mijas cikls *solārajam* jeb **Saules** kalendāram un Mēness fāžu cikls *lunārajam* jeb **Mēness** kalendāram;
- pa nedēļām, mēnešiem sakārtots gada dienu saraksts tabulas vai grāmatas veidā.

Kopš 7. gs. pr. Kr. romieši izmantoja 10 mēnešu kalendāru. Gads sākās martā, un pirmo mēnesi sauca martius, otro – aprilis utt. 6. gs. pr. Kr. klāt pielika vēl divus mēnešus: vienpadsmitais bija januaris, divpadsmitais – februarius.

Līdz 1. gs. vidum pr. Kr. kalendārs bija atpalcis par 80 dienām. Reformāciju veica grupa Aleksandrijas astronomu ar **Sozigenu** priekšgalā. Jūlija kalendārs bija reformēts romiešu kalendārs, kuru 45. gadā pr. Kr. ieviesa Romas valsts darbinieks, karavadonis un rakstnieks **Gajs Jūlijs Cēzars**. ① Par pirmo

GĀJS JŪLIJS CĒZARS

- ① Gajs Jūlijs Cēzars (*Gaius Iulius Caesar*; 100.–44. g. pr. Kr.), romiešu militārais un politiskais līderis

mēnesi noteica janvāri – laiku, kad ievēlēja amatpersonas.

46. gads pr. Kr. bija visilgākais vēsturē, jo ilga 15 mēnešus (445 dienas). Reizē ar Jūlija kalendāra ieviešanu Romas senāts nolēma pārdēvēt 5. mēnesi – kvintiliju – par jūliju, godinot šajā mēnesī dzimušo **Gaju Jūliju Cēzaru**.

Parasto un garo gadu maiņas kārtulu Romas priesteri, kuru pienākumos ietilpa Jūlija kalendāra uzraudzība, sajauca. Pieļautās kļūdas izlaboja imperatora **Augusta** valdīšanas laikā, un par godu Jūlija kalendāra reformatoram Augustam Romas senāts gada kādreizējo 6. mēnesi – **sekstiliju** – pārdēvēja par augustu un šim mēnesim dienu skaitu palielināja līdz 31, reizē par vienu dienu samazinot dienu skaitu februārī.

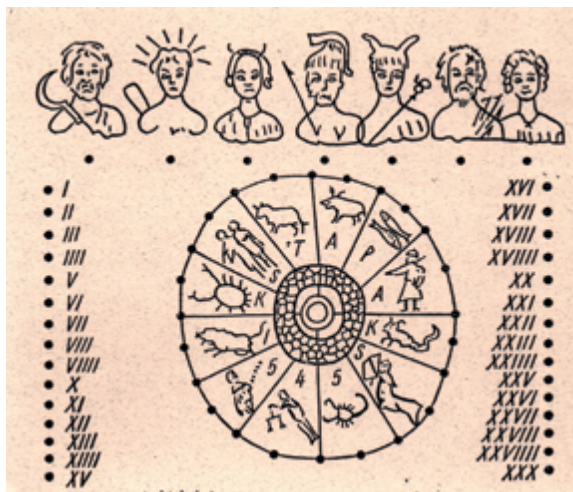
Tā izveidojās kalendāra gada dienu sadalījums pa kalendāra mēnešiem, kas saglabājies arī mūsu dienās.

Tā kā Jūlija kalendārs bija par 11 minūtēm un 14 sekundēm garāks par Saules gadu, tad tas pakāpeniski atpalika no gadalaiku maiņas (128 gadu laikā par vienu dienu). 16. gadsimtā šī starpība jau bija deviņas diennaktis.

Pateicoties itāļu matemātiķim un ārstam **Luidži Lilio**, tika veikta kalendāra reforma, lai novērstu gadu gaitā radušos dienu skaitīšanas kļūdu.

Tāpēc **1582. gada** februārī izdotajā **Gregora XIII** bullā noteica, ka nākamā diena pēc ceturtdienas, 1582. gada 4. oktobra, skaitāma par piektdienu – 1582. gada 15. oktobri un ka turpmāk no gadiem, kuru skaitļi beidzas ar divām nullēm, par garajiem gadiem skaitāmi tikai tie, kuru simtu skaitlis dalās ar četri bez atlikuma.

1582. gada oktobrī uz jauno kalendāra stilu pārgāja tikai galvenās Eiropas katoļu zemes: Itālija, Spānija, Portugāle un Polija. Nedaudz vēlāk tām pievienojās Francija, Holande, Austrija un Ungārija, bet protestantisma valstis no reformas vēl ilgi atturējās. Turpreti zemes, kurās noteicošā loma bija pareizticīgo baznīcai (Krievija, Grieķija, Bulgārija), par kalendāra reformu negribēja ne dzirdēt. Līdzīgi savus atšķirīgus kalendārus ilgi un vietām līdz pat

2 Romiešu senais akmens kalendārs

3 Senlaicīgs Sibīrijas koka kalendārs, apmēram pusmetru garš

4 "Missale Rigense", rokrakstu grāmata, 14. gs.

mūsdienām ir saglabājušas austrumu tautas (islāma, budisma u. c. reliģiju zemes).

Gregora kalendāru sauc arī par **jauno stilu** atšķirībā no **Jūlija kalendāra** jeb **vecā stila**.

Jauno stilu dažādās valstīs ieviesa atšķirīgos gados. Arī Latvijā vecais un jaunais stils novados vairākkārt mainījās. 1918. gada 25. janvārī Ļeņins parakstīja dekrētu par kalendāra reformu Krievijā. Un tā 1918. gada februārī pēc padomju kalendāra bija tikai 15 dienas un visā gadā bija 352 dienas. Pēc trešdienas, 31. janvāra, nāca nevis 1. februāris, bet uzreiz ceturtdiena, 14. februāris.

Pirms grāmatu kalendāriem jau bija sastopami senie akmens kalendāri, piemēram, romiešu senais akmens kalendārs, kurā nedēļas dienas simbolizē dievu tēli: Saturns – sestdienu, Saule – svētdienu, Luna – pirmdienu, Marss, Merkurs, Jupiters, Venera – pārējās dienas. Mēnešus simbolizē zodiaka zīmes. Kalendāra labajā un kreisajā malā bija mēneša datumi, un caurumos pie tiem ielika kociņu, atzīmējot konkrēto datumu. 2

Bija sastopami arī īpaši koka kalendāri, kur uz koka nūjām, dēļiem vai vēdekļa veidā savienotām koka plātnītēm bija iegrēbtas burtas (rūnas) laika skaitīšanai. 3 Šādi zemnieku jeb rūnu kalendāri bija pazīstami ne vien ģermāņiem, bet arī somugriem un Sibīrijas tautām. Senprūši dienas skaitījuši arī pēc siksnās vai auklās iesietiem mezgliem.

Viduslaikos kalendārus nesastādīja vienam gadam, tie bija tā saucamie **pastāvīgie kalendāri**, domāti ilgam laikam, kuros tikai vajadzēja ar kādu no burtiem A, B, C, D, E, F, G atzīmēt pašreizējā gada svētdienas un svinamās dienas.

Arī 14. gadsimta rokrakstu grāmatā "**Missale Rigense**" 4 iekļautais vecākais Rīgas kalendārs ir pastāvīgais kalendārs, kurā mēnešu sadalījumi ir vēl pēc Romas kalendāra – līdz kalendām, nonām, idām:

- kalenda (lat. *Calendae, Kalendae*) – mēneša pirmā diena romiešiem; teiciens "atlikt līdz grieķu kalendām" nozīmē – nekad neizdarīt, jo grieķiem kalendu nebija;
- nona – mēneša 5. vai 7. diena, mēneša pirmās ceturtdaļas diena;

5 "Stundu grāmata", rokrakstu grāmata, 15. gs.

6 Rīgas ārsta un astrologa Zaharija Stopija sastādītais un Kēnigsbergā izdotais "Schreibcalender auf das Jahr 1565"

- ida (lat. *Idus*) – mēneša vidus diena seno romiešu kalendārā (martā, maijā, jūlijā un oktobrī – 15. diena, pārējos mēnešos 13. diena).

Pieminami arī kalendāri 15. gadsimta rokrakstos – “**Breviarium**” un īpaši greznajā “**Stundu grāmatā**”, **5** kas rakstīta Ziemeļfrancijā.

No senākajiem drukātajiem kalendāriem, kas publicēti grāmatā un glabājas Latvijas Universitātes Akadēmiskajā bibliotēkā, vispirms minama 1500. gadā izdotā “**Missale Viburgense**”, kas ir vienīgā inkunābula visā pasaulē un uz Rīgu atceļojusi 1521. gadā.

No pirmajiem iespiestajiem kalendāriem, kas domāti vienam noteiktam gadam, Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas fondos atrodas kāds fragments no 1504. gada. Tas ir iespiests uz vienas lapas un vairs nav tikai pastāvīgā kalendāra papildinājums, bet ir pilnīgs kalendārs, kurā bez svēto vārdiem katrai dienai atzīmēts arī zvaigznājs, kurā atrodas saule, un astroloģiskās zīmes.

Interesants ir bibliotēkā saglabājies fragments no 1539. gada vienas lapas kalendāra, kura vienā malā ir zvaigznāju attēli un paskaidrojumi, kāda katram ietekme, piemēram, dvīņi nes siltu un mitru laiku, kas izdevīgs ceļošanai un tirdzniecībai. Savukārt par planētu ietekmēm teikts, ka Saturna stundās neesot ieteicams ieņemt zāles, laist āderes, doties laulībā, turpretim Venerā ieteicams šūt jaunas drēbes, ceļot, mazgāties, sēt un stādīt utt.

Pirmo pastāvīgo Rīgas kalendāru 1554. gadam sastādīja Rīgas arhibīskapa ārsts **Tarkvīnijs Šnellenborgs**, bet tas nav saglabājies. Taču saglabājies ir cita Rīgas ārsta un astrologa, **Zaharija Stopija**, sastādītais un **Kēnigsbergā** izdotais “**Schreibcalender auf das Jahr 1565**”. **6** Zaharijs Stopijs bija ļoti pašpārliecināts un ar apskaužamu pašapziņu un noteiktību – kamēr citi vēl strīdējās, viņš nešaubīgi paziņoja, ka 1565. gads ir 5527. gads no pasaules radīšanas, 3871. gads no grēku plūdiem, 3074. gads no Pirmajām Lieldienām un Vasarsvētkiem, 1531. gads no Kristus miršanas un augšāmcelšanās, 1511. gads no Romas valsts

dibināšanas un 395 gadi (1170. g.) no virsbīskapijas nodibināšanas Vidzemē.

Pirmais Rīgā drukātais kalendārs ar pirmo Rīgā iespiesto pilsētas skatu ir astrologa **Johana Nikolaja Arborija** sastādītais un **Mollīna izdotais** kalendārs 1590. gadam “**Schryff Calender**”. No tā saglabājušās četras bojātas lapas, kas atrastas kādas grāmatas vāka iesējumā. **7**

Arī no Mollīna izdotā “**Alt und Neu Schreibcalender ... 1591**” saglabājušās tikai četras lapas. Sastādītājs ridzinieks **Bernhards Mesings** pieminējis gan veco, gan jauno laika skaitīšanas sistēmu, tāpēc katrs mēnesis ir gan vecais, gan jaunais. Atzīmētas dienas, kad ieteicams precēties, griezt matus, tirgoties, cirst kokus, zvejot, lietot acu zāles u. tml. Cilvēkus bija pārņēmusi milzīga dziņa uzzināt kaut ko par nākotni, par laimīgām un nelaimīgām dienām, par zvaigznāju ietekmi uz viņu dzīvi.

Mollīna izdotajā “Schryff-Calender 1601” pirmo reizi dots Vidzemē, Kurzemē un Zemgalē rīkoto gadatirgu saraksts un pārskats par grēku atlaides dienām. Lidzīgs ir arī medicīnas un filozofijas doktora **Herlīcija** sastādītais kalendārs **1602. gadam**, kuru **Mollīns** pārdrūķēja Rīgā. Tajā uzskaitīts, ka grēku atlaides Pūpolu svētdienā ir Dobelē, Aucē, Cēsīs un Tukumā, bet Lieldienās – Jaunpilī, Bauskā un Tukumā, savukārt Miķeļos – Jelgavā un Slokā. Acimredzot tolaik Tukumā ir bijis daudz vairāk grēcinieku nekā citur, ja reiz tur grēku atlaides paredzētas biežāk!

Ļoti ilgus gadus, pat gadsimtus kalendāri bija māņticības veicinātāji, un ārsti, kuri bija vieni no kalendāru sastādītājiem un reizē arī astroloģisko prognožu veidotājiem, savos kalendāros noteiktu vietu ierādīja laika pareģošanai, labvēlīgo un nelabvēlīgo dienu uzskaitīšanai un norādei, kad un kādos apstākļos ieņemt zāles un kad ko drīkst vai nedrīkst darīt. Un cilvēki gan dzīvē, gan literatūrā to arī stingri ievēroja!

Romēns Rolāns savā darbā “**Kolā Brinjons**” rakstīja: “Apgūlos, lai paklausītu kalendāram, jo šis bija norādītais datums, kad vajadzēja ieņemt zāles. Lai būtu kā būdams, reiz kalendārs

7 Pirmais Rīgā drukātais kalendārs – astrologa Johana Nikolaja Arborija sastādītais un Mollina izdotais kalendārs 1590. gadam “Schryff Calender”

pavēl, es paklausu bez ierunām, jo evaņģēlijs tā liek.”

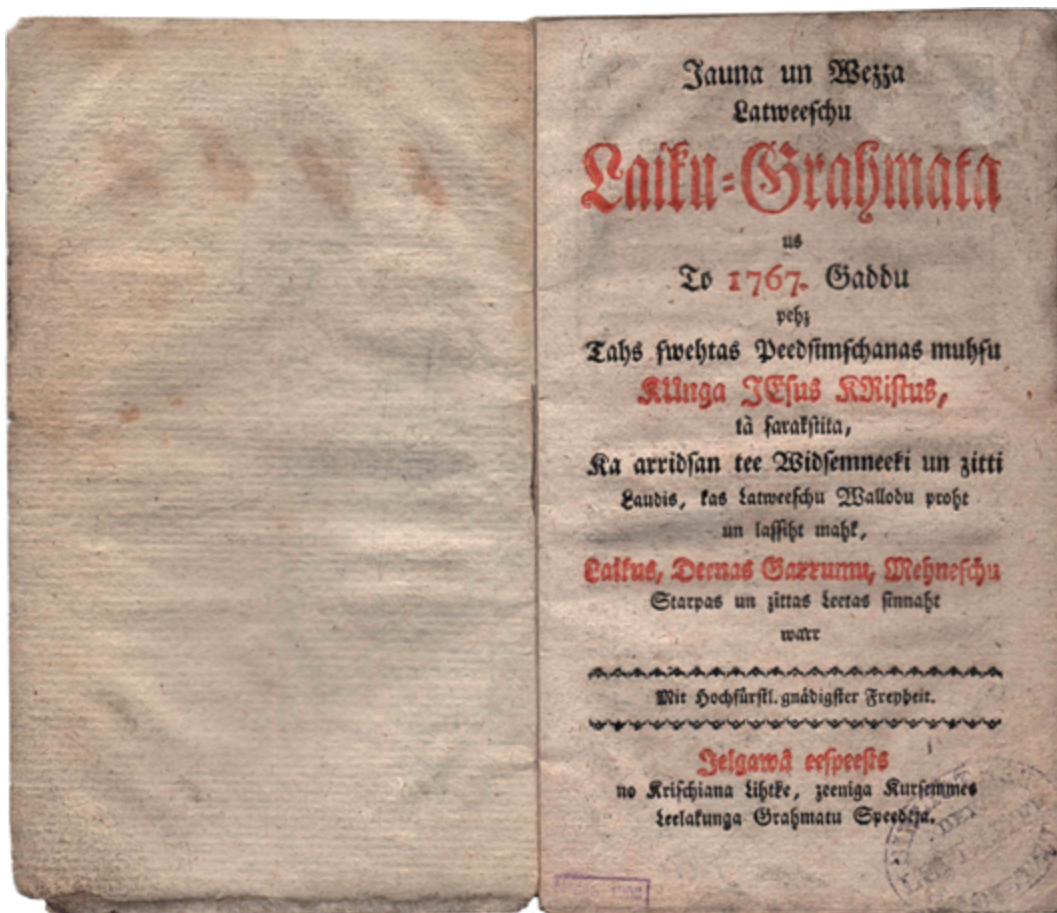
Arī Viljams Šekspīrs “Karalī Lirā” uzsvēra: “Tāda ir pasaules lielā muļķība, ka, tiklīdz mums slikti klājas – un bieži pie tam esam paši vainīgi ar saviem bezmēriem prasījumiem un darbiem, – kraujam tikai visu vainu par savām nelaimēm uz sauli un mēness, un zvaigznēm, it kā mēs būtu blēži ar likteņa lēmumu; muļķi ar debesu pavēli; nedarbji, zagļi, viltnieki ar naidīgu zvaigžņu iespaidu; dzērāji, melkuļi, laulības pārkāpēji ar planētu varu, – un it kā viss, ko vien ļaunu darām, notiktu ar kādu pavēli no augšienes. Branga izdevība katram palaidnim savu netiklību uzkraut zvaigznēm.”

“Gads iet uz beigām. Es uzšķiru kalendāru un apskatu vecās zvaigžņu zīmes, kuras mūs uzticīgi pavadīja caur Latvijas likteņiem. Lācis ar ķepu, Strēlnieks ar loku, Svāri, kuri deva mums beidzot taisnību, un Jaunava ar smaidiem un dziesmām. Slava un pateicība zvaigznēm! Slava un pateicība zvaigznēm!” Tā 1919. gada 23. decembrī rakstīja Kārlis Skalbe.

Bet kur nu pagājušie gadsimti! 21. gadsimts jau nav labāks – visi žurnāli un avīzes, arī dažādas radio un televīzijas programmas ir pilni ar astroloģiskajām prognozēm!!! Kā kalendārs un astrologi liek, tā jādara!

Nītaures un Mālpils mācītājs **Salomons Guberts** savā “**Stratagema oeconomicum, oder Ackerstudent**” (1649) rakstīja: “No ziemsvētkiem līdz sveču dienai ir 6 nedēļas, no sveču dienas līdz Filipu – Jēkabiem – 12 nedēļas, no Filipu – Jēkabiem līdz Jēkabiem – arī 12 nedēļas; no Jēkabiem līdz Miķeļiem – 9 nedēļas, no Miķeļiem līdz Mārtiņiem – 6 nedēļas, no Mārtiņiem līdz Ziemsvētkiem – arī 6 nedēļas; liec klāt vēl 8 dienas, un vesels gads ir pilns, – lūk, tā zemnieki gadu skaita.” Ļoti vienkārši!

Latviskos mēnešu nosaukumus blakus latīniskajiem pirmo reizi deva Kurzemes superintendants **Pauls Einhorn**s darbā “**Historia Lettica**” 1649. gadā: ziemas mēnesis – janvāris, sveču mēnesis – februāris, sērsnu jeb baložu mēnesis – marts, sulu mēnesis – aprīlis, lapu jeb sējas mēnesis – maijs, ziedu

8 Pirmais latviešu kalendārs “Zemnieku jeb latviešu laiku grāmata”, kura nosaukums mainījās uz “Jauna un veca latviešu laiku grāmata”, “Veca un jauna latviešu laiku grāmata” un “Laiku grāmata”

mēnesis – jūnijs, siena jeb liepu mēnesis – jūlijs, suņu jeb rudzu mēnesis – augusts, sila jeb viršu mēnesis – septembris, veļu jeb zemliku mēnesis – oktobris, salnas mēnesis – novembris, vilku mēnesis – decembris.

Lai zemniekus pieradinātu pie nedēļas dienu skaitīšanas, lieti noderēja 1654. gadā iespiestā **Georga Manceļa** sprediķu grāmata “**Lang-gewünschte Lettische Postill**”, jo sprediķu grāmatas saturs bija stingri saskaņots ar nedēļu kalendāru. Tā sprediķu virsraksti skan kā īpatnēji datumu apzīmējumi, piemēram, “Evaņģēlijs otrajā svētdienā pēc Ziemsvētkiem”, “Evaņģēlijs ceturtajā svētdienā pēc Vasarsvētkiem” utt.

Ar šo svētdienas sprediķi pārstāvēto “kalendāru” Kurzemes un Vidzemes zemniekiem bija jāiztiek līdz pat 18. gadsimta 60. gadiem. Savukārt Latgales zemniekiem bija paveicies, jo viņi pie iespiesta dienu skaitīšanas palīgīdzekļa tika, jau sākot ar 1730. gadu, kad Viļņā iespieda grāmatu “**Gromota Lyugszonu**”.

Latviešu kalendāru sākumposmā bija zināmas jukas, jo Daugavas vienā krastā valdīja vecie laiki, bet otrā – jaunie laiki. Un tā nu daugavieši pamanījās svinēt svētkus gan pēc vieniem, gan otriem laikiem. Tas nepavisam nepatika kungiem un arī **Vecajam Stenderam**, kurš savā “**Augstas gudrības grāmatā**” centās strotēt un mācīt vidzemniekus, ka tie svētī

jaunos svētkus, kaut gan viņiem ir vecie laiki, savukārt kurzemniekiem ir grēks svētīt vecos svētkus, jo viņiem ir jaunie laiki. Svētiot abus svētkus, viņi sev, sievai un bērniem atrauj maiži, ko varētu tais dienās pelnīt.

Aleksandrs Johans Stenders pārstrādātajā un papildinātajā tēva Gotharda Frīdriha Stendera “Augstas gudribas grāmatā” (1796) pamācīja: “Kad ātrumā bez kalendāra grib zināt, cik dienas kādam mēnešam ir, tad saliec labās rokas 4 pirkstus dūrē (ikšķis netop līdz skaitīts), tad būs 4 krumšļi un 3 bedrītes starp tiem krumšļiem; aptausti tad ar kreisās rokas garu pirksti tos krumšļus un tās bedrītes, no mazā pirksta krumšļa sākdam un arvien tos mēneša vārdus līdzī sacīdam; pie kura mēneša tās kreisās rokas pirksts uz krumšli top, tam ir 31 diena; un, kur bedrīte top, tam ir 30 dienas. Tā pie mazā pirksta uz krumšli likdam, saki: ziemas mēness – 31 diena; liec to pirkstu bedrītē klāt un saki: sveču mēness – 28 jeb 29 dienas; atkal uz krumšli likdam, saki: sēr-snu mēness – 31 diena un projām; kad no gara pirksta krumšļa (kas pie ikšķa ir) noņem, tad liec atkal uz mazā pirksta krumšļa, kur sāce skaitīt; šeit top tas kreisās rokas pirksts divreiz pēc kārtas uz krumšli likts, un tā arī vajaga būt, jo tiem 2 mēnešiem, liepu un suņu mēnesim, abiem ir 31 diena.”

Pirmais latviešu kalendārs saucās “Zemnieku jeb latviešu laiku grāmata uz to 1758. gadu pēc tās svētas piedzimšanas mūsu Kunga in Pestītāja Jēzus Kristus, tā rakstīta, ka arī Vidzemē in citi ļaudis, kas zemnisku valodu prot in lasīt māc, laikus, dienas garumu, mēnešu starpas un citas lietas zināt var”.

Kalendāra nosaukums mainījās uz “Jauna un veca latviešu laiku grāmata”, 8 “Veca un jauna latviešu laiku grāmata” un “Laiku grāmata”.

Latviešu kalendāriem ir raksturīgi, ka bieži vien laika gaitā to nosaukums mainījies. Kā jau kalendāram pienākas, tajā atrodami arī laika pareģojumi. 1763. gada rudenim paredzēts: “Tas rudens gan nebūs arvienu jauks un silts; uz vecu Mārtiņu un jau vēl papriekšu gan varēs

9 Rubenes mācītāja Kristofa Hardera “Vidzemes kalendārs”

ar kamanām braukt. Ar to rudzu sēšanu būs šo gadu tā agra aukstuma dēļ steigties.”

Ar 1772. gadu kalendārā sniegta medicīnisku padomu sērija, kas aizsākās ar rakstu **“No kokiem un tām dažādām koku mizām, kas lieti der pēc izzāļošanas tik labi to cilvēku, kā to lopu”**: “Ir Ievas koks ne aplam jāsmādē. Tie ziedi asinis brīnum šķīstī. Tos var iekš maizes, labā tiesā, iecept, jeb ar ūdeni novārīt un tā var savu pavasara dzērienu brūķēt. Kad tu šo zaļu mizu, sagrieztu ar taukiem par zalvi samīci, tad ar šo zalvi to kāsu var izārstēt. Ar etiķi vārīta, šī miza dzen brīnum tās utis.”

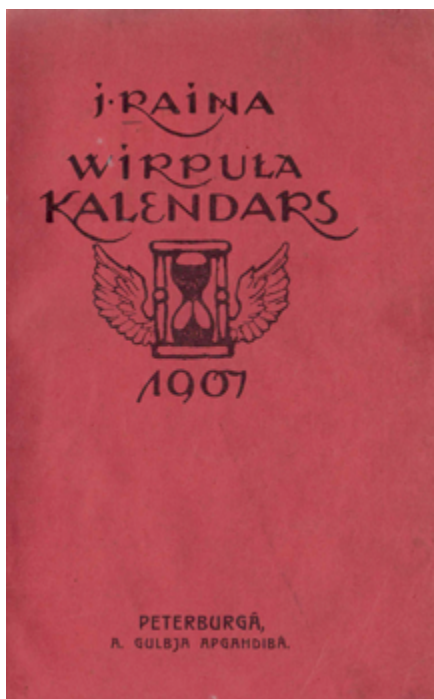
Protams, arī vidzemniekiem vajadzēja savu kalendāru, un tā no 1781. līdz 1790. gadam Vidzemes kalendāru izdeva Rubenes mācītājs **Kristofs Harders**. 9 Ārēji tā bija maza, nēcila, ar rokas spiedi Ķiegāļu muižā iespiesta grāmatiņa, kuru varēja nopirkt par 4 vērdiņiem “pie Rubenes baznīcas nabagiem”. Par 4 vērdiņiem tolaik varēja nopirkt mārciņu sviesta.

Hardera kalendāram raksturīgs liels jaun darinātu latvisku vārdu daudzums, piemēram: Ticula, Pastāvula, Svētula, Klusīte, Skaidrite, Žēlīte, Sirsnīte, Brīvuls, Strāduls, Mieriņš, Gudriņš, Rūpiņš, Miliņš, Taisniņš, Bezbails, Dievkārs, Bezviltis un citi.

Kristofa Hardera jaunievedums – kalendārā pēc visu dienu datumiem atzīmēti nedēļas dienu atbilstošie nosaukumi. Vēl Hardera nopeln bija arī tas, ka ar 1787. gadu viņš kalendārā sāka turpinājumos ievietot **“Patentes un pavēlēšanas, kas zemniekiem visuvairāk vajaga zināt”**.

Tomēr viss bija labi tikai tik ilgi, kamēr publicēja likumus, kā uzvesties baznīcā, kas draud par buršanu u. tml., taču, kad parādījās likumi par tiesām un sūdzībām, it kā nejauši notika literāriska zādzība – Hardera sastādīto kalendāru 1790. gadam, ko viņš jau bija licis Rubenē iespiest, nepārgrozītu pārdrūkāja **Millers Rīgā**. Harders gan protestēja, bet bez panākumiem, un no 1791. gada Vidzemes kalendāru izdeva I. D. Millers ar kalendāra agrāko nosaukumu un iekārtojumu.

Ar katru gadu arvien vairāk kalendāru veidošanā un izdošanā iesaistījās arī latviešu

10 Raina “Virpuļa kalendārs”, izdevis A. Gulbja apgāds Pēterburgā

11 “Latviešu kalendārs ar bildēm”, izdevis Zislaka apgāds Jelgavā

dzejnieki un rakstnieki. Vairāki no viņiem izdeva savus kalendārus, piemēram, **Auseklis** izdeva **“Paidagoģisko gada grāmatu” 1876. gadam** un **“Baltijas gruntnieku, saimnieku, pagastu valdību u. c. kalendāru” 1879. gadam**, kura mērķis bija, “cik iespējams, kalpot praktiskai dzīvei”. Ausekli var uzskatīt par modernās kalendārniecības nodibinātāju, bez tam viņš mēģināja latviskot arī personvārdus. Populārākie no Ausekļa un viņa domubiedru ieteiktajiem vārdiem ir Miervaldis, Spodra, Rota, Smaida, Milda, Daila, Snuidra, Lauma, Austra, Mirdza, Valda, Plūdons, Auseklis, Daina, Biruta, Imants, Jausma, Tālivaldis, Laimons, Induls un citi.

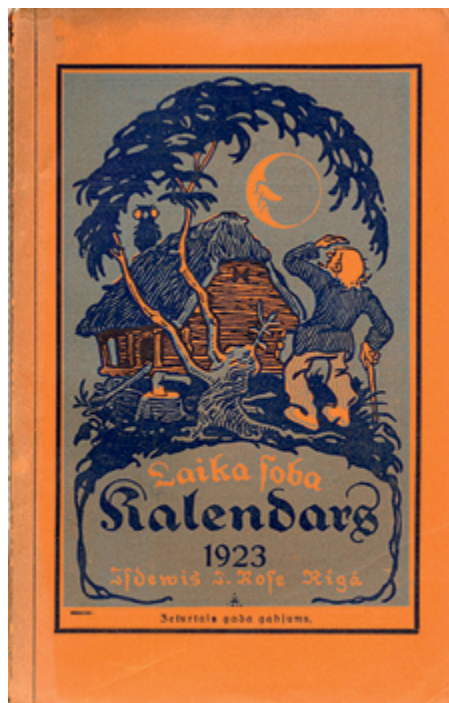
Pieminami **Raiņa “Virpuļa kalendārs”, 10** **Zeltmata “Rakstniecības almanahs”** un citi.

Viens no pirmajiem apgādiem, kas mēģināja izdot arī ārēji glīti noformētu kalendāru, bija **Zislaka** apgāds Jelgavā, kurš izdeva **“Latviešu kalendāru ar bildēm”**. 11

Visu laiku kalendāros ievietoja vārda dienas. Arī šajā ziņā valdīja samērā liela dažādība – jaunā kalendāra un vecā kalendāra, jaunās latviskās un vecās jeb baznīcas starptautiskās vārda dienas, luterāņu, katoļu un pareizticīgo kristāmie vārdi, jaunie baznīcas vārdi un vecie baznīcas vārdi, Kurzemē atzīmējamie un Vidzemē atzīmējamie vārdi utt. 1918. un 1919. gada “Daugavas kalendārā” atsevišķi katrā datumā uzrādītas Vidzemē un Kurzemē svinamās vārda dienas, bez tam bieži vien atšķiras šo gadu vārdu svinamie datumi. Protams, mūsdienās tas gan vairāk var interesēt tos, kuri grib izsekot sava vārda atzīmēšanas vēsturiskos likločus.

Interesanti, ka vecās kalendāru tradīcijas saglabājās arī 20. gadsimta 20.–40. gados, piemēram, **Jānis Roze jun.** savās atmiņās rakstīja: “Bija interesanti vērot, kā tēvs pats sastādīja kalendārus, pat ieskaitot laika pareģošanu pa nedēļām, kuri precīzi piepildoties. Kalendāru beigās parasti bija dažādu firmu sludinājumi. Tos sagādāja speciāli ārštata darbinieki, t. s. “sludinājuma vācēji”.” 12

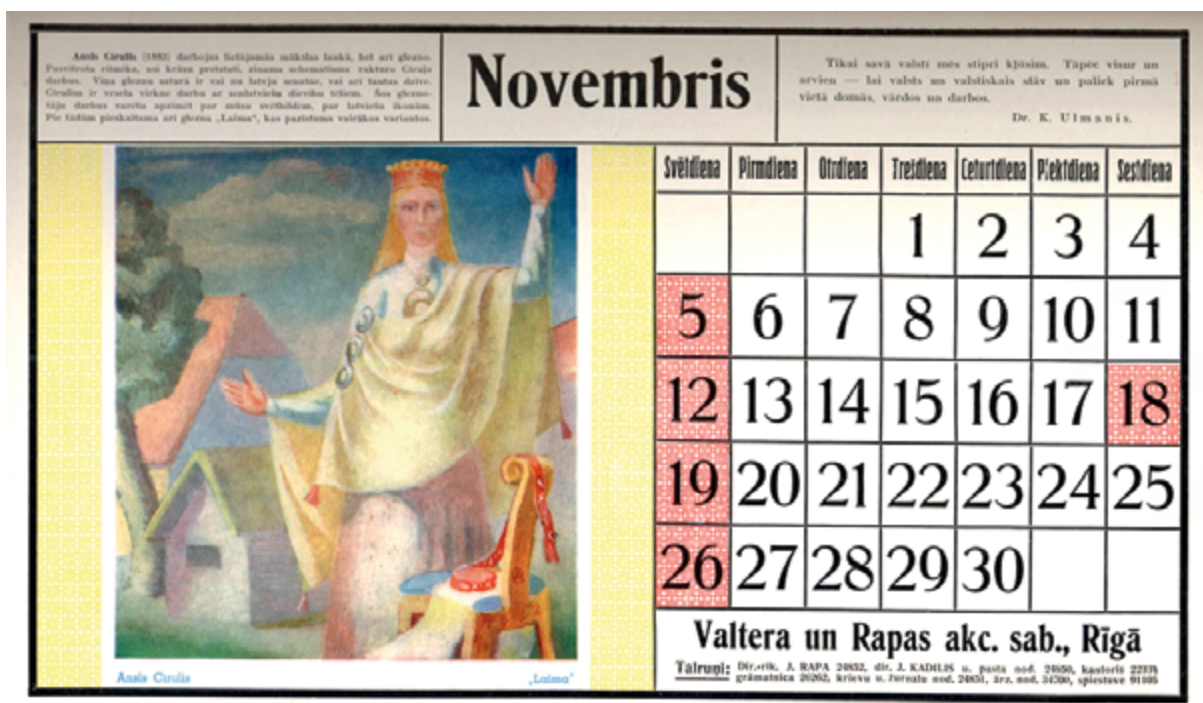
Kalendāru izdevēju peļņas laiks bija rudenos, kad apgāda vai veikala darbinieki strādāja

12 “Laika zoba kalendārs”, izdevis J. Rozes apgāds Rīgā

13 “Ārstniecības kalendārs”, izdevis Ģērta grāmatu pārdošanas apgāds Rīgā

14 "Mākslas kalendārs", izdevis Valtera un Rapas apgāds Rīgā

vēl ilgi pēc veikala slēgšanas, lai sasaiņotu jaunus kalendārus un izsūtītu tos uz dažādām adresēm. Labi, ja bija tādi izdevēji kā Jānis Roze, Jānis Rapa un varbūt vēl kāds, kuri šādos vakaros darbiniekus veikalā arī kārtīgi paēdināja – bija piens, tēja, kafija, sviestmaizes, pašceptas smalkmaizītes un pirādziņi.

Jau 1913. gadā pedagogs un literatūras kritiķis Teodors Zeiferts atzina, ka latviešu kalendāram no paša iesākuma nav tikai šaura dienu rādītāja nozīme, bet tas izpilda laikraksta, žurnāla, hronikas, populārzinātnisku un literāru rakstu krājumu u. c. lomu. Tāpēc arī ir tik liela kalendāru dažādība un bagātība.

Pārlūkojot plašo latviešu kalendāru klāstu, varam tos iedalīt vairākās grupās:

- vispārīgie kalendāri,
- vietējie (atsevišķu pilsētu vai pagastu izdotie) kalendāri,
- latviešu kalendāri, kas izdoti ārpus Latvijas,
- nozaru kalendāri:
 - literārie,
 - juridiskie,

- mūzikas,
- tirdzniecības un rūpniecības,
- bērnu,
- reliģiskie (arī atsevišķu draudžu kalendāri),
- lauksaimniecības,
- ārstnieciskie, 13
- mājturības,
- mīlestības un sieviešu,
- mākslas, 14
- skolēnu,
- jūrniecības un daudzu un dažādu profesiju kalendāri.

No 1934. līdz 1940. gadam a/s "Valters un Rapa" izdeva "Mākslas kalendāru", kuru greznoja labāko latviešu mākslinieku gleznu krāsainas reprodukcijas – Augusta Annusa, Jāzepa Grosvalda, Jāņa Kugas, Ludolfa Liberta, Kārļa Miesnieka, Jaņa Rozentāla, Oto Skulmes, Leo Svempa, Konrāda Ubāna, Teodora Ūdera un daudzu citu gleznotāju darbi.

Sākot ar 1936. gadu, par katru mākslinieku bija nodrukāta arī neliela anotācija. Un, tā kā

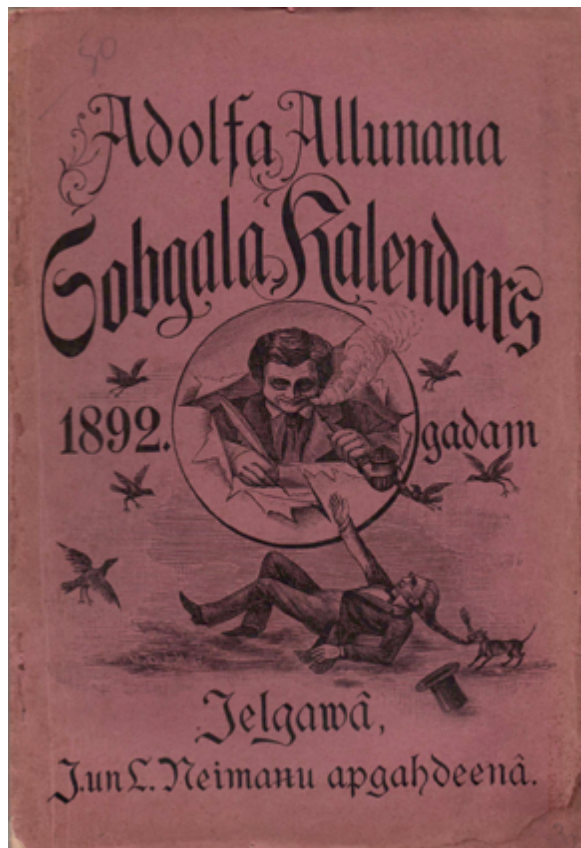
gandrīz ik mēnesi bija redzams cita autora darba attēls, tad gada beigās latviešu mākslas mīļotāji un interesenti varēja iegūt vismaz nelielu priekšstatu par latviešu glezniecību.

Jā, latvieši tiešām ir īsta kalendārnieku tauta! Šķiet, ka, tāpat kā diviem trim latviešiem ir sava partija, sava avīze un žurnāls, arī katrs domubiedru pulciņš uzskata par goda lietu izdot savu kalendāru, kaut vai tikai vienu gadu, kaut vai mazu, bet savu. Un tas nebūs īsts tirgotājs, rūpnieks, dzejnieks, rakstnieks vai vienkārši īsts latvietis, kurš neizdos savu kalendāru!

Un beidzot – **humoristiskie kalendāri.** ¹⁵ Humoristiskajiem kalendāriem visos laikos vienmēr ir bijusi īpaša loma latviešu kalendārniecībā. Ari kalendāros, kuri sevi nereklamē par humoristiskiem, atrodamas humoreskas, feļetoni vai vismaz anekdotes un šarži. Ne velti **Ādolfs Alunāns** izdeva savu “**Zobgala kalendāru**”, kurā rakstīja:

Ja laiki tiešām nopietni un grūti,
Ja vētras allaž kavē tikt uz priekšu.
Tad humors īstenībā ir Tavs glābējs,
Patiesi, tautiet, tici, jautrība
Ir zāles visu derīgākās skumjām.
Bet pāri visam ir nepielūdzamais laiks!

Lūcijs Annejs Seneka “I vēstulē Lucilijam” uzsvēra: “.. taupi un glabā laiku, kas tev līdz šim vai nu ticis nolaupīts, vai nozagts, vai gājis zudumā tāpat vien. [...] saturī kopā visas savas stundas! Ja tavās rokās ir šī diena, būsi mazāk atkarīgs no nākamās. Kad dzīvi atliek, tā aizjopro garām. Viss, Lucilij, pieder citiem, mums – vienīgi laiks. Tikai to, gaistošu un nepastāvīgu, daba mums devusi īpašumā, un arī no tā mūs padzen katrs, kas vien to grib. Un cilvēki ir tādi nevēlas, ka, ieguvuši ko pavisam mazvērtīgu, lētu un katrā ziņā viegli aizstājamu, viņi ļauj sev uzstādīt rēķinu, bet neviens, kas saņēmis laiku, neuzskata, ka ir kādam ko parādā, kaut gan tas ir vienīgais, ko nespēj atdot atpakaļ arī pateicīgs cilvēks.” (Ābrama Feldhūna tulkojums.)

¹⁵ Ādolfa Alunāna “Zobgala kalendārs”, izdevis L. Neimaņa apgāds Jelgavā

Avoti un literatūra

- Alunāns, Ā. 1892. *Zobgala kalendārs*. Jelgava: L. Neimaņa apg.
- Arborijs, J. N. 1589. *Schryff Calender 1590*. Rīga: Mollīns. Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa.
- Baltijas gruntnieku, saimnieku, pagastu valdību u. c. kalendārs 1879. gadam*. 1878. Pēterburga: Krogzemju Mikus [Auseklis]. *Breviarium*. 15. gs. rokraksts. Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa.
- Daugavas kalendārs*. 1918, 1919. Rīga: Valters un Rapa.
- Einhorns, P. 1649. *Historia Lettica*. Dorpt in Liefland: Gedruckt durch Johann Vogeln.
- Guberts, S. 1649. *Stratagema oeconomicum oder Ackerstudent*. Rīga: durch Gerhard Schrödern. Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa.
- Jauna un Veca Latviešu Laiku Grāmata uz ... gadu*. 1763–1769. Jelgava: iespiesta no Kristiāna Lītkes.
- Jauna un Veca Latviešu Laiku Grāmata uz ... gadu*. 1770–1799. Jelgava: iespiesta no Johana Frīdriha Stefenhāgena.
- Laika grāmata uz ... gadu*. 1916–1919. Jelgava: drukāta pie Jāņa Frīdriha Stefenhāgena un dēla.
- Laika zoba kalendārs ... gadam*. 1920–[1943]. Rīga: J. Roze.
- Latviešu kalenderis ar bildēm uz gadu ...* 1876–[1912]. Jelgava: drukāts un dabūjams pie E. Zislaka.
- Mākslas kalendārs* [noplēšamais]. 1934–1940. Rīga: Valters un Rapa.
- Mancelis, G. 1654. *Lang-gewünschte Lettische Postill*. Rīga: durch Gerhard Schrödern.
- Mesings, B. 1591. *Alt und Neu Schreibcalender...* Rīga: Mollīns. Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa.
- Misiņš, J. *Rokraksti*. Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa Retumi, J. Misiņa f. 4.
- Missale Rigense*. 14. gs. rokraksts. Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa.
- Missale Viburgense*. 1500. Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa.
- Paidagoģiskā gada grāmata*. 1876. Pēterburga: Krogzemju Mikus [Auseklis].
- Rabinovičs, I. 1967. *No laika rēķinu vēstures*. Rīga: Zinātne.
- Rainis, J. [1906–1907]. *Virpuļa kalendārs 1907. gadam*. Pēterburga: A. Gulbja apgādībā.
- Rolāns, R. 1955. *Kolā Brinjons*. Rīga: LVI.
- Schryff-Calender, 1601*. 1600. Rīga: Mollīns. Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa.
- Seneka, L. A. 1996. *Vēstules Lucilijam par ētiku*. Rīga: Zinātne.
- Stenders, A. J. 1796. *Ta wezza Stendera Augstas Gudrības Grahmata no Pasaules un Dabbas taggad no jauna pahrluhkota un wairota*. Jelgava: eespeests no Jahņa Wriddriķķa Steffenhagen.
- Stenders, G. F. 1776. *Augstas Gudrības Grahmata no Pasaules un Dabbas*. Jelgava un Aizpute: pie Jekoppe Friedrike Hinz.
- Stopijs, Z. 1564. *Schreibcalender auf das Jahr 1565*. Kēnigsberga. Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa.
- Stundu grāmata*. 15. gs. rokraksts. Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa.
- Šekspīrs, V. 1969. Karalis Līrs. No: *Lugas*. Rīga: Zvaigzne, 139.–276. lpp.
- Veca un jauna Laiku Grāmata uz ... gadu*. 1800–1915. Jelgava: pie J. F. Stefenhāgena un Dēla.
- Zanders, O. 1988. *Tipogrāfs Mollīns un viņa laiks*. Rīga: Zinātne.
- Zanders, O. 2000. *Senās Rīgas grāmatniecība un kultūra Hanzas pilsētu kopsakarā (13.–17. gs.)*. Rīga: Zinātne.
- Zeltmatis. 1907–1908. *Rakstniecības almanahs*. Rīga: E. Ēķis.
- Zemnieku jeb latviešu laiku grāmata uz ... gadu*. 1758–1762. Jelgava: J. H. Kesters.

Ieskats latviešu trimdas kalendārniecībā (personības un tendences)

Atslēgvārdi: latviešu trimdas izdevumi, kalendāri, izdevniecības, Jānis Ritums, Kazimirs Vilnis.

Latviešu grāmatas vēsture 2025. gadā sāks savu sesto attīstības gadsimtu, un vairāk nekā pusi no tās var saukt arī par kalendāru laiku. Iespējams, tieši tādēļ kalendāri ir ieguvuši visnotaļ cienījamu vietu mūsu nacionālās bibliogrāfijas publikāciju klāstā. Daudzveidīgo kalendāru klāstu, kas izdoti līdz 1919. gadam, ļoti detalizēti atklāj Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas (turpmāk LU AB) sagatavotais bibliogrāfiskais rādītājs.¹ Tajā atrodamo informācijas masīvu ir analizējusi filoloģijas doktore Līga Krūmiņa, savā pētījumā raksturojot grāmatu kalendāru kultūrvēsturisko nozīmi un izstrādājot šo turpinājumizdevumu bibliografēšanas metodiku.²

Minētajā rādītājā var atrast arī virkni kalendāru, kas iespiesti ārpus Latvijas, jau sākot ar 19. gadsimta vidu: ASV (Bostonā, Fičburgā), Vācijā (Maincā), Krievijā (Novgorodā, Pleskavā, Sanktpēterburgā un Vitebskā). Iespējams, par senāko ir uzskatāms izdevums “Latviešu kalenders uz 1851. gadu”, kas iespiests

Sanktpēterburgā tajā pašā gadā.³ Kā liecina LU AB izdotais rādītājs “Latviešu grāmata ārzemēs, 1920–1940”, arī pagājušā gadsimta 20.–30. gados kalendāru izdošana latviešu valodā nav saistāma tikai un vienīgi ar Latvijas Republiku. Vairāk nekā 30 kalendāri šajā periodā tika iespiesti Padomju Savienībā, bet vairāk nekā 20 – ASV un Brazīlijā.⁴

Šajā rakstā aplūkoti kalendāri, kurus latvieši ir izdevuši trimdā pēc Otrā pasaules kara un kuri, manuprāt, līdz šim nav guvuši pienācīgu pētnieku uzmanību. Arī “Latvijas enciklopēdijas” šķirklī “kalendārs” no ārpus Latvijas iespiestajiem kalendāriem konkrēti minēts ir vienīgi Vladislava Loča (1912–1984) izdotais “Tāvu zemes kalendārs”.⁵ Šim kalendāram gan ir visai gara, respektabla izdošanas vēsture (tā izdošana aizsākās jau 30. gadu beigās un tiek turpināta Latvijā kopš 1991. gada), taču diez vai tas uzskatāms par pašu raksturīgāko un nozīmīgāko trimdā izdoto kalendāru. Temata izstrādes nepietiekamību zināmā mērā var

¹ *Latviešu kalendāri, 1758–1919: bibliogrāfiskais rādītājs*. 2004. Sast. M. Kadiķe, G. Štāle, Dz. Zaķe; atb. red. L. Krūmiņa. 3 sēj. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka.

² Krūmiņa, L. 2005. *Latviešu kalendāri, 1758–1919: bibliografēšanas metodika un kultūrvēsturisks raksturojums*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.

³ *Latviešu kalendāri, 1758–1919: bibliogrāfiskais rādītājs*. 2004. 2. daļa L–Z. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 35. lpp.

⁴ *Latviešu grāmata ārzemēs (1920–1940): bibliogrāfiskais rādītājs*. 1998. Sast. Ē. Fligere, L. Lāce; atb. red. D. Ivbule. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 26.–44., 228.–235. lpp. Padomju Savienībā iznākušos kalendārus ir aprakstījuši vēsturniece Dzintra Viksna, sk.: Viksna, Dz. 1970. *Latviešu kalendāri Padomju Savienībā*. No: *Dabas un vēstures kalendārs 1971*. Rīga: Zinātne, 221.–224. lpp.

⁵ Kalendārs. 2005. No: *Latvijas enciklopēdija*. 3. sēj. Rīga: Valērija Belokoņa izdevniecība, 259. lpp.

skaidrot ar 20. gadsimta 40.–80. gados dažādās latviešu mītnes zemēs iznākušo kalendāru retrospektīvās bibliogrāfijas trūkumu.

Valodnieka Benjamiņa Jēgera (1915–2005) sadarbībā ar daudziem palīgiem veidotajā “Latviešu trimdas izdevumu bibliogrāfijā” (1–5, 1968–1996) kalendāri ir meklējami sadaļā “Periodika” izklaidēti, kopā ar dažāda apjoma un iznākšanas intensitātes laikrakstiem, žurnāliem, informācijas biļeteniem u. tml. iespieddarbiem. Rādītāja ievadā ir nosaukti tie periodisko izdevumu veidi, kuri nav aprakstīti, tajā skaitā sienas vai kabatas kalendāri.⁶ Taču arī tiem ir bijusi sava vieta trimdinieku ikdienā un to neiekļaušana bibliogrāfijā atstāj pagaidām neatbildētu jautājumu, cik šādu kalendāru ir bijis pavisam, kāda ir to tematika, dizains un cik pilnīgs ir šo izdevumu klāsts mūsu nacionālajās grāmatu krātuvēs. Bez tam “Latviešu trimdas izdevumu bibliogrāfijā” ir veltīti meklēt kalendārus, kuru izdevējiem bija saikne, iespējams, arī finansiāla, ar padomju varas iestādēm, piemēram, Eduarda Alaiņa (1889–1969) izdoto “Veco Zobgala kalendāru”. Neapšaubāmi, tas apgrūtina iespēju identificēt un pilnvērtīgi analizēt trimdā izdotos kalendārus kā atsevišķu turpinājumi izdevumu grupu. Jāņem vērā, ka arī pēc Otrā pasaules kara ārpus Latvijas izdoto kalendāru nosaukumos izmantoti latviešu kalendārniecībā jau pasen lietotie apzīmējumi “gada grāmata” un “laika grāmata”. Jāatzīst, ka analītiski vērtējošu rakstu par kalendāriem trimdas presē ir ļoti maz. Atsevišķas publikācijas presē, kā arī informācijas drumslas trimdas kultūras darbinieku rokrakstu krājumos sniedz, kaut arī fragmentāru, tomēr citur grūti atrodamu informāciju par atsevišķu izdevumu tapšanas priekšvēsturi, tīrāžu, rezonansi trimdas sabiedrībā, kā arī kalendāru autoru lietotajiem pseidonīmiem.

⁶ Jēgers, B. 1972. *Latviešu trimdas izdevumu bibliografija, 1940–1960. 2. sēj. Periodika, notis, kartes, programmas un katalogi*. [Stokholma]: Daugava, 9. lpp.

40. gadu otrajā pusē izdotos kalendārus, līdzīgi kā citus trimdas sākumposma izdevumus, raksturo askētiski pieticīga mākslinieciskā apdare un vairumā gadījumu arī samērā ierobežots autoru loks. Pārsvārā šajā laikā kalendāri tiek iespiesti Rietumu sabiedroto okupācijas zonās Vācijas rietumu reģionos, tostarp tādās pilsētās, kuras latviešu kalendāru izdošanas praksē nav sastopamas ne līdz tam, nedz arī vēlāk. Lielākā daļa no tiem pieredz tikai vienu vai dažus laidienus. Atsevišķos gadījumos kalendāru sagatavo vietējās latviešu bēgļu nometnes laikraksta izdevēji, piemēram, Eslingenē Virtembergas latviešu laikraksta “Dzimentene” redaktors Arnolds Burģis (1903–1996), bet “Tēvzemes gada grāmata” dienas gaismu ierauga 1947. gadā Hānavā, kur jau kopš 1945. gada rudens tiek iespiests laikraksts ar tādu pašu nosaukumu. Savukārt Libekā izdoto “Svētdienas Ziņu” redaktors priesteris Kazimirs Ručs (1915–2007) ir pārliecināts – “katra katoļa un katras katoļu ģimenes pienākums ir ietaupīt pusotras markas un iegādāties sev katoļu kalendāru, lai varētu zināt, kad katoļu vārdu un svētku dienas”.⁷ Kalendāru tapšanā iesaistās arī literāti: Fišbahas latviešu komitejas izdoto “Latvisku laika grāmatu” (1946) veidojusi K. Skalbes latviešu ģimnāzijas skolotāja, dzejniece Zinaīda Lazda (1902–1957), bet “Krišjāņa Barona gada grāmata” (1947) – literatūrkritiķis Jānis Rudzītis (1909–1970). Par rakstu autoriem kalendāram J. Rudzītim izdodas piesaistīt tādas autoritātes kā Ludis Bērziņš (1870–1965), Pauls Jurevičs (1891–1981) un Edgars Dunsdorfs (1904–2002). Tikai vairākkārt uzrunātais⁸ Arveds Švābe (1888–1959) savu līdzdalību atsaaka, vispirms to argumentējot, ka “neesmu parādījis rakstīt domrakstus par uzdotiem tematiem”,

⁷ Kalendārs 1949. gadam. 1949. *Svētdienas Ziņas* (Libeka, Vācija), Nr. 104 (16. janvāris), 4. lpp. Ieteikts tiek rotatora tehnikā pavairotais “Ausekļa kalendārs”, ko izdod K. Ručs.

⁸ Rudzītis, J. 1947. Vēstules A. Švābem 8. oktobrī un 24. oktobrī. Zviedrijas Nacionālais arhīvs, A. Švābes fonds, 5. vien.

1 Latviešu apgādu gada grāmata 1948. gadam. Eslingena: Latviešu apgādu kopa, 1948. Ģ. Ārvalda vāka zīmējums

2 Pēterā Mantnieka apgāda gada grāmata 1952. gadam. Brisele: P. Mantnieka apgāds, 1951

bet pēc tam, kad Rudzītis aicina uzrakstīt kaut ko pēc savas izvēles, paziņo, ka viņam “jau ilgāku laiku fiziski riebjas tinte un papīrs”.⁹

Garāka vēsture ir “Latviešu apgādu gada grāmatai”, kuru 1947. gadā Detmoldā aizsāk un gadu vēlāk Eslingenē turpina vēsturisko apstākļu noteikta izdevēju kooperācijas forma – Latviešu apgādu kopa.¹⁰ 1 Ar šo zīmolu gadagrāmata iznāk trīs reizes (no 1949. gada ar nosaukumu “Latviešu gada grāmata”), tās ceturtais gada gājums iznāk J. Kadiļa apgādā, bet pēc tam to pārņem P. Mantnieks (iznāk 1950.–1952. gadā Briselē ar nosaukumu “P. Mantnieka apgāda gada grāmata”). 2 Pirmo četru laidienų redaktors ir J. Kadilis, bet nākamo divu – teātra kritiķis Arturs Bērziņš (1882–1962). Gadagrāmata informatīvo vērtību veido tajās publicētie raksti par latviešu trimdinieku sabiedriskajām un kultūras aktivitātēm, pārsvarā Vācijā un Zviedrijā. Jau pašā pirmajā gadagrāmātā ir publicēts (ar segvārdu A. Vilks) plašs un faktoloģiski bagāts A. Švābes pārskats.¹¹ Tehnikas vēsturnieks Kārlis Ieleja (1909–1970) uzskata, ka “Latviešu gada grāmata” un Z. Lazdas veidotā gadagrāmata kvalitātes ziņā neatpaliek no līdzīgiem izdevumiem, kas tika iespiesti Latvijā, un tajos iekļautie

⁹ Švābe, A. 1947. Vēstules J. Rudzītim 21. oktobrī un 27. oktobrī. Rakstniecības un mūzikas muzejs, J. Rudziša kolekcija, inv. Nr. 503847 un 503848.

¹⁰ To veido vairāki jau agrāk sevi pierādījuši izdevēji: Arvids Māliņis (1900–1971), kurš vada Anša Gulbja izdevniecību pēc tā dibinātāja nāves 1936. gadā, apgāda “Grāmatu draugs” izveidotājs Helmārs Rudzītis (1903–2001), LU Studentu padomes grāmatnīcas vadītājs mācītājs Edgars Ķiploks (1907–1999), kartogrāfs Pēteris Mantnieks (1895–1979) un literatūrkritiķis Jānis Kadilis (1903–1994). 1944. gada rudenī saņemto kopējo atļauju apgādāt ar grāmatām leģionārus un evakuētos latviešus viņi sākotnēji nespēj izmantot, jo rodas problēmas ar iespēšanai nepieciešamā papīra sagādi. Gadagrāmatas iznākšanas brīdī katram no iepriekšminētajiem (izņemot A. Māliņi) jau ir sava patstāvīga izdevēja prakse.

¹¹ [Švābe, A.] Vilks, A. 1947. Latvieši bēgļu gaitās. No: *Latviešu apgādu gada grāmata*. [Detmolda]: Latviešu apgādu kopa, 9.–42. lpp.

pārskati var noderēt trimdas vēstures izpētei, jo tie sniedz “bieži vien ļoti raksturīgus šķērsgrīzumus trimdas dzīves norisēs, pie tam regulārās laika atstarpēs”.¹² Līdzīgi domā arī literatūrkritiķis Vitauts Kalve (1913–1989), kuram abas gadagrāmatas atgādina savulaik a/s “Valters un Rapa” izdotās “Daugavas gada grāmatas” un kurš uzskata, ka tās būs nepieciešamas trimdas kultūras vēsturei.¹³ Pastāv tomēr šaubas, vai gadagrāmatu veidotāji ir pietiekami novērtējuši trimdas jauno intelektuāļu centienus. Vai gan citādi tolaik Stokholmā dzīvojošais dzejnieks Dzintars Sodums (1922–2008) būtu rakstījis, ka, lasot izdevumu, jūties, “it kā būtu iesēdies kāda oficiāla Stokholmas latviešu sarīkojuma priekšējās rindās; starp dāmām dirātās zvērdādās un svarīgiem kungiem”, taču “pilsoņu solidums nav drošība spriedumu kvalitātei”.¹⁴ Pēc Soduma ieskata, “šī gada grāmata ir “vecu zēnu ģildes” orgāns, pēc kuriem nekas vairs nevar būt un nebūs”.

Tomēr pārāk vienkāršoti būtu uzskatīt, ka A. Bērziņam rūp vienīgi izdevumā publicējamie teksti. Ilggadējā žurnālista un redaktora pieredze viņam ļauj dot izdevējiem noderīgus ieteikumus, kā nodrošināt sekmīgāku kalendāru noietu, cits jautājums, vai tos respektē. A. Bērziņš veido arī “Latviešu almanahu”, ko sākotnēji (1953–1957) izdod “Latpress” spiestuve Londonā, bet 1958. gadā apgāds “Imanta” Kopenhāgenā. 3 Bērziņš ir neizpratnē, kādēļ “Latpress” īpašnieks tālbraucējs kapteinis Jānis Millers (1881–1976) pirmoreiz izdoto kalendāru nereklamē presē un pats kalendārs tiek iespiests trīs nedēļas pēc P. Mantnieka gada

¹² Ieleja, K. 1954. Latviešu grāmatniecība trimdā. No: *Latviešu trimdas desmit gadi*. [Toronto]: Astras apgāds, 184. lpp.

¹³ Kalve, V. 1947. Pretī apsīkumam: mūsu grāmatniecība, mēnešraksti un gadagrāmatas. *Latviešu Ziņas* (Eslingena, Vācija), Nr. 43 (18. jūlijs), 4. lpp.

¹⁴ Sodums, Dz. 1950. Gada grāmata. *Latvju Ziņas* (Stokholma), Nr. 45 (9. novembris), 4. lpp.

3 Latviešu almanahs 1958. gadam. Kopenhāgena: Imanta, 1958. O. Jēgena vāka zīmējums

4 Austrālijas Latvieša gada grāmata 1957. gadam. Melburna: E. Dēliņš, 1956. S. Kalniņa vāka zīmējums

grāmatas publicēšanas.¹⁵ Savukārt Imants Reitmanis (1919–1966) ignorējis Bērziņa ieteikumu dažus simtus iesietu kalendāra eksemplāru sūtīt uz ASV, bet uz Londonu un Stokholmu izsūtīt brošētus almanahus: “Lasītāji ne Anglijā, ne Zviedrijā, ne Vācijā par gada grāmatu negrib maksāt EK 7.50. Strādnieku cilvēks, kam ģimene, arī to nespēj samaksāt.”¹⁶

Starp 40. gadu otrās puses nedaudzajiem nozaru kalendāriem vēl ir pieminama žurnālista Alfrēda Vinčļa (1920–1975) rediģētā “Sporta gada grāmata” (Lībeka, 1948), kura uzskatāma par pirmo plašāko sportam veltīto grāmatu trimdā.¹⁷

Kā saucēja balss tuksnesī izskan atsevišķu autoru ierosinājumi mazināt to gadu grāmatniecībai raksturīgo paralēlismu un sadrumstalotību. Tā Juris Konters (1895–1974) spriež, ka “nemaz nav vajadzīgi tik daudzi dažādi nepilnīgi kalendāri, mūsu vajadzības var apmierināt arī tikai dažī, tomēr labi sastādīti”,¹⁸ un aicina Latviešu preses biedrību nodrošināt, lai vārda dienas un atceres dienas kalendāros būtu pārstāvētas vienmērīgi un konsekventi. Arī žurnālists Kārlis Rabācs (1902–1983) uzskata, ka “kalendāru projektētājiem vajadzētu savu darbību kaut kā saskaņot, lai novērstu veltu spēku un līdzekļu izšķiešanu”.¹⁹ Taču vienoties par kaut ko arī šajā jomā izrādās tikpat grūti, kā novērst nekonsekvences personvārdu lietošanā.²⁰

¹⁵ Bērziņš, A. 1953. Vēstule P. Aigaram 20. janvārī. Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa bibliotēkas Retumi (turpmāk LU AB MR), P. Aigara fonds 5. v., 21. lpp.

¹⁶ Bērziņš, A. 1958. Vēstule O. Jēgenam 9. maijā. J. Krēslīņa ģimenes īpašums.

¹⁷ *Trimdas latviešu sporta vēsture, 1945–1995*. 2001. [B. v.]: Latviešu sporta padome ārzemēs, 829. lpp.

¹⁸ Konters, J. 1947. Trimdas kalendāri. *Latvija* (Gincburga, Vācija), Nr. 70 (19. septembris), 4. lpp.

¹⁹ Rabācs, K. 1947. “Ko tie citi, to es ar”. *Latvija* (Gincburga, Vācija), Nr. 50 (11. jūlijs), 3. lpp.

²⁰ [Freivalds, O.] O. F. 1964. Sajukums trimdas kalendāros: nepieciešams saskaņot un izlabot vārda dienu sarakstu. *Latvija* (Eitina, Vācija), Nr. 11 (21. marts), 3. lpp.

Trimdas sākumgadu kalendāru apskats nebūtu pilnīgs, ja nepieminētu arī pirmo Zviedrijā iznākušo kalendāru, ko apgāds “Daugava” izdod sadarbībā ar Latviešu evaņģēliski luteriskās baznīcas pārvaldi Zviedrijā.²¹ Pēdējās līdzdalība pašā kalendārā gan nav atzīmēta, taču kalendārā blakus lietišķai bēgļiem noderīgai informācijai ir atrodamī trīs mācītāju (Haralda Biezā, Oskara Sakārņa un Riharda Zariņa) raksti. Mazliet neparasti, ka šajā kalendārā praktiski trūkst literārās daļas, kaut arī Zviedrijā mītnes vietu tolaik ir atradīs prāvs skaits latviešu kultūras darbinieku.

50. gados paplašinās latviešu kalendāru izdošanas ģeogrāfija: tos sagatavo un iespiež ne tikai Eiropā, bet arī Ziemeļamerikā, Dienvidamerikā un Austrālijā. Brazīlijā, kur latviešu baptisti grāmatas, tajā skaitā kalendārus, ir publicējuši jau 30. gados²², no 1951. gada²³ nāk klajā “Brazīlijas latviešu kalendārs”. To rediģējis Aleksandrs Samoilovičs (1904–?), kas pirms tam 40. gados vairākas reizes ir veidojis kalendāru “Kristīgs draugs”. 70. gados kalendāru rediģē un paša izveidotajā spiestuvē “Rīga” (Sanpaulu) iespiež baptistu mācītājs un publicists Andrejs Arājs (1920–2001), bet pēdējais tā laidniens ierauga dienas gaismu 1982. gadā.

Austrālijā kalendāra izdošana ir saistīta ar laikraksta “Austrālijas Latvietis” (iznāk kopš 1949. gada maija) redakciju, galvenokārt tā redaktoru Emīlu Dēliņu (1921–2004). **4** Kā vēsta kalendāra pirmais laidniens, “ši gada grāmata, ko no īsākiem un garākiem gabaliem kopā lipinājis E. Dēliņš un daudz vietās

²¹ Daugavas apgāds. Latviešu kalendāru 1946. g... *Latvju Ziņas* (Stokholma), Nr. 57 (28. novembris), 3. lpp.

²² *Latviešu grāmata ārzemēs (1920–1940): bibliogrāfiskais rādītājs*. 1998, 232.–235. lpp.

²³ Ir koriģējams uzziņu literatūrā sastopamais apgalvojums, ka kalendārs ir iznācis kopš 1962. gada, sk.: Brazīlijas latviešu kalendārs. 1983. No: *Latvju enciklopēdija, 1962–1982*. 1. sēj. A–I. [Rokvilā]: Amerikas latviešu apvienības latviešu institūts, 222. lpp.

bildēs izpušķojis Sigurds Kalniņš²⁴ .. klajā laista tālākās izceļošanas zemes Austrālijas otrā lielākā pilsētā Melburnā²⁵ 1950. gada oktobrī²⁶ un līdz 1956. gadam iznāk vēl piecas reizes. Sprotams, ka visplašāk kalendārā ir pārstāvēti Austrālijā dzīvojošie autori: Edgars Dunsdorfs, Pauls Jurevičs, Jānis Sarma (1884–1983). Tomēr 1957. gadā E. Dēliņš nolemj pārtraukt kalendāra izdošanu, ko, iespējams, ir iespaidojuši tā radītie komerciālie zaudējumi.²⁷

50. gados arī ASV aizsākas vairāki trimdas kalendāru tradīcijai nozīmīgi izdevumi. Helmāra Rudziša (1903–2001) apgāds “Grāmatu draugs” 1951. gada rudenī piesaka trimdā līdz tam nebijuša greznuma kalendāru, kur četrkrāsu iespaidumā ir reproducētas gan latviešu klasiķu (Vilhelma Purviša, Jaņa Rozentāla), gan trimdā dzīvojošu mākslinieku (Jāņa Kalmītes, Ludolfa Liberta, Valdemāra Tones u. c.) gleznas.²⁸ 5 Iespējams, savas funkcionālās iedabas dēļ – “Laika mākslas kalendārs” ir sienas noplēšamais mēneša kalendārs – tā pirmais iespaidums diemžēl nav atrodams mūsu zinātnisko bibliotēku krājumos.²⁹ H. Rudziša izdotā laikraksta mākslas kalendāru par gluži novatorisku mūsu grāmatniecībā uzskatīt nevar, jo jau 30. gados “Mākslas kalendāru” izdeva akciju sabiedrība “Valters un

²⁴ Grafiķis Sigurds Kalniņš (1918–1956).

²⁵ *Austrālijas Latvieša gada grāmata 1951. gadam*. 1950. [Melburna]: Austrālijas Latvietis, 75. lpp.

²⁶ Līdz ar to nav korekts secinājums, ka “Austrālijas Latvieša gada grāmata” 1953. gadam ir “pirmā latviski saliktā un iespiestā grāmata Austrālijā”, sk.: Jēgers, B. 1972. *Latviešu trimdas izdevumu bibliografija, 1940–1960. 2. sēj. Periodika, notis, kartes, programmas un katalogi*, 43. lpp.

²⁷ Ķikures un Sarmas vēstules. 1980. [Grand Haven]: Raven-Publisher, 390. lpp.

²⁸ Beidzot kalendārs, kas spēj rotāt katra latvieša māju. 1951. *Laiks*, Nr. 84 (24. oktobris), 5. lpp.

²⁹ Brancis, M. 2019. *Laika mākslas kalendāri*. Pieejams: <https://www.laiks.us/latviesu-organizācijas/laika-makslas-kalendari?gads=2019&pp=>

5 Laika mākslas kalendārs 1985. gadam. Ņujorka: H. Rudzītis, 1984

6 Latviešu kredītsabiedrību gada grāmata 1990. gadam. Toronto: Latviešu kredītsabiedrība Toronto, 1989

Rapa”.³⁰ Arī gleznu reprodukcijas H. Rudziša vēl Vācijā izdotajā mēnešrakstā “Laiks” (1946–1949) atgādina žurnāla “Daugava” (1928–1940) ilustrāciju praksi. Pamazām “Laika mākslas kalendārs” kļūst par neatņemamu apgāda izdevuma piedāvājuma sastāvdaļu.³¹ Tā izdevējs pat uzskata, ka daudzkrāsu iespieduma izmaksu dēļ tas var kalpot kā alternatīva tikai ierobežotās tirāžās izdodamām reprodukciju mapēm, tādēļ iesaka mākslas mīļotājiem reprodukcijas no kalendāra “izgriezt un ielotot tā paturot piemiņai turpmākām dienām”.³² Kalendāra poligrāfiskās kvalitātes un tajā pārstāvētā autoru loka analīzi rezervējot mākslas vēsturniekiem, šeit tikai atzīmēsim faktu, ka kalendāra veidolu ietekmēja arī apgāda prasme sadarboties ar mākslas darbu īpašniekiem. Kā liecina laikraksta “Laiks” dokumentācija, par apgāda izdevumu māksliniecisko apdari atbildīgais Jēkabs Rasmanis (1908–1988) lūdz juristam un kolekcionāram Teofilam Cīrķelim (1905–1987)³³ iespēju apmeklēt viņu Klīvlendā, par Cīrķelim piederošo gleznu fotografēšanu piedāvājot lielu autorhonorāru.³⁴

Autorizdevuma raksturs un noteikta lasītāju auditorija ir bijušā Latvijas Sarkanā Krusta Jelgavas slimnīcas galvenā ārsta Dāvida Bīskapa (1879–1972) veidotajam “Ārstniecības kalendāram” (1954–1964), ko Čikāgā izdod Alfrēda Kalnāja (1904–1999) apgāds. D. Bīskaps jau no 1907. gada ir publicējis vairākas veselības kopšanai domātas populārzinātniskas un

praktiskas ievirzes grāmatas, un arī šai jomai veltīti kalendāri mūsu grāmatniecībā ir pazīstami jau kopš 20. gadsimta sākuma. Savs, pārsvārā organizācijas ietvaros veidots izplatības tīkls ir “Daugavas Vanagu sienas kalendāram”, kas iznāk kopš 1955. gada,³⁵ tāpat arī Toronto Latviešu kredītsabiedrības “Latviešu banku kalendāram” (izdod no 1961. gada, ar nosaukumu “Latviešu kredītsabiedrību gada grāmata” no 1976. gada), kas faktiski pilda Kanādas, ASV un Austrālijas latviešu uzņēmumu un organizāciju adrešu grāmatas funkciju. 6 Viens no šī izdevuma aizsācējiem ir saimnieciskais darbinieks Pauls Rasiņš (1893–1971), kura brālis Kārlis Rasiņš (1886–1974) bija savulaik pazīstamā apgāda “Literatūra” vadītājs. Pat ja mums trūkst argumentu par labu viedoklim, ka “Latviešu banku kalendārs” bija vispopulārākais trimdas izdevums,³⁶ tas iznāca vairāk nekā 50 gadu.

Ne tikai simboliska pēctecība attiecināma uz jaunākajai paaudzei domāto “Bitītes kalendāru” (Eslingene, 1946–1958). Kalendāru ar šādu nosaukumu mācītājs Teodors Grīnbergs (1870–1962) publicē jau kopš 1926. gada, un nav nejauši, ka par vienu no kalendāra saturā veidotājiem trimdas gados kļuva bijušais Ventpils pilsētas bibliotēkas pārzinis Jānis Sviestiņš (1888–1972), kuru Grīnbergs iepazīst, pirms 1932. gadā tiek ievēlēts par Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas arhibīskapu. Savukārt T. Grīnberga sekretārs, mācītājs Elmārs Voldemārs Rozītis (1909–1981) turpat Eslingenē atsāk izdot Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas kalendāru. 7 Gan E. Rozītis, gan viņa pēctecis kalendāra redaktora statusā Jānis Valdis Strautnieks (1906–1984) mēģina veidot kalendāra literāro daļu iespējami daudzveidīgu. Starp kalendāra autoriem ir minams

³⁰ Jaunmuktāne, G. 2020. Ilustrācijas 20. gadsimta pirmās puses (līdz 1940. gadam) Latvijas grāmatniecībā. No: *Grāmata. Zīme. Krāsa*. Rakstu krājums. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Starpnozaru pētniecības centrs, 93. lpp.

³¹ Kalendārs ar šādu nosaukumu iznāk jau vairāk nekā 50 gadu, no 2003. gada Rīgā.

³² Apgāds “Grāmatu draugs”, 1959. 1960. gada mākslas kalendārs. *Londonas Avīze*, Nr. 686 (7. augusts), 7. lpp.

³³ Par viņu: Bankovskis, Pēteris, 2020. No: *Palimpsests: ieskats kolekcionārisma vēsturē Latvijā*. [Rīga]: Neputns, 188.–190. lpp.

³⁴ Rasmanis, J. 1970. Vēstule T. Cīrķelim 19. martā. LU AB MR, “Laika” fonds, 402. v., 3. lp.

³⁵ DV sienas kalendārs. 1976. No: *Laiks, telpa, ļaudis: Daugavas Vanagu organizācijas pirmie 25 gadi: vēstures apcere*. 2. daļa. Red. V. Hāznērs. [Toronto]: Daugavas Vanagu centrālās valdes izdevums, 176.–177. lpp.

³⁶ Svenne, A. 1971. Sadedziniet mani un aizvediet atpakaļ uz Rīgu: Paulu Rasiņu pieminot. *Latvija Amerikā*, Nr. 31 (17. aprīlis), 8. lpp.

arī rakstnieks Pēteris Aigars (1904–1971), kuram E. V. Rozītis lūdz iesūtīt kādu “ētiski – nacionālu, labāki reliģisku – nacionālu stāstu vai noveli”.³⁷ Kā apstiprinot sen zināmo patiesību, ka visi ar piedāvāto lasāmvielu nekad nebūs mierā, kāds lasītājs ASV izsaka šaubas, vai caurmēra lasītājiem nebūs grūti izsekot kalendārā publicētajiem Paula Jureviča, Staņislava Vasiļevska (1907–1988) un Visvalža Klīves (1931–2003) rakstiem. Viņaprāt, J. Rozentāla gleznā “Kārdināšana” redzamajam “pliknim var būt liela mākslas vērtība, bet vai tas iederas baznīcas kalendārā, tas ir cits jautājums”.³⁸

Kaut arī humora un satīras kalendāriem latviešu grāmatniecībā ir respektējamas tradīcijas jau kopš 19. gadsimta nogales, trimdas apstākļos uz vienīgā šāda izdevuma statusu mēģina pretendēt trimdas izdevumu bibliogrāfijā neiekļautais, tomēr vairākkārt trimdas presē pieminētais E. Alaiņa “Vecais Zobgala kalendārs”. Jau pēc kalendāra pirmo laidieņu iespīšanas tiek uzsvērtā tā stilistiskā radniecība Rīgā izdotajam propagandas izdevumam “Dzimtenes Balss” un norādīts uz tā izdevēja mērķi šķēlt trimdas sabiedrību.³⁹ Ar zināmu laika distanci bijušais “Dzimtenes Balss” redaktors Imants Lešinskis (1931–1985) apstiprina E. Alaiņa regulāro saikni ar Valsts drošības komitejas satelītorganizāciju – Latvijas komiteju kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs. Tās pārstāvju “lietpratīgajā vadībā Alainis pāris gadus krasi izmainīja savu kalendāru saturu, kur tagad dominēja pastulbi, bet augstākā mērā aizvainojoši uzbrukumi trimdas organizācijām un to vadītāju personībām .. Izplatīt vai reklamēt viņa izdevumus atteicās praktiski visi trimdas grāmatu galdi un periodisko izdevumu redakcijas. Kā

³⁷ Rozītis, E. 1961. Vēstule P. Aigaram 12. februāri. LU AB MR, P. Aigara fonds, 58. v., 6. lp.

³⁸ Draudzes loceklis, Sietlā. 1963. Iebildumi. *Laiks*, Nr. 6 (19. janvāris), 2. lpp.

³⁹ Legalizē komunistisko propagandu: Kanādas latvietes apgādā izdots sarkanais kalendārs. 1961. *Latvija* (Eitina, Vācija), Nr. 43 (18. novembris), 6. lpp.

7 Baznīcas kalendārs 1967. gadam. ASV: Latvijas ev.-lut. baznīcas virsvalde, 1966. A. Bērziņa vāka zīmējums

8 Tāvu zemes kalendārs 1964. gadam. Minhene: p/s Latgaļu izdevniecība, 1963. J. Trūpa vāka zīmējums

9 Raina un Aspazijas gadagrāmata 1979. gadam. Vesterosa: Raina un Aspazijas fonds, 1978. N. Strunkes vāka zīmējums

10 Dzimtenes kalendārs 1982. gadam. Faluna: Trīs rozes, 1981. J. Soikana vāka zīmējums

nogatavojies auglis vecais grāmatnieks iekrita KGB platajā klēpī”.⁴⁰

Vairāki no trimdā izdotajiem kalendāriem ir padziļinātākas izpētes vērti. Vienam no tiem – jau minētajam “Tāvu zemes kalendaram” – ir īpaša nozīme latgaliešu rakstu valodas sargāšanā un izkopšanā,⁴¹ taču joprojām tas ir biežāk aprakstīts kā ilglaicīgs kalendāru izdošanas fenomēns, mazāk iezīmējot tā vietu citu trimdas kalendāru kopainā. ⁸ Atšķirībā no daudziem citiem kalendāriem ir pieejami arī visai konkrēti dati par V. Loča izdoto kalendāru metieniem. Jau 50. gados publicētā pārskatā ir konstatējamas krasas tirāžu svārstības, īpaši laika posmā, kad izdevējam ir jāpamet dzimtene un jārod iespējas turpināt kalendāra izdošanu arī trimdas apstākļos Vācijā. 1944. gadam domātais kalendārs iespiests rekordlielā tirāžā (50 250 eksemplāros), taču 1945. gadam paredzēto kalendāru izdodas pavairot ar rakstāmašīnu vien 31 eksemplārā.⁴²

15 gadus (1966–1981) trimdas kalendāru klāstu bagātina Raina un Aspazijas fonda izdotā “Raina un Aspazijas gadagrāmata”. ⁹ Izdevuma nosaukums gan nedaudz maldina, jo tajā ir ne tikai apceres par Raina un Aspazijas darbiem un atmiņas par abiem dzejniekiem, viņu epistulārā mantojuma pirmiespiedumi un informācija par dažādām ar Raina piemiņu saistītām norisēm, bet arī Jāņa Jaunsudrabiņa, Zinaīdas Lazdas un Rūtas Skujiņas vēstuļu publikācijas, atmiņu skices par Kārli Ieviņu,

⁴⁰ Lešinskis, I. 2017. *Starp divām pasaulēm: kalpības gadi un citi raksti*. [Rīga]: biedrība “Domas spēks”, 103. lpp.

⁴¹ “Tāvu zemes kalendārs”. 2012. No: *Latgales lingvoteritoriālā vārdnīca*. Rēzekne: [Rēzeknes Augstskola], 737.–739. lpp.

⁴² Pleišs, A. 1955. Izdevumi 21 goda laikā. No: *Kulturvēsturiski materiāli: rokstu krājums latgaļu drukas aizlīguma (1865–1904) atceļšonas 50 gadu atcerei*. [Minhene]: Andryva Jūrdža fonds, 331.–332. lpp.

Linardu Taunu un daudz kas cits.⁴³ Par šādu kultūrvēsturiskas ievirzes publikāciju interese trimdā nav pietiekami plaša, jo izdevēju pārstāvis būvinženieris Jānis Ritums (1914–1980) atzīst, ka no gadagrāmatas apmēram 1200 eksemplāriem tiek izpārdoti 900–1000 un izdevuma budžetu palīdz sabalansēt privātpersonu ziedojumi.⁴⁴ J. Rituma nopelni finansiālo garantiju nodrošināšanā acīmredzot ir tik izšķiroši, ka pēc viņa nāves “Raiņa un Aspazijas gadagrāmatas” iznākšana tiek pārtraukta.⁴⁵ Likteņa ironija, ka Raiņa bibliogrāfijā, ko publicē “Raiņa gadagrāmata” (iznāk Rīgā no 1975. gada), Zviedrijas izdevums ideoloģisku iemeslu dēļ tiek noklusēts un plašāka lasītāju sabiedrība par tā eksistenci uzzina tikai 1990. gadā, kad “Raiņa gadagrāmata” pārtop par “Raiņa un Aspazijas gada grāmatu”.⁴⁶ Tomēr, spriežot pēc pēdējo gadu desmitu publikācijām, gadagrāmata joprojām ir sveša daļai Latvijas humanitāro zinātņu pētnieku.

Līdzīgi varētu teikt arī par “Dzimtenes kalendāru”, kuru tāpat kā “Raiņa un Aspazijas gadagrāmatu” līdz pat savai nāvei Vesterosas tipogrāfijā saliek Jānis Abučs (1914–1978), kurš plašāk pazīstams kā apgāda “Ziemeļblāzma” vadītājs. Šajā gadījumā kalendāra izdošanas dzinējspēks ir katoļu priesteris Kazimirs Vilnis (1907–1988).⁴⁷ Kalendāra veidošanas pieredzi K. Vilnis iegūst jau 50. gados, kad Eskilstūnā (Zviedrijā) iznāk “Katoļu kalendārs”, kura izdošana vēlāk tiek pārcelta uz Čikāgu, lai Zviedrijā

atkal atgrieztos 70. gadu sākumā. No 1972. gada tas iznāk ar nosaukumu “Dzimtenes kalendārs”. Kā liecina vēsturnieces un dzejnieces Lidijas Švābes (1918–1996) veidotais kalendāra rakstu indekss,⁴⁸ tajā blakus trimdas katoļu norišu apskatiem un apjomīgiem Latgales vēsturei veltītiem Staņislava Kučinska (1913–2008)⁴⁹ apcerējumiem ir daudz konfesionāli neierobežotu daiļdarbu un kultūrvēsturisku apceru, starp tām ne mazums citur neatrodamu un citviet nepublicētu oriģināltekstu. Vismaz pagaidām trūkst ziņu, kas un pēc kādiem principiem ir veidojis kalendāra literāro daļu, tādēļ var izprast rakstnieka Gunara Irbes (1924–2004) vērtējumu par kādu no kalendāra laidieniem, kurā “juceklis pagaidām ir tāds, kādu pat steigā ierauts dienas laikraksts nevarētu atļauties”.⁵⁰ Tomēr kādā citā reizē, izvērtējot abus Zviedrijā iznākušos kalendārus, G. Irbe tos nodēvē par tipogrāfiskām tautas augstskolām.⁵¹

Objektīvu apstākļu dēļ trimdā izdoto latviešu kalendāru klāsts nav tik plašs un daudzveidīgs, kā ir bijis ierasts pirms tam Latvijā. Lielai daļai no tiem ir vairs tikai kultūrvēsturiskas liecības nozīme. Tomēr netrūkst arī kalendāru, kuri pārsniedz laika isināšanai domātas lasāmvielas mērogus un kuriem ir paliekoša vieta latviešu kalendārniecības vēsturē.

Pētījums izstrādāts ar Valsts pētījumu programmas projekta “Dokumentārā mantojuma izpētes nozīme, veidojot sinerģijas starp pētniecību un sabiedrību” (Nr. VPP-IZM-2018/1-0022) atbalstu.

⁴³ Lāckāje, I. 1976. Pārskats par Raiņa un Aspazijas Gadagrāmatām 1967–1976. No: *Raiņa un Aspazijas Gadagrāmata 1977. gadam*. [Vesterosa]: RAF izdevums, 96.–114. lpp.

⁴⁴ [Ritums, J.] J. R. 1975. Raiņa un Aspazijas fonda darbs. *Latvija Amerikā*, Nr. 29 (19. jūlijs), 17. lpp.

⁴⁵ Balodis, A. 1981. Gadagrāmata šoruden neiznāks: Raiņa un Aspazijas fonda darbība. *Laiks*, Nr. 78 (30. septembris), 3. lpp.

⁴⁶ Viese, S. 1990. Priekšvārds 1990. gada laidienam. No: *Raiņa un Aspazijas gadagrāmata 1990. gadam*. Rīga: Liesma, 6. lpp.

⁴⁷ Strēlerte, V. 2017. Sadarbība ar redaktoru. No: *Kazimirs Vilnis*. Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība, 77.–82. lpp.

⁴⁸ Švābe, L. 1988. Autoru un rakstu reģistrs, 1973–1988. No: *Dzimtenes kalendārs 1989. gadam*. [Stokholma]: Apgāds Trīs Rozes, 256.–283. lpp.

⁴⁹ Priede, A. 2016. S. Kučinskis – pirmais latviešu jezuīts ar Triju Zvaigžņu ordeni. No: *Reliģiski-filozofiski raksti*. XXI. Rīga: [Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts], 150.–163. lpp.

⁵⁰ Irbe, G. 1982. Rakstu bagātība neizsīkst. *Laiks*, Nr. 6 (20. janvāris), 3.–4. lpp.

⁵¹ Irbe, G. 1974. Grāmata tam septiņdesmit ceturtaim gadam. *Latvija* (Eitina, Vācija), Nr. 7 (16. februāris), 2. lpp.

Avoti un literatūra

- Apgāds "Grāmatu draugs", 1959. 1960. gada mākslas kalendārs. *Londonas Avīze*, Nr. 686 (7. augusts), 7. lpp.
- Austrālijas Latvieša gada grāmata 1951. gadam*. 1950. [Melburna]: Austrālijas Latvietis.
- Balodis, A. 1981. Gadagrāmata šoruden neiznāks: Raiņa un Aspazijas fonda darbība. *Laiks*, Nr. 78 (30. septembris), 3. lpp.
- Bankovskis, P. 2020. *Palimpsests: ieskats kolekcionārisma vēsturē Latvijā*. [Rīga]: Neputns.
- Beidzot kalendārs, kas spēj rotāt katra latvieša māju. 1951. *Laiks*, Nr. 84 (24. oktobris), 5. lpp.
- Bērziņš, A. 1953. Vēstule P. Aigaram 20. janvārī. Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa bibliotēkas Retumi (turpmāk LU AB MR), P. Aigara fonds, 5. v., 21. lp.
- Bērziņš, A. 1958. Vēstule O. Jēgenam 9. maijā. J. Krēsliņa ģimenes īpašums.
- Brancis, M. 2019. Laika mākslas kalendāri. Pieejams: <https://www.laiks.us/latviesu-organizacijas/laika-makslas-kalendari?gads=2019&pp=>
- Brazīlijas latviešu kalendārs. 1983. No: *Latvju enciklopēdija, 1962–1982*. 1. sēj. A–I. [Rokvilā]: Amerikas latviešu apvienības latviešu institūts.
- Daugavas apgāds. Latviešu kalendāru 1946. g... *Latvju Ziņas* (Stokholma), Nr. 57 (28. novembris), 3. lpp.
- Draudzes loceklis, Sietlā. 1963. Iebildumi. *Laiks*, Nr. 6 (19. janvāris), 2. lpp.
- DV sienas kalendārs. 1976. No: *Laiks, telpa, ļaudis: Daugavas Vanagu organizācijas pirmie 25 gadi: vēstures apcere*. 2. daļa. Red. V. Hāzners. [Toronto]: Daugavas Vanagu centrālās valdes izdevums, 176.–177. lpp.
- [Freivalds, O.] O. F. 1964. Sajukums trimdas kalendāros: nepieciešams saskaņot un izlabot vārda dienu sarakstu. *Latvija* (Eitīna, Vācija), Nr. 11 (21. marts), 3. lpp.
- Ieleja, K. 1954. Latviešu grāmatniecība trimdā. No: *Latviešu trimdas desmit gadi*. [Toronto]: Astras apgāds, 176.–201. lpp.
- Irbe, G. 1974. Grāmata tam septiņdesmit ceturtaam gadam. *Latvija* (Eitīna, Vācija), Nr. 7 (16. februāris), 2.–3. lpp.
- Irbe, G. 1982. Rakstu bagātība neizsīkst. *Laiks*, Nr. 6 (20. janvāris), 3.–4. lpp.
- Jaunmuktāne, G. 2020. Ilustrācijas 20. gadsimta pirmās puses (līdz 1940. gadam) Latvijas grāmatniecībā. No: *Grāmata. Zīme. Krāsa*. Rakstu krājums. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Starpnozaru pētniecības centrs, 81.–96. lpp.
- Jēgers, B. 1972. *Latviešu trimdas izdevumu bibliografija, 1940–1960*. 2. sēj. *Periodika, notis, kartes, programmas un katalogi*. [Stokholma]: Daugava.
- Kalendārs. 2005. No: *Latvijas enciklopēdija*. 3. sēj. Rīga: Valērija Belokoņa izdevniecība, 258.–259. lpp.
- Kalendārs 1949. gadam. 1949. *Svētdienas Ziņas* (Lībeka, Vācija), Nr. 104 (16. janvāris), 4. lpp.
- Kalve, V. 1947. Preti apšūmam: mūsu grāmatniecība, mēnešraksti un gadagrāmatas. *Latviešu Ziņas* (Eslingene, Vācija), Nr. 43 (18. jūlijs), 4. lpp.
- Konters, J. 1947. Trimdas kalendāri. *Latvija* (Gincburga, Vācija), Nr. 70 (19. septembris), 4. lpp.
- Krūmiņa, L. 2005. *Latviešu kalendāri, 1758–1919: bibliogrāfiskais rādītājs un kultūrvēsturisks raksturojums*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Ķikures un Sarmas vēstules. 1980. [Grand Haven]: Raven-Publisher.
- Lāckāje, I. 1976. Pārskats par Raiņa un Aspazijas Gadagrāmatām 1967–1976. No: *Raiņa un Aspazijas Gadagrāmata 1977. gadam*. [Vesterosa]: RAF izdevums, 96.–114. lpp.
- Latviešu grāmata ārzemēs (1920–1940): bibliogrāfiskais rādītājs. 1998. Sast. Ē. Flīgere, L. Lāce; atb. red. D. Ivbule. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka.
- Latviešu kalendāri, 1758–1919: bibliogrāfiskais rādītājs. 2004. Sast. M. Kadiķe, G. Štāle, Dz. Zaķe; atb. red. L. Krūmiņa. 3 sēj. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka.
- Legalizē komunistisko propagandu: Kanādas latvietes apgādā izdots sarkanais kalendārs. 1961. *Latvija* (Eitīna, Vācija), Nr. 43 (18. novembris), 6. lpp.
- Lešinskis, I. 2017. *Starp divām pasaulēm: kalpības gadi un citi raksti*. [Rīga]: biedrība "Domas spēks".
- Pleišs, A. 1955. Izdevumi 21 goda laikā. No: *Kultūrvēsturiski materiāli: rokstu krājums latgaļu drukas aizlīguma (1865–1904) atceļšonas 50 gadu atcerei*. [Minhene]: Andryva Jūrdža fonds, 329.–335. lpp.

- Priede, A. 2016. S. Kučinskis – pirmais latviešu jezuīts ar Triju Zvaigžņu ordeni. No: *Reliģiski-filozofiski raksti*. XXI. Rīga: [Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts], 150.–163. lpp.
- Rabācs, K. 1947. "Ko tie citi, to es ar". *Latvija* (Gincburga, Vācija), Nr. 50 (11. jūlijs), 3. lpp.
- Rasmanis, J. 1970. Vēst. T. Cirķelim 19. martā. LU AB MR, "Laika" fonds, 402. v., 3. lp.
- [Ritums, J.] J. R. 1975. Raiņa un Aspazijas fonda darbs. *Latvija Amerikā*, Nr. 29 (19. jūlijs), 4., 17. lpp.
- Rozītis, E. 1961. Vēstule P. Aigaram 12. februārī. LU AB MR, P. Aigara fonds, 58. v., 6. lp.
- Rudzītis, J. 1947. Vēstules A. Švābem 8. oktobrī un 24. oktobrī. Zviedrijas Nacionālais arhīvs, A. Švābes fonds, 5. vien.
- Sodums, Dz. 1950. Gada grāmata. *Latvju Ziņas* (Stokholma), Nr. 45 (9. novembris), 4. lpp.
- Strēlerte, V. 2017. Sadarbība ar redaktoru. No: *Kazimirs Vilnis*. Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība, 77.–82. lpp.
- Svenne, A. 1971. Sadedziniet mani un aizvediet atpakaļ uz Rīgu: Paulu Rasiņu pieminot. *Latvija Amerikā*, Nr. 31 (17. aprīlis), 4., 8. lpp.
- [Švābe, A.] Vilks, A. 1947. Latvieši bēgļu gaitās. No: *Latviešu apgādu gada grāmata*. [Detmolda]: Latviešu apgādu kopa, 9.–42. lpp.
- Švābe, A. 1947. Vēstules J. Rudzītim 21. oktobrī un 27. oktobrī. Rakstniecības un mūzikas muzejs, J. Rudzīša kolekcija, inv. Nr. 503847 un 503848.
- Švābe, L. 1988. Autoru un rakstu reģistrs, 1973–1988. No: *Dzimtenes kalendārs 1989. gadam*. [Stokholma]: Apgāds Trīs Rozes, 256.–283. lpp.
- "Tāvu zemes kalendārs". 2012. No: *Latgales lingvoteritoriālā vārdnīca*. Rēzekne: [Rēzeknes Augstskola], 737.–739. lpp.
- Trimdas latviešu sporta vēsture, 1945–1995. 2001. [B. v.]: Latviešu sporta padome ārzemēs.
- Viese, S. 1990. Priekšvārds 1990. gada laidienam. No: *Raiņa un Aspazijas gadagrāmata 1990. gadam*. Rīga: Liesma, 5.–6. lpp.

Annotations

Raivis Bičevskis

The Number in the Outlook of *Kulturkritik*: Language – Society – World

At the turn of the 19th and 20th centuries, the optimistic expectations of modern science and the Enlightenment that the mind can know the world and its laws, and construct a new model of a perfect society, are radically questioned. As a result of these dreams, a human becomes rather alienated from the world and faces the increasingly complex and deeper socio-political problems of modern society. Many authors approaching the prophets of the 19th century cultural crisis (Romanticism, Bahofen, Nietzsche, etc.), and cultural criticism (*Kulturkritik*) emerged in the early 20th century, creating a special genre and style of analysing the general cultural situation. Not all of them will call themselves cultural critics. However, in their works one can find persistent themes and common approaches that form the discourse of cultural criticism in the first half of the 20th century. Several thinkers, writers and publicists of this time address the decline of cultural themes from different perspectives, where the important topics of cultural criticism are calculation, computation, and the focus of modern sciences on numbers.

Linda Gediņa

Number and Division: Subordinate Order

It seems obvious that numbers are abstractions. That we primarily experience the world as a lifeworld, hence, as “before”, “after”, “before”, “with”. That is why I chose to talk about the division of space through the work of art, with time playing a role. The subject matter is quantum as a matter of synthetically *a priori* description and philosophically legitimate justification, I will express it in the language of Heidegger’s hermeneutic-phenomenological philosophy: existence is time, where time is understood in the sense of having “already been” (*bewandt*) – that is, experienced and therefore understood, and because of this understanding or significance involved in the world-worldly relations of “before-then-after”. Accordingly, the theme defined by Heidegger’s ontology as the ontology of Western Christian cultural anthropology is: the primary mode of time is existential

lived time. That means to speak of time as of “already was” and in terms of a certain purposiveness. Is it to speak of death?

So, regarding art it is very difficult to say something new when everything has already been said and already has been, and hence, for the most part, boring. What remains: repetition? a photographic aesthetic? the undermining of the learned bond between signature and image? – thus redefining the meaning and understanding/interpretation of perceptual metaphoricity. By making it emphatically one’s own, adapting it to one’s own understanding and environment, without trying to preserve the [possible] original meaning, sense, and reason.

The possibility of art to remain genius art is the perspective of the new vision. What makes something interesting is the way in which it is presented; even the most familiar. – And isn’t it? – Plagiarism is the negative extreme of this thesis.

Can such repetition and subversion be seen as worthy of the monkey described by Kandinsky: the monkey turns the pages of the book as he bends over it and looks absorbed in his reading, “but the movements have no inner meaning”. There is also a similarity with Heidegger’s description of the supposed experience of death: you understand something by judging how it happens to another, e.g., how it looks like.

Sensitivity to one’s surroundings, inner experience, does not much distinguish a human being from an animal. Nor are there states of feeling, in which man can approach the experience of death. For Heidegger, one of the states closest to death is fear, when participatory engagement with the world closes, but so is boredom (*Langeweile*). Boredom often comes from too much of the world, satiety. Hence, the temporal role of the work of art, or its effect on spatial division – opening and preserving the space of the individual’s performative freedom and possibilities for successful involving action – would also be to prevent boredom, thus preserving, opening up different ways of accessing the world and distancing death – the closing of the world to human participation, just as in fear.

The existential-ontological aspects of performative freedom would then be characterized, as follows: one should ask about the place of morality, meaning, consciousness and spirit, as well as possibility (modality) in the surroundings allowed by the various existing explanations and the behaviour, action, environmental organization. The role of modalities should be particularly emphasized, assuming that possibilities are extensions of actual spatial events, or in other terminology, places of [static location], which transgress the limits of behaviouristics and include imagination, morality, art, meanings of meaning as equivalent components of spatial formation, thereby negating naturalism in the mechanistic sense.

About History of Calendars

Since the 7th century BC, Roman calendar consisted of ten months. The year started in March and the first month of the year was called “Martius”, followed by “Aprilis”, etc. In the 6th century BC, two additional months were added to the calendar: the 11th month called “Januarius” and the 12th called “Februarius”. As of mid-1st century BC, the days in the calendar had drifted out of alignment by 80 days.

Julius Caesar, the Roman general and statesman, proposed the reformation of the Roman calendar, based on the designs of Greek astronomers, including Sosigenes of Alexandria. In this calendar, today also known as Julian calendar, January was established as the first month of the year, a month in which during that era the statesmen were elected.

During the medieval times, the calendars were not compiled for a single year, instead, the calendars were permanent, designed to function for a long period of time.

The first permanent calendar to be used in Riga dates back to 1554, and has been compiled by Tarquinius Schellenberg – the physician to Riga archbishop. However, no copy of this calendar has survived. A copy of a subsequent calendar to be used for Riga in 1565, compiled by physician and astronomer Zacharias Stopius, and printed in Koenigsberg has fortunately been still preserved to date. This calendar is titled *Schreibcalender auf das Jahr 1565*.

The Latvian names for the months in the calendar along with the Latin names were included in the calendar for the first time by Paul Einhorn, a historian and Lutheran pastor, in his historical book published in 1649 under the title *Historia Lettica*. In this book, he referred to winter month “Janvāris”; candle month “Februāris”, etc.

The first Latvian calendar bore the title “Peasant or Latvian Time Book” and the titles subsequently of this calendar changed to “New and Old Latvian Time Book”, “Old and New Latvian Time Book” and “Time Book”, printed in Jelgava, Latvia.

The wide range of Latvian calendars can be divided into several groups: generic calendars, local calendars (dedicated to certain cities, towns or districts), Latvian calendars published outside Latvia, specialised calendars, such as those dedicated to literature, jurisdiction, music, trade and manufacturing, children, religions, including specific congregations, farming, medicine, crafts, love and women’s activities, sailing, humour and many more, designed to suit the needs of multiple activities and professions.

Ineta Kivle

Polyphony of Numbers: Imitation and Simulation

111111111 × 111111111 = 12345678987654321

Number relates to intelligible reality: it gives a clear reference to quantity and demonstrates how mind is connected with sensitive world, or how numbers simulate self-referential codes and signs. Numbers as metaphysical order, element of ontological structures, measure of harmony, movement and transformation are applicable for comparison of various philosophical approaches. Philosophical approach seeks abstract and universal being of numbers that connotes with ideas, shapes, and forms – the number always is something definite. On the one hand, numbers are independent of capacities of subjective mind, whereas on the other, numbers are constituted by human mind as a measure of order, proportion, harmony, quantity, etc. As the main philosophical characterizations of number are considered the stances permeating all spectrum of human activities, elucidating functions of being and justifying rational order of the world, as well as constructed realities – simulacrum, hyperreality, digital world, etc.

Simulation, as well as imitation relates to reality in different ways, it depends on what is thought by reality. Reality as being of actual existence always changes its horizons from real objects to images and words, from intellect and emotions to signs and images, from signs to signs, etc. Faculty of ancient cosmos to be imitated is not more real than hyperreality with its functions of simulation – they both are realities of philosophical environments of different cultures. The main difference between imitation and simulation confirms existence of two realities: one is concerned with human's activities that imitate nature, cosmos and other peoples and make references from intelligible to sensitive, from perceptual world to intelligible; another is hyperreality with its own realm that is without references to real human life and activities.

Ancient philosophy concerns several aspects of number from cosmic dimensions to sensitive and calculative world, reaching different realms of human activities – democracy and politics, music, harmony of spheres, sounds, rhythm, relationship between cosmos, music and mathematics, etc. Baudrillard creates a new condition of society that have no ground – that is hyperreality, simulacra determined by the force of the code of numeral correlations. Baudrillard gives the examples of consumer objects as codes and shows how one numeral correlation of signs is constituted by structural relations with other signs. Self-referentiality of signs stimulates a separation from real objects, coding systems manage society through signs and digital logic of code. Signs simulate signs, numbers simulate numeral codes – in such flux of data, the subjectivity of human is deconstructed.

The concept of number shows two different models of society: one is hypostatic – coming upwards and downwards with a reference to another

reality and respect to corresponding truth; the other is a horizontally generated multiplicity – the deconstruction of the real into details without references to another reality and rejection of corresponding truth. However, there is a common stance: Ancient Cosmos as well as Hyperreality are created exploring typical mathematical operations, where numbers justify stability and clear order of created realities. The question is: how do we see numbers in reality?

The “polyphony of numbers” works differently in each of these realities. The generally accepted definition that polyphony forms a complex and multi-layered simultaneous process of different components applies equally to the imitation and simulation of numbers, as well as to ancient philosophy and postmodern theories of hyperreality. The difference is in the direction, sequence and understanding of polyphonic reality. The polyphony of numbers explains not only the realities of thoughts that can be separated in historical time, but also the different manifestations of numbers in sounds, colours, and objects.

The primary resources of the study are Plato’ dialogues; Plotinus. *The Enneads. Tractate On Number*; Jean Baudrillard. *Simulacra and Simulations*.

Inta Lismane, Ilze Ruža

Numbers and Facts: Foreign Students in the Context of Latvian Language Learning

The twenty-first century with its rapidly changing socio-economic and cultural situation has introduced the necessity for transformations in higher education. Language and education must be viewed in close relationship. The 21st century is characterized by the necessity of multicultural paradigm in education. When different cultures meet, it becomes necessary to solve communication problems, to understand universal values, as well as various languages and cultures, ways of communication.

Quality education is a precondition for successful development in the contemporary society. The learning society has broadened the meaning of education, learning and knowledge. Currently many students choose to work abroad. In our rapidly changing situation, the main priority is the New Man, who will live, work and be able to operate productively, contributing to a process of the development. Personal and professional competence is named as an important factor for every student and specialist not only at present, but also in the future. This article analyses the results of higher education, as reflected in the knowledge, skills, social aptitudes and values of university graduates, looking at the extent to which these are in line with the demands of the labour market.

The purpose of the paper is to analyse the Latvian language as a means of society integration and cohesion, and on the basis of conducted analysis

and the best practice review to elaborate suggestions for further society integration opportunities. The study applies evaluation design as it provides an overview of the corresponding legal enactments in the field of official language and society integration policy and implementation thereof, an analysis of educational opportunities in the context of language learning with a particular emphasis on non-formal adult language learning. The paper also considers the examples of best practice in the field.

Language learning is offered both in formal and non-formal education. Significant contributors to developing people's Latvian language competence are higher education institutions providing both formal and non-formal language learning opportunities for inhabitants of Latvia and foreigners.

The findings of the study indicate that in furthering the Latvian language competence it is necessary to develop comprehensive programmes that focus on creation of open and integrated society. It is necessary to continue conceiving and implementation of language acquisition projects, which would result in creation of methodological and methodical base for language learning that would enhance education quality and serve as a basis for further society integration and cohesion.

Iveta Nātriņa

Coordinates of Utopia

The utopia of modern period as a rational construction is characterized by its "inner" architectonics of thought. It was modelled on Plato's *Politeia*. For example, both in Thomas More's *Utopia* and Francis Bacon's *New Atlantis*, the exposition begins with the story told by an experienced sailor about the adventures on a hitherto unknown, distant island. It is depicted as a special place where good virtues prevail, and life has a different, more excellent quality than amongst the society of that time. At the beginning of modernity, these are the so-called utopias of space, which, instead of the future, describe coexisting societies somewhere else on Earth. They have location pointers, although they lack consistently accurate coordinates.

T. More's remarkable innovation – the concept of utopia – includes two original meanings (a place which does not exist and a good place), which refer directly to a place whose coordinates are not known in a geographical sense. The meaning of utopia includes the always present human dissatisfaction with the current quality of existence, thus looking for alternatives – the places worth searching for.

One of the most striking phenomena of utopian discourse is the island of Atlantis. The search for its geographical location has gained not only theoretical but also practical manifestations.

It is in the discourse of modern period culture that the utopia of space is born as a genre and there is a marked turn towards the active search for various utopian islands, isolated and lost territories. Such a turn is related to significant changes in culture, creating an impulse to discover new worlds, including mythical utopian constructions in the horizon of expectations (R. Koselleck).

George Psalmanazar's false utopia Formosa (the 18th century), which, according to all fake news criteria, exhausts the spectrum of credibility in the discourse of utopia of space, opening up the scene for the utopia of time, is considered to be the sarcastic end of the era of space utopias.

Anna Strode

Time and Space: Wedding Restrictions in Livonia in the 16th–17th Century

In the 16th–17th century, the public and economic processes in Livonia were controlled by the Baltic German nobility. The Livonians of both German and Latvian origin had different regulations in accordance with their belonging to particular group of society. Regulations promulgated by governing authority stated obligations and rights of every citizen, including the right to get married and take part in a wedding celebration. Each aspect of the process of wedding was subject to the local laws – time, place and order of the ceremony and celebration, number of participants and the allowed activities – musical performances, dances, etc.

The description of weddings in Livonia is primarily based on chronicle by Balthasar Russow (1536–1600) *Chronica der Provinz Lyfflandt*, the wedding and clothing regulations issued by the Riga City Council in 1593 *Eines Erbarh Raths der Königlichen Stadt Riga in Liefflandt Reformierte Kost und Kleider Ordnung* and 1598 *Eins Erbarh Raths der königlichen Stadt Riga, erneuerte Hochzeit Ordnung*, as well as on the research on the 17th century weddings in Riga (*Rigasche Hochzeiten im 17. Jahrhundert*), written by historian Alexander Buchholtz (1851–1893).

Viesturs Zanders

New Insights in the Publishing of Calendars by Latvian Communities in Exile (Personalities and Trends)

The publishing of calendars in Latvian language began already in the middle of the 19th century. However, with some exceptions, this phenomenon has not gained sufficient attention of the specialists in the field. The same can be said concerning the calendars in Latvian

published after the WWII by Latvian communities in exile. Due to objective reasons, the range of the calendars published in exile is not as wide and varied as in Latvia before occupation. Nowadays, the only value many of them still retain is that of a testimony of their specific time and cultural situation. Nevertheless, one can find calendars intended not just for some recreational reading and those have an enduring place in the history of calendars published in Latvian. Some of them bear the characteristics of one-man enterprise: e.g., *Bitītes kalendārs* (The Bee's Calendar) (Eslingen, Germany, 1946–1958) composed by the Archbishop of the Latvian Evangelical Lutheran Church Teodors Grīnbergs (1870–1962) or *Ārstniecības kalendārs* (Calendar for Treatment) (Chicago, USA, 1954–1964) composed by Dāvids Bīskaps (1879–1972). In case of some others, we find a more extensive group of authors and the touch of an experienced editor, e.g., *P. Mantinieka apgāda gada grāmata* (The Annual of P. Mantinieks' Publishing House) (Brussels, Belgium, 1950–1952) composed by Arturs Bērziņš (1882–1962) or *Latviešu almanahs* (Latvian Almanac) (London, Great Britain, 1952–1957), as well as *Dzimtenes kalendārs* (The Calendar of Motherland) (Vesterosa, Sweden, 1972–1988) compiled by Kazimirs Vilnis (1907–1988), a Catholic dean.

There is a special place in the history of calendars published in Latvian for *Tāvu zemes kalendārs* (Fatherland's Calendar), published by Vladislavs Locis (1912–1984). Its publication started already at the end of the 1930s still in Latvia, afterwards it was continued in Germany, and finally, in 1991, resumed in Latvia.

Autori

Raivis Bičevskis, *Dr. phil.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes Filozofijas un ētikas nodaļas vadītājs, profesors.
Kontakti: raivis.bicevskis@lu.lv

Linda Gediņa, *Dr. phil.*, LU neatkarīgā pētniece. Intereses: filozofiskā hermeneitika, Martina Heidegera hermeneitiskā fenomenoloģija, mākslas filozofiski teorētiskās interpretācijas, jo īpaši 20. gadsimta sākumā, filmu vēsture.
Kontakti: linda.gedina@citrus.lv

Gunta Jaunmuktāne, *Mg. soc.*, LU Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa bibliotēkas vadītāja. Pētnieciskās intereses: Latvijas literatūra, kultūra, vēsture, grāmatniecība, “Valtera un Rapas” darbība laikposmā no 1912. līdz 1940. gadam un latviešu grāmatniecības vēsture.
Kontakti: gunta.jaunmuktane@lu.lv

Ineta Kivle, *Dr. phil.*, LU Akadēmiskās bibliotēkas direktora vietniece un vadošā pētniece, Starpnozaru pētniecības centra vadītāja. Pētnieciskās intereses: starpdisciplināritāte, ritms, skaņķa, krāsa.
Kontakti: ineta.kivle@lu.lv

Inta Lismane, *Dr. paed.*, LU Humanitāro zinātņu fakultātes docente. Pētnieciskās intereses: valodas filozofija, valodniecība un terminoloģija, komunikācijas teorijas.
Kontakti: inta.lismane@lu.lv

Inguna Miļūna, augstākā akadēmiskā izglītība filosofijā. Eiropas Savienības ierēdne, tulkotāja Eiropas Revīzijas palātā. Intereses: spāņu un krievu literatūra, atdzeja, gleznošana.
Kontakti: inguna.miluna@gmail.com

Iveta Nātriņa, *Dr. phil.*, Jāzepa Mediņa Rīgas Mūzikas vidusskolas pedagoģe. Pētnieciskās intereses: kultūras filosofija, kultūras vēsture.
Kontakti: iveta_natrina@hotmail.com

Ilze Ruža, *Mg. philol.*, LU Humanitāro zinātņu fakultātes lektore. Pētnieciskās intereses: angļu valoda un literatūra, valodniecība un terminoloģija.
Kontakti: ilze.ruza@lu.lv

Anna Strode, *Mg. philol.*, klasiskā filoloģe, filoloģijas doktora zinātniskā grāda (literāturzinātnes nozarē) pretendente. LU Akadēmiskās bibliotēkas Krājuma komplektēšanas un attīstības nodaļas vadītāja, LU Humanitāro zinātņu fakultātes zinātniskā asistente. Pētnieciskās intereses: Livonijas neolatiņu literatūra, 16.–17. gadsimts.
Kontakti: anna.strode@lu.lv

Viesturs Zanders, *Dr. philol.*, LU profesors, Latvijas Nacionālās bibliotēkas vadošais pētnieks.
Kontakti: viesturs.zanders@lu.lv

Izmēritais laiks un telpa

Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050, Latvija
www.apgads.lu.lv